1.Яраданың диваны 1-49 сахыпа
2.Ялан дүнйәниң чыны 52—100 сахыпа

Я Р А Д А Н Ы Ң Д И В А Н Ы

/Үчүнҗи новелла/

Магтымгулының яшлыгы мүндер-мүндер, сандык-сандык китапларың-диванларың ичинден гечди. Тамам ёначылар, мекдебиң мугаллымлары Магтымгулының дүшбилигине, үшүклилигине, үйтгешик зехинлилигине буйсанардылар, эмма йыл гечдигиче, олары хайсыдыр бир нәбелли горкам ховсала салып уграды. Айратынам, Аразгүл эҗе, Нурҗахан эне гиҗеси-гүндизи багрыны ере берип, яссык ялы диванлары окап ятан Магтымгулыны «ылым ураймагындан» хедер эдип,чуңңур алада галдылар.

Гара багыр эне-дә, Аразгүл эҗе гөргүли Магтымгулының тахясына, телпегиниң ичине, донуның, көйнегиниң кибтиниң ичинден дога барыны дакып, гиҗе башуҗуна гурхан гоюп, отурса-турса баласыны гөзден-дилден, гөрнер-гөрүнмез бела-бетерлерден гораверсин дийип дога окаярды. Магтымгулы эҗесиниң элеврәп йөрмесини ёкуш гөрйәрди, эмма ягшыдан-ямандан хич зат диймән йылгырып оңайярды.

Магтымгулы он-он бир яшындан парсча язылан диванлары парс,он үч яшындан арап дилинде язылан диванлары арап дилинде окаярды, ол диллере сувара болупды. Новайының, Ызамының түрки дилде язылан эсерлеринде оңа дүшнүксиз сөз, җүмле ёкды, себәби ол түрки ылмы дилинем билйәрди.

Магтымгулы диван ызына диван окаярды. Инди оңа оюн-томашаның-да, Нурҗахан энәниң хезил гүррүңлериниң-де гызыгы ёкды. Ол реал дүнйәден дашлашып, диванлар дүнйәсине ымыклы аралашып, сөхбетдеши гадымы алымлар-айдыңлар, арыфлар-акылдарлар, равылар-шахырларды.

Улы ил мекдебе берен чагасыны окатҗак болуп хеләкдир, эмма ёначылар неберееси Магтымгулыны окатмаҗак болуп, хич болман, онуң окувының арасына вагт салҗак болуп гара гөргә галярды. Магтымгулы гара даңдан укудан туруп, ювунып-ардынып намазыны окап билдиги китаба япышярды. Чай-чөрегинем китап

окап отырка ииййәрди. Гүн догуп-догманка Аразгүл эҗе Абдылла, Мухамметсапа, Селим Магтымгулының огуллары Җанмәммеде, Җанэсене Магтымгула дынч бермеги табшырярды. Олар Магтымгулыны янына алып, теблеханадакы атлара атланып, ат чапышып, ок-яй атышып, гүрзидир найза зыңышып гөвүн солпудан чыкярдылар. Агшамара-да бу эдәхет гайталанярды, эмма гүнүң галан дөври болса Магтымгулының пишеси китапды.Магтымгулы дәдесиниң өвредиши ялы, хер бир китабың манысыны ыхлас билен тирйәрди.Даналарың эсери болса гатлак-гатлак яглы-шекерли гатлама ялыдыр.Магтымгулы китабың ассарларының арасында ятан манысыны алмак билен чәкленмән,диваны язаның акылдарлар үчин букан пынхан манысыны агтарып окаярды. Ахырына саман-сыпала арпа гарылып берлен бедевиң тумшугыны нованың дүйбүне етирип арпаны агтаршы ялы,ол китаба чүмүп аян хем пынхан маңыз-маныны гөзлейәрди.Овадан дүнйәниң манысы Аллатагаланың пынхан сыр болшы ялы,говы китапларың манысы хем пынхандады, чуңлукдады,бейикликдеди.

Магтымгулының огланлыкдан ынанжы шейледи: чүмдүңми?—дүйбүне ет! учдуңмы?—чүр депесине чык!гитдиңми?—аңыр чәгине бар!.

Бир гүн өйләнара Магтымгулыны Селим дәдеси дуканына чагырды. Отурмага ер гөркезип, хамана янына улы адам гелен ялы басырылан чайындан бир кәсе гуюп, Магтымгула узатды. Магтымгулы чайдан йүз өврүди. Селим Магтымгулы кәсә гуян чайындан бир овурт ичип:

- Магтымҗан, мен сениң ислендик хатдатдан хаты овадан язяныңы, непис-непис сурат чекйәниңи билйән - диййип, Магтымгула дикан бакды -- Сен маңа шәгирт болайсаң нәдер?

Магтымгулы өр-гөкден гелди, хатда гөзлери тегеленип гитди, Селим зергәр оны гөрмедикден болды.

- Билйән, сениң вагтың ёкдур…

- Хакыкатдан-да вагтым ёк, Селим дәде…

- Ай, заңңар, менем шәгирт тапман көсенип йөремок. Сени шәгирт тутунсам Огулшекер еңңеңем «Өз огулларың дурка, Магтымгулыны шәгирт тутуңып, сениң аклың нireде?» диййип хоңңул-хоңңулам эдер энтек - диййип, чына беримсиз оюн эдип гүлди. -- Магтымҗан, саңа окап-окап яданыңда келләңи ачмак үчин зергәрлик ялы бир кәр герек…

- Мен ат мүнүп, түргенлешип келләми ачян Селим дәде.

- Ай, заңңар, гөрмейәмиң, гелнеҗем сениң тахяңдан гейим-геҗимиңе ченли дога-тумар дакса, Дөвлет дәдем бир ерде улы ишан-пир болса, сени айлап йөр. Худай көп гөрмесин, сен гаты окумыш, акыллы! Биз сени ылым урарындан горкяс, Магтымҗан. Атаң сени арыф этҗек боляр, биз сениң ата чыкып, сердар болмагыңы ислейәс. Эмма ким хем болсаң, хөкман бир кесп-кәр герекдир йигиде. Айдалы, ене үч-дөрт йылдан Ыспыхан-Тәхран дийип, Рум-Шам дийип, Хыва-Бухар дийип гидерсиң окува. Ол ерде саңа атаң теблеханасы ёкдур бедевлери кишңешип дуран, келләңи ачмага. Атаңың бихасап пулам ёкдур совуп ятмага. Шейле герек? -- ол чайындан ене бир овуртлап -- Эгер зергәр болсаң, диван-депдериң билен зергәр шай-эсбапларыңам алып гидерсиң, боланы. Өйлән бирки сагат дүканында гыдырдансаң, җүбиң мыдама пуллыҗа бор, элиңем узадан ериңе етер - дийди -- Дүшүндиңми?

Магтымгулы улудан дем алды, ол Селим дәдесинден сыпмак үчин:

- Дәдеме бир сала салайын, Селим дәде - дийди.

- Дәдең икимизиң гелен нетиҗәмиз шол!

Магтымгулы йылгырды:

- Онда башда шей диймели экениң-дә Селим дәде.

- Ай, заңңар, башда шей диенимде сен гүмми-сүммисиз хош диердиң, маңа болса сениң зергәрлиги йүрекден сөйүп, шәгирт болмагың герек. Төверек-дашыңы сынла, Магтымҗан. Хей Первердигәриң ярадан отунда-чөпүнде, гүлүнде-чечегинде, дагында-дүзүнде, җанлы-җандарында гөзел дәл нәрсе бармы? Гурбаны болдугым Ярадының ярадан әхли затлары аклыңы хайран кылыҗы, бендиван эдиҗи гөзеллик, кәмил гөзеллик, сырлы гөзеллик! -- Ол Магтымгула тарап бойнуны узадып, ювашҗа -- Зергәрем ерде кәмил гөзеллигиң Худайы - дийди. Сесине бирнеме дабара берип: - Өзем билип гой, керемли Аллатагала ярадан әхли гөзелликлериниң шасы - гыз-гелинлери, пәкизе бедевлери беземегем зергәрлере багш эдендир…

Селим Магтымгулы оңа бакып нурана йылгырды.

Шейлеликде, Магтымгулы он яшындан башлап зергәрлик ишинем өвренип башлады…

Занды шахыр Магтымгулының дуйгурдан эзиз,юкадан нәзик, овадандан ялаңач йүреги барды.Аслында йүреги бардасыз,совутсыз догланды.Яш башындан бу аҗайып дүнйәниң гөзелликлерине

болан сөйги халыс Магтымгулының калбыны яланачлап, йүрегини гөзеллешдирип,нәзиклешдирип,юкалдып барярды.Ол гөрер гөзлери билен гөрйәрди,эшдер гулагы билен гөрйәрди,дуйгудар йүреги билен гөрйәрди.Хайсыдыр бир етимеҗик чаганың гаража гөзүнден катра-катра дөкйән яшы,Магтымгулының йүрегинден сырыкярды.Ал асманда пелпелләп йөрен гушуң ганатларының елгини онуң эҗир чекйән йүрегини елпесе,бир гарып бичәрәниң ахы,гелип-гелип Магтымгулының йүрегинде соркулдаярды.Эййәм он бир,он ики,он үч яшында онуң дерди диңе обасы дәлди,диңе юрды дәлди, ол дүнйәниң дердини чекйәрди.Дүнйәниң болса бир ери-хә бир эййәм бишип дүйби янып баряр,бир ерем чиг.Бирниҗелер рысгалыны-байлыгыны гөтерип билмән,месликден дәлиресе,бирниҗелер ачлык-галлачлык зерарлы нәдерини билмейәр.

Магтымгулы юртдакы,дүнйәдәки болян адалатсыз ягдайлара чыдаман,дәдесине совал беренинде,Дөвлетмәммет ага:

--Магтымгулы,оглум,Первердигәр солтан дәл, кимдир бири җенаят этсе,дессине оңа темми берер ялы.Бирибар дүнйәниң патышасы дәл,хайсыдыр бир гарып кишиниң ачлыгыны-галлачлыгыны гөрүп,оңа хазынадан байлык берип гойбериберер ялы.

--Онда Худай ким?

--Ойлан,пикир кыл,өзүң акыл етир!..Оглум,Аллатагала керемдир,ол Гудрата мынасып адамы Гудрата,Керамата мынасып адамы Керамата,акыл-парасада мынасып адамы Акылдара,ялан дүнйәниң байлыкларына мынасып адамы болса Шейтана душуряр.Онсоң шейтан акылсыз бенделери нәдейин дийсе шейдип йөр.

Магтымгулы ойланярды,чүнки Бирибар оңа ойлан,пикир кыл дийип келле берипдир,айлан,сын-ла,гөр дийип гөз берипдир,сөй дийип ышкдан долы йүрек берипдир,яшайышда дүрс елы сайла дийип дана пәхим-парасат берипдир.Ол хер бир адамың дүнйә ялы овадан,дүнйә ялы гиң,дүнйә ялы нурана,дүнйә ялы рысгал-дөвлетли,мәхир-мухапбетли,хошгылав болмагыны ислейәрди.

Бир байгуш Аллатагала:”Аллаҗан,языңы гөрдүм,томсуңы гөрдүм,гүйзүңи гөрдүм,гышыңы гөрдүм,инди сен маңа нәмелер гөркезҗек?” дийипдир.Аллатагала хер йыл шол дөрт паслың айланып дуряндыгыны айданында байгуш:”Шол бир пасыллар

айланып дурҗак болса,маңа екеже йыл өмүр боляр,йөне рысгалым агзыма гелер ялы эдевер” диенмиш.

Эмма бейик Бирибарың ышкындан-сөйгүсинден,мәхир-мухапбетинден,пәхим-парасадындан,рөвшен нурундан-непесинден

мүбәрек арзув-хыялларындан ярадылмыш бу овадан дүнйәде шол бир Гүн догуп-яшып,шол бир пасыллар айланып дуран ялыдыр.Эмма дүнйәде хер бир Гүнүң догшы,хер бир Гүнүң батышы,хер бир гиҗәниң гелши,хер хепдәниң,хер пасылың айланышы,дүйбүнден башгачадыр.Аллатагала бенделеримиң калбам,кадды-каматам дүнйә ялы овадан болсун диийип,овадан дүнйәсини ынсан аклы чатардан аҗайып ярадыпдыр.Ол хер бир бендесиниң чагалыгы,яшлыгы,арзув-хыяллары ләле-рейхан язлар ялы овадан, йылдырымлы чагбалар ялы гөчгүнли болсун диийип ләле-рейхан язлары,часлы җалалары,баранлары ягдыряр.Ол аклыңа сыгмаҗак,оюңа-хыялыңа гелмеҗек датлыҗа ийр-иймишлер,нәзи-ныгматлар,дүрли-дүрли ширин-шекер мивелер,мүңде бир тагамлы өнүмлер билен адам огулларының яшайшыны,өмрүнини,даханыны сүйҗетҗек боляр.Ол бол рысгал-берекетли томуслары,барлы-байлыклы гүйзлери билен бенделериниң рысгал-дөвлетли болмага ымтылмагыны ислейәр.Ол хер бир бендәниң калбының,пәли-пыглының пәк болмагыны исләп гөзлериңи гамашдырян ак гарларыны,ак ягышларыны ягдыряр.Ол хер бир перзендиниң дәли-межнун болуп сөймегини исләп җадылы ышкы багш эдипдир. Ол дүнйә гелен хер бир перзендини энәниң ак сүйди билен,ак бугдайың наны билен,ак гүндизлериң мәхринден ,айлы гиҗелериң мухапбетинден гандырып,хер бир адамың ышкдан-сөйгүден,рөвшен нурундан нур алмагыны ислейәр.БейикБирибар хер бир бендесиниң мәхрем,мәхрибан болмагыны исләп,узын гүн Аршдан мәхрибан гүни билен,земинден мәхрибан топрагы билен мәхир берйәр.Ол адам огулларының арзув-хыялларының гиҗелер асманың пышырдашян сырлы йылдызлары ялы сырлы,түкениксиз болмагыны ислейәр.Бирибар адам огулларына гөзлериниң ак ягыны ийдирип:

--Мен сизи адам эдип ярадандырын,ягшы дүнйәде ягшызада болавериң!—диийип умыт эдйәр.Эмма бу аҗайып асманың астында,бу овадан земиниң үстүнде болян кәбир затлары гулаклы болуп эшидер, гөзли болуп гөрер ялы дәл,ынсан болуп аклыңа сыгдырар ялы дәл!Хезрети пыгамбер Адам атаның перзентлериниң кәбир гайырян ишини гөренинде хатда хайван ялы

хайванам утаняр.Эй,Адам огуллары,сиз пыгамбер неберелери ахыры,бизе хезрети Адам атамыз ялы пыгамбер болмак башартмаян экен-дә,Алламызың ислейши ялы ягшызада болмак башартмаян экен-дә,адам бир болуп болар ахыры!

Магтымгулы сынлаярды,гөрйәрди,гынанярды: обасының гарып-гасарларының,пакыр-пукараларының әхлиси диен ялы өрән говы адамлар.Белки,олар халыс гарып дүшени,галлач галаны зерарлы меҗбуры говы адам боландыр…Пислик,песлик,меслик,хебеслик,ярамазлык,адалатсызлык чыкса,бай-барлы адамларлардан чыкяр.Белки, байлар,барлы адамлар зандында говы адамлар болуп, олары соң байлык аздырян болаймасын?

Магтымгулы улалдыгыча дерди-аладасам улалярды,гөрдүгиче йүреги эзилип, калбында адалатсызлыга гаршы питне мөвҗейәрди.Ол бу затларың дүйбүне-тейкарына акыл етирҗек болярды.Магтымгулы яш башындан бу овадан дүнйә хак ашык болды,Магтымгулы новҗуван чагында бу аҗайып җүмле-җаханы,йылдызлары патрашып дуран асманы,түкениксиз әлемлери ярадан Бирибара хак ашык болды,Магтымгулы Алланың ярадан адам огулларына, аҗайып яшайша хак ашык болды.Ол асмандакы Алланың заминде Адалатының дабараланмагыны ислейәр. Эмма ол гайнап дуран яшайшы сынладыгыча,өврендигиче гынаняр,себәби...себәби дүнйәде,дурмушда ханы яшаҗак болян киши?Ханы яшаҗак болян адам?.. Хер ким алҗак,берленинем алҗак,берилмедигинем алҗак!Хер ким бай болҗак,топлаҗак,мая эдинҗек!Хер ким хан болҗак,ша болҗак,солтан болҗак!Хер ким гечмише гидип Сүлейман пыгамбериң түкениксиз генҗи-хазынасыны,хер ким гележеге гидип,гелҗекки солтанларың-шаларың хазынасыны-депинесини, ханы-маныны гетирип дулуна басҗак!Хер ким оглуның-гызының,агтыкларының-човлукларының,ювлукларының-говлукларының совурҗагыны бейлесине басҗак!Хамана хер гүн ирден рысгал-берекет пайлаян перишде оларың рысгал- дөвлетини бермеҗек ялы...Бир чарва дүнйәниң яйлалары,бир чомра дүнйәниң дүзлери аз гөрүнйәр.Ит ялы ит хем шу гүн ики сүңк тапса,бирини эртире гөмйәр!Егсам Иса пыгамбер җаныны якып “Ер сизиңки дәл,сиз ериңки” дийип гыгырып дур.Яшайыш яшайыш дәл-де,байлык топламакда ярыш ялы.Бу соңсуз ярыша гошулан көплүк,элбетде,көплүги ачгөзлүкде,бединебисликде айыплап болмаяр.Магтымгулы ойланып,пикирленип онуң асылкы себәбини гөзлейәр.Себәби

соңсуз урушларда,дуйдансыз гелйән ачлыкларда гөз гөрен адамлар эртесиниң аладасыны эдйәр! Эрте,нәмәлим Эрте нәме болҗак? Оны Алла билйәр!Эмма Алла диййән кән,Алла ынанян диййән кән,эмма йүрекден ынанян аз,мечҗитлере,ыбадат ханалара,бутханалара гатнап дини парзларыны битирйән кән,эмма ынанян аз!

Магтымгулы сынлаяр,гөрйәр,докмәделерден гөзлери ачлар,каблы ачлар көп.Сахаватлы шалар-солтанлар җүмле-җаханың ачларыны-галлачларыны дойруп билер,эмма әхли шалар-солтанлар җем болуп екеҗе гарагы аҗың ач гөзлерини дойруп билмез!Худай ялы Худаям каблы аҗы,гарагы аҗы дойруп билмейәр!Йыллар гечер,Магтымгулы җаныны якып язар:

”Ер йүзи долдурмаз гөзүң ханасын...”

Сая болар бир мәтәҗе дон берсең,

Бир аҗы доюрмак хачдыр яранлар...

Йүз йыллык тетәрик бәш гүнлүк өмре,

Акыл эдиң,ничик ишдир яранлар...

Түйс сөйүп-сөйлүп,леззет алып,калбыңа ганат багладып,айыш-эшрет ичре яшап йөрмели дүнйә! Эмма яшаян ек!Яшамак ислейән азлыгам,дүнйәниң байлыгыны топламага җан эдйән көплүге гошуляр...Магтымгулының ядына дәдесиниң гүррүң берен бир роваяты дүшди.

”Гадым заманда бир беглербеги болупдыр,онуң көшке гайра дур дийдирйән галасы,көшки-сарайы,сандык-сандык алтыны-гөвхер-лагылы,дүр-мерҗени-хакыгы болупдыр.Онуң сайлап-сечип өйленен перигатанч аялы, дерелериң ширлери ялы герчек огуллары,овадан,асылзада гызлары, багтыяр дөвлетмент агтыклары,яйлаларда агып-дөнүп йөрен йылкылары,гоюнлары, сыгырлары болупдыр.Онуң вепалы достлары,гөвнүниң күйсейән задыны битирип дуран беглери кән экен.Ол дөвлетли-дөвранда яшап,яшы бир чене барып, дерди көпелип уграяр.Ол хемме чагаларыны,илен-чаланларыны,дост-ярларыны чагырып,көшкүң ичинде әхли байлыгыны,ханы-маныны серги эдйәр.Оңа хеммелер дыкгат билен гулак саляр.Беглербеги өз йүреги,ширин җаны билен гүрлешип башлаяр:

--Эй,ширин Җаным,сениң җандан сөен сөйгүли ярың янында делмирип дур,сенден өнен перзентлерим—огулларым-гызларым

дашыңы галлашып,агзыңдан гачҗак сөзе гарашяр,ханха вепалы достларым,ханха сени бүтин өмрүңе багтыяр эден сандык-сандык гызылларың,гөвхер-лагылларың,ханха теблеханада сениң гөвүн гушларың—гамышгулак бедевлериң кишңешип дур,ханха яйла долы малларың сүри-сүри агып-дөнүп йөр,ханха боз экин мейданларың бол рысгал-дөвлет гетирип дур.Дүнйә гелип әхли эзизлән,сөен нәрселериң дашыңда!Ери,сен шулары ташлап нирәк хөвес эдер сен?.”

Нирәк гидер?Җан—ынсан рухы Ватана гидер!Адам оглуны Аллатагала аршы-аглада яратды ахыры! Адамың яшан учмахы аршы-аглада ахыры!Ол ере болса беглербегиниң земинде топлан байлыкларының биринем әкидип боланок!

Магтымгулы овадан дүнйәде дүнйә ялы овадан яшайшы күйсейәр.

Магтымгулы окаяр ойланяр,сынлаяр ойланяр.Гиҗе-гүндиз сөвер оглуны яйласындан сыпдырмаян җансерек Аразгүл эҗе-де,Нурҗахан эне-де Магтымгулының бекемедик бейнисине аша аграм салмазлыгының аладасыны эдип,Кыныш бегден инилерини бәш-он гүн сейли-сейранда дынч алдырып гелмегини хайыш эдйәрлер.Кыныш беге болса о меселеде хайыш герек дәл: онуң мыдама гөвни дагда-дүзде,мыдама-да Боздуманың гуйругы дүвүк.Ол Магтымгулы билен Җанмәммедиң янына гелип:

--Хай, гарагенҗимлер, диңе китап-диван дийип ятмаң, мен сизи дүнйәниң иң тәсин ерине әкидейин, хем дәри-дерман от-чөплери йыгнарыс хем Алланың ярадан овадан, пынхан сырлы дүнйәсине зыярат эдерис - дийди. Магтымгулы йылгырып:

- Ярраданың диванына дийсене, Кыныш дәде - дийди -- Әлемлериң иң кәмил, иң овадан, иң аҗайып, иң бир пынхан сырлы диваны Аллатагаланың дөреден дүнйә атлы диваныдыр.

Кыныш бег гөзлерини хөвлендирип, бир салым Магтымгула тиңкесини дикип ,соңам нурана йылгырды, тебигата «Ярраданың диваны» дийместиң өз келлесине гелмәндигине хайран галды, себәби ол догуп-дөрәп Ярадының шол китабының ичиндеди.

- Рас айтдың, Магтымҗан, Ярраданың китабының ичине гидерис. Ол диван болса пынхан-пынхан сырдан,адам назары дегмедик гөзелликден долыдыр. Ынха, бәрден мен бардыгым отлар-чөплер «Кыныш бег, мен пылан дердиң, мен писмидан дердиң дерманыдырын!» дийип, гыгырышып дурандырлар - дийип, агзыны ёкарык тутуп лах-лах гүлди-де -- Бу сапар биз гурбаны

болдугым Гүрген дерясының агдарылып-дүңдерилип Хазар деңзине гуйян ерине гидерис. Хазар умманыны гөрсеңиз, гурсагыңызда ене бир умман дөрәр…

Олар дөрдүнҗи гүн гушлуклар Гүрген дерясының Хазара гуюп ятан ерине бардылар. Магтымгулы улы-улы деңизлер, умманлар барада көп окапды, суханверлериң, мугаллымларың гүррүңини диңләпди, эмма аңырсы-бәрси ёк, гөзетимсиз, бикенар Хазар деңзи Магтымгулының калбыны сарсдырды. «Эгер деңиз шейле улы болса, умман дагы нәхиликә?” дийип Магтымгулы ичинден ойланды. Ол Җанмәммет билен габа агачдан габа агаҗа дуланып деңзиң кенарына голайлашдыгыча калбы хейҗана гелйәрди, чүнки деңзиң ичи сүри-сүри ак гувлардан, газлардан, яшылбаш соналардан, гайры гушлардан долыды. Деңзиң депесинде болса ганатларыны яйып, найынҗар чырлашып чарлаклар кәте бир сува өзүни уруп ав эдйәрди. Магтымгулы бир гырымсы агаҗа дуланып, агдарылып-дүңдерилип деңзе гуюп ятан деряны-да,деңзи-де сынлады. Деряның ичиндәки җовур ак гувлар, бойны бирнеме гызылымтыл гувлар, гайры гушлар Магтымгулыны хайран эйледи. Җанмәммедем башда бу гөзеллиге бендиван болупды, эмма шол бир гөрнүш дессине оны ядатды. Ол Магтымгулының дәли деряның дерренделерине аңк болуп, галпылдап сын эдишини гөрүп, оңа пәсгел бермеҗек болуп гоша гайтды. Җанмәммет гоша гелди. Гөрсе, агасы Кыныш бег эййәм атларың эерлерини, дүелериң ховутларыны айрып, көне чатманың гапдалына гоюпдыр. Атлары, дүелери деряның якасындакы ота ковуп, үч-дөрт йыл мундан озал ясан чатмасының ичини-дашыны сүпүришдирип, гошлары ерлешдирипдир. Чатманың ичине дүшек языпдыр. Җанмәммет төверегине гаранҗаклады, хич ерде агасына гөзи дүшмәнсоң сув күйзесини, ики җүрдеги деряның сувундан долдурып гелди. Соңам токайдакы гуран агачлар одун дашап башлады, себәби ол бу ерде хич болман бәш-алты гүн болҗакларыны билйәрди.

Магтымгулы болса «гара дашдан гара гылы сайлан» гара гөзлерини алыслара дикип деңзиң аңыр кенарыны гөрҗек болярды, эмма бикенар умманың аңыр кенарыны гөрерден алгыр назарларының эҗиздигини дуйды. Гөзетимден аңырда деңиз бирхили бейгелип, соңам о кенарыны гөркезмеҗек болуп песелйән ялыды. Магтымгулы энче махаллап шол бир ере назарыны салып дуршуна ичинден «Дүнйәниң тогалакдыгы чын гөр-ха деңзиң аңырсы песелйәр» дийип ойланды. Ак гувлар, җовур ак гувлар-

газлар онуң гөзүниң ягыны ийип, гөвнүни бендиван эдип ташлапды. Магтымгулы бикенар мавы деңзиң мавы асман билен бирлешйән ерини узак сынлап, соңам гөзлерини асмана дикди. Ханха, гөкде леммер-леммер ак булутлар лабырыны мавы деңзе ташлан гәмилериң елкенине чалымдашды. Магтымгулының келлесине бирден Худай хем шол ак булутлара дуланып, калбыңа сыгмаян бу гөзеллиги сынлап отуран болаймасын диен пикир гелип, булутлара назар айлады…

Хава, Худай хем болсаң гойны җовур ак гувлардан, газлардан долы мавы деңзиң гөзеллиги бендиван эдип билҗекди…

Магтымгулы овадан дүнйә бендиван болуп:

--Дүнйә, гойнуңа мен гелдим,а сен мениң геленимем билмедиң.Эмма ки мен саңа геленими билдирермен!—дийип гөчгүнли,эмма хич кес эшитмез ялы пышырдады.Йыллар гечер,җүмле-җаханың энче-энче юртларыны айланып,дүнйәни өвренип,энче-энче дециз-дерялардан гечип,Хинди умманының кенарында мавы түкениксизлиги сынлап, Магтымгулы мешхур гошгусыны язар:

Үч эссеси дәли деря,
Бир эссе ерде мүң говга,
Ким билер ки көне дүнйә,
Я,Реб,ниче яшындадыр?!

Хәзир болса бикенар Хазар уммaны Магтымгула албай булап,гөвнүне телвас урдурып,пынхан сырлы нәмәлимлик болуп башыны айлаярды...

Җанмәммет чатманың янына одун барыны үйшүрип, от якып түңчелери ода гоянында Кыныш бег етип гелди. Онуң эгнинде ок-яйы, элинде хамындан чыкарылан товшан , янында ялманып дуран аждары барды. Ишине чулум Кыныш бег эййәм товшаның ич-гошуны айрып, деряда ювуп газана атыбермели эдипдир. Аждарыңам агзы ганды, чакы олам ав эдинен борлы. Кыныш ага:

- Ал, ёначының агтыгы, дессине дерини дузла - дийип, товшаның хамыны Җанмәммеде оклады.

Җанмәммет ичякгыч йылгырып:

- Эйләйинемми?… - дийди. -- Ханы, дуз ниреде?

- Пәхей, сениң ёначы болайшыңы! Дүнйә деңзиң кенарындан кервен-кервен дуз алып гидйәкә, ёначы болуп дуз сорамаң нәме?

Товшаның ысы җаныңы алып барян датлыҗа бөртмеси бишенсоң, Җанмәммет Магтымгулының аңына-маңына бакман, көне чатма алып гайтды. Магтымгулы:

- Кыныш дәде, Гүрген дерясындан чүмүп, Гүрген деңзинден чыкаймасам гөвнимде арман галар - дийди. Җанмәммет чынаберимсиз оюн билен:

- Гүргенден чүмүп Хазар деңзинден чыкмасаңыз, Хазардан чүмүп Хәзирбегҗандан чыкмасаңыз--сизден ёначы бормы?-дийди.

- Көпей оглы,сен нәме ёначы дәлми? - дийип, Кыныш ага чыны билен Җанмәммеде чиңңерилди. Җанмәммет:

- Менми? Мен сиз ялы айы я арслан гөрсе дузторбасыны алып «дуравер җанавер, алланәме дериң бар экен, дузлап берейин»дийип ызындан ылгап йөрен ёначы дәл. Мен хәки сыпайы, сахыпкыран ёначы! - дийип гүлди.

- Нахардан доюп садагасы болдугым деңзе сува дүшелиң!

Кыныш ага аңк болуп бакан Җанмәммет:

- Шу совукда хем сува дүшмек бормы? - дийди.

- Деңзе гелип сува дүшмесең,гелиналыҗылап той эдип өйленмедик ялы борсуңыз! Совук боланда нәме, ожагыңыз ичиңиздедир, сувдан чыкып икияна ылгаберсеңиз хем җаныңыз гөненер, хем эгниңиздәки балагыңыз гурар - дийип, ол сува дүшме меселесини чөзди.

Магтымгулы,Җанмәмет, Кыныш ага деңзиң кенарына гелип, эллерини ювдулар, онуң сувундан дадып гөрен Магтымгулы:

- Бех, аклыңдан айланайын Аллаҗан, деңзиниң сувы порсамаз ялы мазалы дузлан экен-ә!- дийип, кинаялы йылгырды.Җанмәммет:

--Бай-бай өте дузлапдыр-ов!Еначы дәлдиги билдирип дур. Кыныш дәде,деңзиң балыкларыны дузламан биширип ийибермелими?—дийип гүлди.

-Хава-ла, ынха,Җанмәммет хан,сениң болса не дузуң етик, не эйиң! - Кыныш ага йылгырды. Олар деңзиң кенарында секиз гүн болдулар. Гүрген дерясының сувы билен гидип деңизденем чыкып гөрдүлер. Деңзиң ялпак ерлеринде сува чүмүп, сувасты деңиз отларынданам йыгнадылар. Кыныш аганың гөркезен дерман өсүмликлериниң энчемесиниң тохумындан, энчемесиниң көкүнден халта-халта топладылар. Деңзиң чәге кенарында дүрли гушларың сан-саҗаксыз хөвүртгелеринден Кыныш аганың гөркезен юмуртгаларындан хем энчеме сув кәдисини долдурдылар. Кыныш ага еди-секиз дүвлен авлап, йөрите газанында оларың ягыны эредип

голча-голча ягам алды. Еди-секиз готан авлап оларың ягындан еди-секиз холтум хем долдурды. Кыныш ага:

- Бек, беллəң, дүнйəде готаның ягы ялы йити яг ёкдур. Оны күйзеде, голчада, мис гапда, хатда чүйше гапда-да саклап болян дəлдир. Сызып дашына чыкайяндыр. Готаның ягыны диңе онуң өз холтумында саклап боляр…

--Пынхан сырам адам пакыр диңе өз хамында саклап билйəр,эгер хамы эйленен болса…-- дийип,Магтымгулы нетиже чыкарды.Кыныш бег авлан готанларының холтумыны Җанмəммет билен Магтымгула ынанман өзи дузлады.

Җанмəммет:

- Ага, сүйтли күлчелер гутарып баряр, инди оба көвленəйсек нəдер? - дийди.

- Түркменде ач өлениң мазары ёкдур, гарагенҗим. Деңзе гелип онуң гайлайшыны гөрмəн гитмек болмаз!

- Деңиз хачан гайлаҗакмыш?

- Гыссанмасаң эртир,гыссансаң биригүн я соңңун…

- Охов, Кыныш дəде, сен Горкут дəдем ялы болҗак-гойҗак ишлерем өңүнден билəййəмиң?

- Ай, көпей оглы, Магтымгулы саңа айтмадымы, дүнйə Ярадабыың язан иң ажайып, иң овадан, иң сырлы китабы дийип… Шол китабы окаманы өврен гарагенҗим!..

--Кыныш дəде,бол мениң гулак дүйбүме япып гойбер!—дийип,Җанмəммет гөзлерини юмуп яңагыны шарпыга тайынлады.

--Бегим,мен сени нəме дийип урайын?—Кыныш бег геӊ галды.

--Ур дийленде урайсана Кыныш дəде!Алланəме чекге,чекип гойбер яглы шарпыгы!

Магтымгулы:

--Кыныш дəде,яш огланың гөвнүни йыкмасана!Сен бир хатам йигит,бир шарпык диенде икини елме!—дийди.Кыныш бег шиндем гөзүни юмуп яңагыны шарпыга тайынлап дуран Җанмəммедиң яңагына елмеди.

--Шонданам бир шарпык болям-ай!Яңадан ур,Кыныш дəде,өзем гөзлеримден чыкан от дүнйəни отлар ялы эдип елем! —дийип,Җанмəммет җаныкды.Кыныш бег гөзлерини мөлердип эсли вагт дурды-да:

--Гарын эти ийдиңми?—дийип сорады.Җанмəммет баш атды:

--Айтдыма,ураныңа дегйəн пислик эдендирин дийип.

--Барыны ийдиңми?—Кыныш бег геӊ галды.

--Кыныш дәде,сен Алланың мүлкүне гирип,сүлгүн-кәкилик авламаны екуш гөрсең,иниң сениң мүлкүне талаң салайяндыр!..

Эртеси гүн үмүш-тамышда Магтымгулы билен Җанмәммет гитди деңзиң якасыны сырып. Үргүн чәгели кенарда дүрли-дүрли гушларың сан-саҗаксыз хөвүртгелери кәнди. Эййехачан гөге галып найынҗар чырлашян чарлаклар огланлары гөрүп, хөвүртгелерини габанып, оларың үстүне хүҗүм эдйәрдилер. Җахан ягтылдыгыча умман улалып, огланларың шәхдини ачып, гөвүнлерини ганатландырярды. Өңден барян Магтымгулы бир өврүмден өврүленинде гөзлерине ынанман доңуп галды. Магтымгулының озалам уллакан гара гөзлеринде аташ янып, хайяды гөтерилди. Гаралып ятан мыжжык чәге кенарда онларча газлар, гувлар, яшылбаш соналар моймудаклашып кә сагына, кә солуна йыкыляр. Җанаверлер сермест: гачманам, учманам, горкманам биленок. Ханха, бир етгинҗек болса ак булутлардан ярадылан ялы ак газларың келлесини җоннук пычагы билен кесип ганарына гапгаряр.

Гахар-газапдан гарагы гапылан Магтымгулы атылып баршына өзүнден үч-дөрт яш улы етгинҗегиң якасындан эбшитләп:

--Эй иблис,бу җанаверлер Алланың гөзе гөрүнйән перишделери ахыры!—дийип, гулагының төзүне доңдурды.—Эй,мелгун,бу җанаверлер Алланың ышкындан ярадан азызлары ахыры!Бу җанаверлер мавы асманың,мавы умманың ярашыгы ахыры!Бу җанаверлер мавы асманың намасы ахыры! Бу җанаверлер күлли адамзадың көңүл гушлары ахыры!—Магтымгулы газабына бәс гелип билмән,сазанаклап-саңңылдап дуран огланың гулагының дүйбүне ене доңдурды. Үстүни басдырып, алҗыран оглан энтирәп-тентирәп йыкылды. Җанмәммедиңем хайяды гөтерилип, ылгап гелшине етгинҗеги ерден галдырып, чашы оглана эйменч назарыны дикип, хайран галды:

- Эй, эй, екеҗе шарпыкда гөзүң чашарайдымы? Хәзир мен сениң гөзүңиң чашысыны дүзедип берейин - дийип, саг голуның терси билен огланың кемпай галан гулак дүйбүне чекип гойберди, оглан догабитди чашыды. Бир гөзи еринде, бейлеки гөзүниң гарасы яңак җикгесине дыкылып дурды.Җанмәммет онуң эбшидинден тутуп, гөзлерине дикан серетди.—Бай-бов,Аллаҗан башдан сениң харамзада болҗагыңы билип гаты урупдыр-а!Бирки шарпыкда сениң чашы гөзлериңи дүзедип болмаяр!-- Уруш-дөвүш болса гөхи

гелйән Җанмәммет өзүнден үч-дөрт яш улы огланы уруп-уруп эйини чыкарды, нерессе арасында аглап бир затлар диййәрди, эмма оны диңлейән бармы? Магтымгулы сермест гувларың бирини гуҗагына алып, җанавериң йүпекден нәзик перлерини сыпалап өзүни көшешдирҗек болярды.Магтымгулы гөзгыны гувларың ,газларың моймулдашып,сермест ялы йыкылшына йүреги авап:

--Аллаҗан, перишделериңи гайыпда гөрүнмез ялы эдип ярадыныңам ягшы зат,егсам иблисден боланлар оларам пайхынлап пүрреләрди!—дийип,хырчыны дишледи.

Гох-галмагала етип гелен Кыныш аганың хем иманы өчүп, гөзлери тас ханасындан чыкыпды. Агзы-бурны ган ялан ганҗыгыңкы ялы чашы оглан Кыныш аганың эйменч кешбини гөрүп,горкусына тас чашыпды:

- Җан, агалар, мен етим! Эҗем-де ёк, дәдем-де ёк, доган-гарындашым-да ёк - дийип, зарынлады. Кыныш бег ики яна чайканышып, йыкылышып-сүрүшип йөрен хер бири токлы ялы гувлары, газлары сынлап:

- Сениң ялы доңузда эҗе бормы, дәде бормы, доган-гарындаш бормы? Сениң өзүңем болмалы дәл бу дүнйәде! - дийип, огланың якасындан эбшитләп, урарман болды, ене өзүне басалык берип:

- Эй,гуррумсак,би җанаверлерде нәме касдың бар сениң! Хей сенде йүрек дийлен зат болмазмы?—дийди.

- Агаҗан, мен шулары сатып гүнүми гөрйән-дә… ач өлмеҗек болуп…

- Булары бейдип пайхынлап, яшайышы башыңа япҗакмы сен! Гөр-де, дурубер, сениң эл-аягыңам шел болар, гаракларыңам гапылар! Сен галан өмрүңе базарың гапысында гедай отурарсың гуррумсак!... –дийди. Кыныш ага авылы сува ятырылан мекгеҗөвен дәнелерини чөпләп -- Дәлигөҗелә гайнатдыңмы?

- Ёк, чакҗагундуза!

Кыныш ага, Җанмәммет, чашы оглан деңзиң чәге кенарына сечилен авылы мекгеҗөвенлери чөплейәрди, Магтымгулы болса келлеси кесилип ташланан җанаверлериң урунып - урунып, җан бершини сынлап багрыны паралап отуршына гуҗагындакы гувы сыпалаярды.

Гүнортана голай газлар, гувлар, яшылбаш соналар авының тәсиринден ачылып, мавы уммана гаршы учуп гитдилер. Кыныш ага дагам кенара сепилен авылы мекгелери йыгнап ере гөмдүлер. Кыныш бег чашы оглана:

- Етим болсаң, йөр, мен саңа хоссар чыкян, иш тапып берйән, эмма мундан буян отурсаң-турсаң тоба эт - дийди.

Олар үч кишә ниетленен күлчәни дөрт болуп ийдилер, үч адамлык чатмада дөрт болуп ятдылар. Болсада тебигат -- Яраданың китабы Кыныш беги яланчы этмеди, онуң айдан гүнүниң гиҗеси турды бир апы-тупан, гопды бир харасат! Магтымгулы билен Җанмәммет укудан сычрап туранында Кыныш ага әпет агаҗың пүрделен сүтүнини чатмасына дирег этҗек болуп гара башына гайды. Магтымгулы билен Җанмәммет өзлерини учурып барян абырсыз гүйчли гара ели биринҗи гезек гөрйәрди. Асманы җайрып-җайрып йылдырым чакып, гөклер гүммүрдәп, ерлер лерзана гелйәрди. Бир ерде даг болса, деңиз болса энтәп гөрмедиги гөрде галан Кыныш бегем энтек бейле кыямат беланы гөрмәнди. Кыныш бег бу нәгехан апаты дүйнки чашы огланың этмиши үчин Алланың гахар-газабыдыр өйтди. Аждар ялы аждарам горкусына чыңсап, чатма дыкылып дурды.Магтымгулы мөвч уруп ятан умманы сынлап:

--Умманлар бикенар болаймалы,чүнки улы-улы умманлар апы-тупанлы чагбалары,ягышлары,баранлары догуряр.

Гара даглар бимөчбер улы болаймалы,чүнки улы даглар дерялары,чешме-чайлары догуряр,дерялардыр чешме-чайларам яшайышы дөредйәр—дийип ичинден ойланды.—Тебигатың бакы айланышыгы!

Апы-тупан болса гитдигиче гүйҗейәрди. Аякларыны ере саллашып, сүрленишип гелйән леммер-леммер гарамы, чалмы булутлар буругсаярды,гайнаярды,асман ере чөкүпди. Ишине бек Кыныш аганың дирегиниңем пейдасы болмады. Чатма ахыры вейран болуп хер сынасы бир яна учуп гитди.

Огланлар, Кыныш ага голайдакы габадан яйбаң ыкышында чугудышып отырлар. Ериңден туруп билсең - ел йыкҗак! Магтымгулы бүкүдип апы-тупаның гаршысына йөрәп уграды. Онуң горкунч төвекгеллик күйсейән калбы ер билен гөги гапышдырып ташлан апы-тупандан хейҗана гелйәрди.Шабрап-шабрап ягышам ягып башлады. Бирден онуң йүзүне ялының, гөзлерини гамашдыран йылдырымың ховры чабрап, аягының ашагында ер ыранып гитди. Магтымгулының он-онбәш әдим өңянында мәхнет йылдырымың ялав ялы тыгы ериң гурсагына гирип гитди. Чагбалан ягян ягыш сувлары йылдырымың уруп гиден көвегинде җазырдаян ялы болды. Леммер-леммер булутлар

деңзиң депесинден хүҗүм этсе, гаралып ятан уммандан гөтерилйән чалымтыл ак толкунлар арлы ялы асмана хүҗүм эдйәрди. Хамана кыямат гопдуран апы-тупаны деңиз асмандан, асман болса чырпыныпятан деңизден гөрүп, можукдан-можук оваз билен увлашярдылар. Магтымгулы эййәм шаглап-шаглап ягян чагбада сүллүмбай болуп, дәли дүнйәниң ойнуна томаша эдйәрди.Магтымгулы голларыны герин,җүмле-җахана бакып гыгырярды:

--Эй,дәли дүнйә,сен маңа аршы-күрси лерзана гетирен апы-тупаныңы бер! Сен маңа дәли умманларың ер-гөгүң арасында чырпынян мөвҗүни бер! Сен мана күкрәп-күкрәп,гөклери гүммүрдедип гелен йылдырымлы чагбаларыңы бер,мен олардан отлы айдым ярадайын!

Учурып барян елде япырылып,бүкүдип Магтымгулының янына гелен Җанмәммет Магтымгулының кейпи чаг халда гыгырянына гөрйәрди,эмма сесини эшитмейәрди.

Энтегем агаҗың дүйбүнде чугудып, дүнйә сын эдйән Кыныш аганың хайяды гөчди. Ол айылганч гыгырып, бүкүдип кенара тарап ылгап уграды. Эмма гара ел, апат апы-тупан онуң овазыны агзындан чыкып чыкманка, алды гитди. Ол овазы дөрт гүнлүк ёлдан аңырда дашарда бөврүни диңләп отуран Нурҗемалың гулагының янындан шувлап гечип гитди. Бу махал Магтымгулы билен Җанмәммет үмүдикләп кенарың якасына барып, ики-үч адамы бойы гая болуп гелйән толкун билен гарпышды. Кыныш ага вагшыяна гыгырып, әхли гүйҗүни эдип ылгады, эмма болҗак иш болупды, мәхнет гая ялы толкун огланлары учурып гойберди, эмма оларың дүшен ери нәбеллиди. Кыныш ага ылгады, эмма толкун ызына гайданында инилериниң ёкдугыны гөрүп, аклы башындан учды. Ол ылгап деңзе голай баранынам, өлүм пеллесиниң геленинем дик депесинден абанан вагшыяна җанлы гаяны гөренинде дуйды, эмма гичди. Пахыр «бары гутарды!» дийип ойланыбам етишмәнкә, толкуның ёңсуз ургусы оны сеңселедип, учурып гойберди. Гөргүли бу дүнйә дүшдүми, о дүнйә дүшдүми - белли дәл! Элхенч-элхенч йылдырымлар чакып, ерлер-гөклер лерзана гелип, дүнйә агдарылып, дүңдерилйәрди. Хер хал, Магтымгулынының, Җанмәммедиңем, Кыныш аганыңам Худай диен ери бар экен. Әпет толкун ала хашшылды болуп ызына гайданында толкундан сыпырылып галан Магтымгулы билен Җанмәммет эмедекләп, дөрт аяк болуп кенара гаршы ылгады. Олар

серлип ятан Кыныш аганы гөрүп, херси онуң бир элинден тутуп сүйрәп гачдылар. Шол заман ах, уруп награ дартып гелйән әпет толкун авуны алдыран вагшы махлук ялы олары зарбасына йыкды, эмма холтумына долап, өзи билен сүпүрип ызына алып гайдып билмеди. Магтымгулы билен Җанмәммет Кыныш беги ховпсыз ере гетирип, яңакларыны гурсагына гоюп диңләп гөрдүлер. Эмма апы-тупаның гохы-говгасындан башга дүнйәде сес йитипди. Бир замандан өзүне гелип, аклына айланан Кыныш ага дуршуна гахар-газаба өврүлип огланлары хайкырды, гыгырды, олары алып гайдан гүнүне лагнат окады. Җанмәммет болса ичякгыч херекетлер эдип, Кыныш аганың газабыны бөҗедийәрди…Кыныш бег сүем бармагыны чоммалдып сессиз гыгырярды,гөргүли шу сөзлери айдярды:

--Магтымгулы енача дартан дамарыңыз гурсун!Сиз мени агаларымың,еңңелеримиң алнында йүзүгара этҗек боляңызмы?!

Бир замандан аршы-күрси лерзана гетирип, дүнйәниң депесинде кыямат гопдуран апы-тупан чагбасыны сүйрәп Магтымгулының калбына гирип гитди. Деңзиң үстүнде чаңҗарып, җыбары-тозаны, ерлерде болса бөрең-бөрең көлчелери галды. Дүнйә имисалалык аралашансоң агзыны ачып-юмуп гәвүш гайтарып йөрен Кыныш аганы сынлап огланлар гүлүшип башлады. Асыл, олара хайкырып, гыгырып-багырып Кыныш аганың сеси гырлып гиден болса нәтҗек! Дуршы билен кинаялы йылгырыша өврүлен Җанмәммет:

- Пахай, Кыныш дәде, яңкыҗа апы-тупандан горкыңа сесиң гачып Семнандан чыкайдымы? Хах-хах-ха! О чашы гурумсагыңам-а гүмүни алып ёк болупдыр. - дийип гүлди.

Кыныш бег гырылҗак сеси билен:

- О доңуз оглуны базарың дервезеси чекйәндир - дийди.—Ене бәш-алты йылдан телпегини өңүне атып отурандыр Гүрген базарында,эгер пәлини дүзләймесе…

Кыныш аганың кейпи чагды, чүнки апы-тупаның толкунлары энтек онуң өмрүнде гөрмедик отларыны, балыкгулаклары, гайры нәрселери кенара ташлап лейс эдипди. Кыныш ага оларың арасынданам герегини йыгнашдырып, үч гүнден соң дүелери, атлары мас йүкләп нирдесиң Хаҗыговшан дийип ёла дүшдүлер. Кыныш бег хош болуп:

- Хай, дәлибаш беглерим, гөвнүңизде арман галдымы? - дийди.

Магтымгулы:

- Галды, шол апы-тупанда Хазар деңзинден уруп, Гүрген дерясындан чыкаян болсадым… - дийди.

- Алланәме… Гөвнүңизде бир арманың галаны ягшы, садагасы болдугым бу сахаватлы деңзе ене гайдып гелеримиз ялы…

Магтымгулының кейпи галады,шәхди ачыкды,себәби өтен агшамкы дүнйәни агдарып-дүңдерен апы-тупан,гөклери гүммүрдедип,йылдырымларыны чакдырып, күкрәп-күкрәп ягян часлы җала онуң гурсагында чырпынярды…

xxx

Гүнлериң бир гүни Гарры молла Магтымгулыны герекләп, онуң җайына гирди. Магтымгулыны болса яңыҗа бир иш билен Җанмәммет алып гидипди. Дөвлетмәммет ага голая барып, оглуның окаян китапларына назар айлады, дик дуран еринде сүннә язылан кагыза гөз гездирди. Кагыз онуң үнсүни өзүне чекди, ол отурып гошгының бирки бендини окап гөрди. Гарры молла Магтымгулының гошгы язяндыгыны аңярды, себәби адаты адам дережесинден гөтерилип өзүне сыгмаян адамларың әхлиси диен ялы гошгы язяр. Гарры молла ымыклы отурып гошгыны окап башлады, гошгының вакасы онуң аңында җанланды:

Ханха, ал асманда бир кепдери учуп йөр, аңырдан гелйән лачын гуш оны ковалап башлаяр. Яшайыш билен шум аҗал ковалашып, ховаланып дуран мечҗиде бараяр. Җанам бир ширин зат, кепдери гачып мечҗиде гирйәр. Мечҗитде болса күлли мусулманың шахымерданы, Алланың шири аркасыны мәхраба берип, сахабалары билен отыр. Кепдери Хезрети Алының алнында гонуп ынсан дилинде салам берип арзыны айдып башлаяр.

Сен-сен диним-иманым,
Саңа гурбан бу җаным,
Пылан ерде әшяным,
Яш чагам бар я Алы!

Гөрдүм бир лачын гелер,
Ховада ховаланар,
Билдим ки җаным алар,
Аман бермез, я Алы!

Алы Муртуза онуң арзы-ахвалыны диңләп, кепдерини еңине саляр, шол махал лачын гелшине мечҗиде гирип, Алының гашында отуряр. Улуг-кичик сахабалар бу вака хайран галып середип отырлар. Лачын ынсан дилинде арзыны айдып башлаяр:

Дермендеем, мәхтәҗем,
Шермендеем, галлаҗам,
Шу гүн үч гүндир аҗам,
Авым бергил, я, Алы!

Шири-Первердигәр Ганбары чагырып, оңа ханҗар гетирдйәр. Лачынам, гушларам хайран галып хезрети Алының этҗек болян ишине гарашярлар. Херзети Алы ялав ялы ханҗары мүбәрек голларына аляр.

Гөрүң инди не кыла,
Истәр ол -- керем кыла,
Лачын дийди Алыга:
« - Сиз нәдерсиз ханҗары!»

Хезрети Алы: - Эй, лачын, мен Хайдарам,
Сахыбы-лутфы керем,
Өз будумдан эт берем,
Сен дилеме кепдери!

- дийип, будуның юмры еринден ханҗары салҗак боляр, шол пурсат лачын ганаты билен онуң мүбәрек голларындан тутуп:

Сениң ишиң керемдир,
Голларың мухтеремдир,
Бу эт бизе харамдыр,
Эя сакы-көвсери.

Лачын сайманлар мени,
Кепдер диймәңлер оны,
Сынамак үчин сени,
Гелипдик сизиң сары!

дийип, хезрети Ала тагзым кылып, кепдери билен лачын учуп мечҗитден чыкып гидйәр.

Гарры молла гошгыны өвран-өвран окады, онуң калбына буйсанч яйрады, үстесине-де гаты гең галды. Дөвлетмәммет аганың өзем улы шахырды, улы-улы шахырлар билен хем гатнашыкдады, окамадык китабы-диваны ёкды. Эмма ол шейле тебигы хем йөнекейден ширин дилде гошгы язылшына илкинҗи гезек габат гелйәрди. Түрки дилли эдебиятың тарыхында ол энтек бейле гошгы языланыны гөрмәнди. Шахырлар ылмы түрки дилде гошгы язярдылар, гошгулар алымлар, акылдарлар үчин язылярды. Түрки ылмы диле болса түркмениң, өзбегиң, газагың-гарагалпагың, османлының-гыргызың алымлары, арыфлары, акылдарлары, соватлы адамлары дүшүнйәрди. Умуман, ылмың, гошгының, кыссаның умумы түрки дили барды. Эмма Магтымгулының бу гошгусына гайры юртлы алымлар, арыфлар дүшүнип билҗек дәлди. Гошгы түркмен халк дилинде язылыпды.

Дуршуна оваздан, дана пәхим-пайхасдан чешме-чай ялы акып барян гошгыны Дөвлетмәммет ага ене бир ёла окады, шол махал отага Магтымгулы гирди, ол дәдесиниң яңы язан гошгусыны окап отураныны гөрүп, утанып ызына йөнелди, эмма оглуның геленини дуян Дөвлетмәммет ага ызына гаңрылып, Магтымгулыны янына чагырды. Ол махал Магтымгулы он үч яшлы яш огланды. Дәдеси уялып, башыны ашак салып дуран оглуна мәхрибан назарыны айлап, совал ызына совал берип башлады:

- Оглум, хачан яздың муны?

- Яңы.

- Башга-да язан гошгың, газалың бармы? -- Магтымгулы баш атды. -- Ханы олар?

- Йыртдым…

- Нәме дийип йыртдың?

- Дәде, мен арыф болмак ислейән-дә…

- Арыфларам гошгы язяр, арыфларам шахыр боляр.

- Хова, эмма хемме шахыр арыф болуп билмейәр-дә.

- Би роваяты ниреден эшитдиң?

- Өз сериме гелди, дәде?

- Гаты говы, гаты говы. Эмма мундан буян нәме язсаң йыртмагын, эшитдиңми?

- Бор дәде…

- Оглум, гошгы говы, йөне бу гошгыңы гайры арыфлар, акылдарлар окап дүшүнип билмез! Эгер муны ылмы дилде язаян болсадың…

Магтымгулы уялып, башыны ашак салып дуршуна келам агыз сөз диймеди.Эмма Магтымгулы «Гөкҗе кепдери» атлы гошгусы билен дүнйә диймели сөзүни дийипди.Шол гошгы билен түрки халкларың дүнйәсинде халк дилинде язылан халк гошгуларының эйямы башланярды.Ол буйсанч билен оглуны сынлады-да:

- Оглум, индики чаршенбеде Ыспыхана гидйәрис, садагасы болдугым, хезрети Ыбрайым пирден пата алмага. Тайынлыгыңы гөрүбер - дийип, отагдан чыкды.

Гарашылмадык хабардан яңа Магтымгулының чыраглы гөзлери ышырап, йүзүне йылдырымың ялкымы ялы шатлык чабырап гитди. Онуң рухы галкыҗаклап, гөвни телвас эйледи! Гөр-ха, Магтымгулы дәдеси билен бир ай кырк гүн ёлдаш болар. Гиҗе-де, гүндиз-де! Магтымгулы бир ай кырк гүн дәдеси билен сөхбетдеш болар! Бир ай кырк гүнде дәдеси Гарры молла оңа кырк йылда алҗак акыл-пайхасыны, парасадыны берер! Бир ай кырк гүн Магтымгулы ялан дүнйәден чыкып керем-кераматлы дүнйә гидер! Абу Алы Ыбрайым пир еди ыклымың кераматлы улуг пири. Үстесине онуң дәдеси хем кераматлы. Тамам Түркменсәхра, Хорасан, Мазендаран ялы голай-голтумың иллери Гарры молланы керамат сайып йөр ахыры! Магтымгулы дәдесиниң кераматлыдыгына түйс йүрекден ынаняр, диймек ол бир ай кырк гүн ялан дүнйәден араны ачып кераматлы дәдеси билен ёлдаш болар.Дөвлетмәммет ага гөклеңиң,емудың кетхудасы болансоң,бир гүн ол обадан,бир гүн бу шәхерден чыкярды.Ол илиң кетхудасыды,велаятың адындан дини хадымларың меҗлисине,йыгнагына гидйәрди.Гараз Магтымгула дәдеси билен сөхбет этмек сейрек миессер эдйәрди…Ынха,инди ол кырк гүн дәдесиниң янында болар. Белки, оңа ене Гайтар галасының харабачылыгындан чыкып, салланып, сейкин басып Дүрҗемал гыз гөрүнер! Эйсе, ол гыз хем кераматлымыка? Мегер, кераматлыдыр, Алланың азызланыдыр, ёгса хей ики йыл озал өлүп җеседе өврүлен шехит гыз җана гелип, дирилериң гүнәден долы дүнйәсине гелип билерми? Алланың эрадасы билен Дүрҗемал гыз о дүнйәден чыкып, бу дүнйәниң ишине гарышяр ахыры… Дүрҗемал какасына, агасына, Аргамак обасының ымамына-да душуп билерди ахыры! Эмма ол гудратлы Бирибарың гүйҗи билен Гарры молла душяр, Магтымгула душяр! Бирден Магтымгулының аңында «мен хем кераматлы болаймайын?» диен пикир ышырап гитди. Магтымгулы өз пикир-оюндан утанып тоба этди. Эмма Худай халаса Магтымгулы ылым-билимден, пәхим-парасатдан

йүкүни тутуп, Хакың ёлуна дүшүп, өмрүни кераматлы ёла багш эдер!

Чаршенбе гүнүниң даңданы Гарры молла, Кыныш бег, Магтымгулы атланып ёла дүшди. Агшамара болса Гайтар галасының харабачылыгына бардылар, эмма Магтымгулының арзув-хыялы хайып болды. Гөрмегей гыз Дүрҗемал о дүнйәден чыкып, салланып бу дүнйә гелмеди.

Шехит гызың губурына голай ерде дүшледилер. Гызың губурының башында Гарры молла аят-дога окады. Гиҗәни шол ерде гечирип гара даңданам олар ёла дүшдүлер. Магтымгулының бирнеме лапы кеч болды.

ххх

Ёл узак, гүнлер гысга, дүнйә гиң, адам пахыр дар, өмүр саналгы, вагтың болса хасабы ёк. Гарры молла, Кыныш ага, Магтымгулы ат янашдырып Дешти-Кебир чөлүстанының демиргазыгындан баряр. Олар өңңүн Аргамак обасының деңинден гечдилер. Гарры молла Магтымгулыны икинҗи гезек Ыспыхана Абу Алы Ыбрайым пириңкә алып баряр. Кыныш ага болса энтек адам аягы секмедик чөлүстаның җүммүшине аралашып, дәри-дерман өсүмликлери йыгнамага баряр. Магтымгулы соңсуз ой-пикирлеринден, шол бир тукат, гамгын гөрнүши билен гурсагыңа перишанлык салян ымгыр чөл-беевандан ядап:

- Худайым, би чөл-бееваныны нәме дийип яратдыка? - дийип, төверегине сер салды. Пах-пах, дымышлыга сыгман гелйән Кыныш ага гүрлемәге зерар тапыланына хош болуп:

- Пәхей, гарагенҗим, сандык-сандык диван вараклап, шоны-да билмейәмиң? Билмесең билип гой, Худайҗан бир гүн дүе атлы атан-сатан, бүдүр-сүдүр, эгри-бугры тагашыксыз бир җанавери ярадыпдыр. Җанавери дага-дерә гойберип гөрүпдир, йөрәп биленок, юмшаҗык дабанына даш чүмүп, гыйяр. Дүзлүге-яйла гойберип гөрүпдир, ягыш ягып, ерлер тайга болса, җанаверлер, йөрәп биленок, тайып чаты айрылайяр. Ине, онсоң шол җанаверлер үчин сувсуз-сөлсиз иңләп ятан чөллери ярадыпдыр гурбаны болдугым Бирибар - дийип, өз сөзүне хош болуп гүлди. Гамчысы билен ызына тиркелен дүелери Магтымгула гөркезип -- Сынла, чөлүстаның җүммүшине аралашдыгымызча, атасы өйүне барян ялы гайтармалар ялы кейплери чагланяндыр.

Дөвлетмәммет ага гардашы Керимберди нерессәниң еке оглы Кыныш беги чакдан аша говы гөрйәрди, ол Кыныш бегиң пикир йөредишине хош болуп йылгырды.

- Оглум, Первердигәриң чөл-бееваны нәме дийип ярраданыны-ха билҗек дәл, йөне бир зады велин аян: адам чөлүстанда дүнйә билен, өзи билен, өлүм билен йүзбе-йүз боляр. Иңләп ятан чөлүстан хатда акмакларам ой-пикире батырып, акылдарлары болса пикир умманына гарк эдйәр. Мегер шондандыр, пыгамберлеримизиң әхлиси диен ялы чөл-сәхрада дүнйә гелип, җебри-җепалы чөлүстанда эҗир чекип, чөл-бееванда пыгамберлиге гөтерилипдир. - дийди. -- Чөл диениң кераматлы ердир…

- Алланың кераматсыз ер-ә ёкдур, йөне мен бир зады такык билйән: чөл-сәхраның от-чөпүниң дәри-дерманлыгы-ха гаты гүйчли - дийип, Кыныш бег үзеңңә галып, саг голуны гөзлерине көлеге эдип, алыслара назар салды. -- Гоша гуя етиберипдирис…

Гоша гуйы Ыспыхан ёлунда мензилхана боланы үчин, гышда гардан-гайдан, томусда ыссыдан, елден горанар ялы таша-тамлыды. Кервен дүшлегиниң илерсинде бир гуйы барды, ылла чешмәниң сувы ялы сүйҗүди, гайрасындакының сувы шейлебир аҗыды, хатда дүе җанаверлерем йүзүни күршердип, тумшугыны талавладып, зордан ичйәрди. Егса гуйыларың арасы отуз әдимем ёк. Дөвлетәммет ага ичи иер-ичерли хорҗунлары алып, бассырманың көлегесине барды.

Магтымгулы сүйҗи сувлы гуйының кичиҗек говасыны гуя гойберип, сув чыкарып, дәдесине сув акыдып берди. Кыныш ага болса ише верзиш инерине аҗы гуйының чархының урганыны даңып:

- Хайт, гит җанавер! - дийди. Гуюдан сув чыкармага өвреннекли дүе тә эесиниң сеси чыкянча мытдылдап уграды. Ахыры Кыныш бег «Хайт, җанавер, саклан!» дийип гыгырды. Кыныш ага гуйының агзына голайлан гованың эрңегинден бир эли билен япышып, бейлеки голуны узаданда Магтымгулы «Кыныш дәде йылан!» дийип җынссыз гыгырды, эмма гичди. Гуйының говасына долашып чыкан йылан Кыныш бегиң сол элиниң аясындан шатладып алды, эмма җанавер чакмалы кишисини ялңышыпды. Җын ялы чаласын Кыныш ага бир эли билен йыланың бокурдагындан, бейлеки эли билен билинден тутуп, пилсапы ялы ёгын йыланың ягырнысындан үч ёла агыз уруп, оңургасыны сындырып, агзы ганлы җерхетден долянча дишләп, соңам йыланы

элиниң терси билен итиниң өңүне зыңып гойберди.Йылан чакан бадына онуң аркасындан үч ела дишләп билсең йыланы зәхери йөремейәрмиш...

- Аждарым, сенем авыңы ал!

Дүшби Магтымгулы Кыныш дәдесиниң иер-ичерли, дәри-дерманлы хорҗуныны алып ылгап гелшине:

- Кыныш дәде, йыландан ар алшың нәтеңет-әй! Оны ики үзүп ташлайсаң болмадымы? - дийип дегишди. Бу махал Кыныш бег янбашындан ялав ялы йити пычагыны алып, голуның аясына серетди. Йыланың ики дишини гечирен ериңден җопба ган чыкыпдыр. Кыныш бег аясының юмры ериниң этини йити пычагы билен бөкдүрип гойберди. Гоша гуйыдан ылгашлап гелен Дөвлетмәммет ага:

- Нәме, голуңы пударлап дурсуң! Инди дәдең бир йыланың зәхеринем чыкарып билмез өйдйәмиң? - дийди.

- Ёк, дәде, мен Магтымгула йылан чакайса этмели ишини өвредип отырын.

Дөвлетмәммет ага Кыныш бегиң хорҗунындан чыкан кендир йүп билен Кыныш бегиң гошарындан, тирсегиниң ёкары янындан мәкәм дартып даңды.

- Магтымҗан, йылан чакан бадына, яңкы мениң эдишим ялы йыланың билинден үч ёла агыз урсаң, пычак билен йылан чакан ериниң этини айырып билсең, соңам дәдемиң эдиши ялы мәкәм даңсаң, йыланың зәхери йөремез. Ёгса-да, ханҗак гитсең, дәдеңи яныңдан гойма - дийип, Кыныш ага есер йылгырды.

- Магтымҗан йылан-ичяның догасыны алты яшында хатым эдип гойды.

Кыныш ага бу махал Магтымгулының ачып берен дүвүнчегини алып, аясының ганы сачылып дуран ерине сары ун ялы йүзәрлиги дүвүнчеги билен япды. Гарры молла инисиниң голуны җир яглык билен оңарып даңды. Кыныш бег хорҗундан гөкҗе дүвүнчеги чыкарып, гара ун ялы зады агзына атып, гәвүш гайтарып уграды. Магтымгулының гетирен җүрдеги билен үч ёла агзыны чайкады:

- Магтымҗан, йыланың аркасындан үч ёла дишләңсоң, семал дерманы билен агзыңы шейдип чайкаймасаң, әхли дишлериң дөкүлйәндир. Бар, индем маңа бир җүрдек чай гой - дийип, ол голтук җүбүсинден бир хили дерман чыкарып, агзына атды. -- Инди аҗыҗа чай герек бор!

- Өң нәче ёла чакыпды йылан сени? -- Гарры молла сорады.

- Санамандырын.. Дөрт-бәш гезек дагы чакандыр…

Шол махал гөкден эйменч шаггылды эшдилди, оларың үчүсем сес гелен тарапа ялта серетди, гөрселер ханха бир әпет гарагуш гулачдан узынрак йыланы асмана алып гитди.

Дөвлетмәммет ага бассырманың саясында Кыныш беги окап башлады, Магтымгулы гова чекип дүелери, атлары суварып, узын душап җанаверлери ота ковды. Магтымгулы гайнан җүрдеги демләп, ики кәсе билен Кыныш бегиң янында гойды. Гарры молла йылан догасыны үч ёла окап:

- Мен саңа гуртдан бир чал эдип берейин, сенем дүшеге геч-де гуршугыңы яз - дийди.

Кыныш бег чалдан йүз өврүп, бурчак-бурчак дерләп ажы чай ичди. Гарры молла билен Магтымгулы чал билен чөрек ийдилер. Гүнортаның түп ыссында салкын саяда гөзүниң авусыны алып турдулар. Кыныш бег болса, бурчак-бурчак дерләп чай сүзүп отырды. Агшамлык Кыныш бег Магтымгула ынанман, говурдакдан нахар этди. Үч болуп гөвнеҗай нахар ийдилер. Магтымгулы хайран галды, Кыныш дәдеси хамана йылан чакмадык ялы, кейпи чагды… Эртеси гара даң билен олар намазыны окады. Кыныш бег:

- Дәде, сизем ёлуңыза гидиң, менем ишим билен болайын. - дийди. Җандурмаз Гарры молла:

- Ёк, биз сени мунда ялңыз галдырып гидип билмерис - дийди.

- О нәхили мен ялңызмышым? Худайым нәме? - дийип, Кыныш бег лахлах гүлди. Барыбир Гарры молла ене бир гүн Гоша гуюда галып, Кыныш бегиң дердинден хиррет галмандыгына гөз етирип, эртеси ирден ёла дүшди. Кыныш бегем өз пишеси билен болды…

ххх

Аталы-огул ниҗе-ниҗе ёл сөкүп, чөллериң-сәхраларың, дерелериң-дүзлериң,соңсуз сөхбетлериң ичинден гечип ахыры Ыспыхана бардылар.Шәхериң шемал тарапы аңырсы-бәрси гөрүнмейән гонамчылыкды,дәдеси билен атдан дүшүп җахандан гайдан бенделериң хакына дога окадылар.Магтымгулы шинди бейле улы өвлүйәни гөрмәнди.Аңырсы-бәрси ек гонамчылыгы гөрениңде дүнйәде адам галан дәлдир өйтдүрйәрди.Магтымгулы өз янындан:

«--Бир заманлар аршы аглада земиниң боз топрагындан Адам атаны ярадан Аллам инди адамдан топрак ярадяр» дийип ойланды хем күпүр ой-пикири үчин ичинден тоба этди.Йөне онуң «инди

адамдан топрак ярадяр» диен пикири аңында айланды дурды.Йыллар гечер Магтымгулы язар:

Не дүшекдир,аңа басан ярымаз,
Не киштидир,деря батар,йөримез,
Не энедир,өлмез,йитмез,гаррымаз,
Өз баласын өзи ювтуп дурупдыр.

Адам оглы топракдан бина болан-да,ол бүтин өмрүни топрак билен багрыны бадашдырып,топракдан өнен ийр-иймишлери,миве,бакжа,ак-гөк өнүмлери,җанлы-җандарларың этини,ягыны,сүйдүни ийип яшаяр.Гүнлериң бир гүнем онуң ләшини шол топрак ювудяр,рухунам асман!

Ыспыхан о махаллар сефевилер дөвлетиниң пайтагтыды. Сефеви шалыгыны эсасландыран шахыр хем ша Ысмайыл Хатайыды. Магтымгулы онуң диванларыны окапды. Магтымгулы Ыспыхана икинҗи ёла гелйәрди, эмма хер гезек Эйран пайтагты оваданлыгы, улулыгы, ховалалы-ховалалы ымаратлары, көшки-сарайлары билен Магтымгулыны хайран эдйәрди. Хава-да, Ыспыхана йөне ере «Ыспыхан -- нисбиҗахан» дийилмейәрди. Магтымгулы гат-гат биналары сынлап «Ыспыхан -- тамам җахан!» дийип ойланды.

Икинҗи сапарам Гарры молла билен Магтымгулының ниҗе-ниҗе мензил ёл сөкүп бараны хайып болды. Абу Алы Ыбрайым пир хыркасыны гейип Шираз, Бушехр велаятларына гиден экен. Магтымгулының лапы кеч болды, эмма көпи гөрен Дөвлетмәммет ага мунам ягшылыга, бәхбиде санды, чүнки хаҗа гидиленинде, улуг пире мухлыс болуп, онуң дергәхине барланында нәче көп җебир-җепа чекилсе, шонча-да ялканмага ыхласы улы санылярды.

Пириң өзи ёк боланы билен, мечҗитлер, ханакалар пириң өзи барындакы ялы геленден-гиденден, дервүшлерден-галандарлардан, зыяратчылардан, мүритлерден долыды. Пириң ялңыз аял доганы яшы етмишиң онундан гирен Сейяра эҗе Дөвлетмәммет аганы говы танаярды, гардашы билен биле окандыгыны, икисиниң меслекдеш кишилердигини билйәрди. Ол Гарры молла билен Магтымгулыны эзизләп пириң иң ягшы гөрйән сопусына табшырды. Шонуң үчинем олара гүнде-гүнаша пириң ханакасында дүшләп гечйән арыфдыр алымларың, дервүшлериң меҗлислеринде хорматлы ерден орун берилди, сыланылды, сарпаланылды. Шейлеликде, олар ики хепдә голай улугларың меҗлисинде болуп, ягшы сеналары диңледилер, алымларың-арыфларың җеделине гатнашдылар.

Магтымгулы Абу Алы Ыбрайым пириң мечҗидиниң өңүнде гүнүң-гүни бәш-алты газан нахар атарылып гедай-мысапырлара, ачлара-галлачлара нахар берлип, гейим-геҗим пайлайышларыны гөрүп хайранлар галярды. Бейле тутумы бейик ханлар, хөкмүрован шалар эдип билйәрми?

Мыдама дүнйәниң бейик сивилизасияларының месгени болан Эйран ылымың-билимиң, эдебиятың-сунгатың салланчагыды. Нәче ёла җахана гелсең, шонча өмрүңе окамага китап-диван барды. Пулуны тапсаң, тапылмаян китап ёкды. Мүңйыллыкларың довамында бейик шалар, дана везирлер, улуг уламалар гадымы юнан, хинди, рум, чын, мачын, Мүсүр, Бабыл юртларының китапларыны парс, арап диллерине терҗиме этдирипдилер. Ишевүр хатдатлар болса гечгел китаплары оваданлап гөчүрип, дашыны җилтләп, җезверләп, китап эдип дүканлара уградярды. Гарры молла Магтымгулыны хатдатларың түкениксиз сыргынларына, китап дүканларың сыргынларына айлап, герекдир өйден китапларыны сатын алярдылар. Гарры молла хайран галды, ол бир заманлар бахасыны гымматгөрүп, өзүне сатын алмага пулуна гысганан китапларыны Магтымгула сатын алып берйәрди. Ол өз янындан „Чорбасыны өзүң ийип, этини оглуңа, йүлүгини агтыгыңа ийдирйән дүнйәдә би!“дийип йылгырды. Адам пакыр мениң гөрмедик ерлерими перзендим гөрер,мениң чыкып билмедик белентлигиме перзендим чыкар дийип перзендини гелҗеге уградяр,перзент болса бизиң ата-бабаларымыз нәхили белент болупдыр дийип гечмиши билен өвүнйәр.

Магтымгулы сан-саҗаксыз китап дүканларында өзүне герекли диванларың гаты кәндигине бегенйәрди, ол өз янындан Худай өмүр берсе, окабермели дийип ойланярды.

Гарры молла оны шахырларың шуарасына-да алып барды. Магтымгулы уллакан җайда оларың ызлы-ызына гошгы окап, хер окалан гошгы барада җеделлешйән шахырлары ичгин сынлаярды. Шахырларың арасында Дөвлетмәммет аганам танаянлар бар экен, оңа-да гошгы окатдылар. Дөвлетмәммет ага ики саны гошгыны түрки дилде, ики гошгыны болса парс дилинде окады. Магтымгулы дәдесини парсча гошгы язяндыр өйтмейәрди. Олар агшамлык өе Абу Алы Ыбрайым пириңкә -- мыхман ерине геленинде:

- Дәде, сен парсчада гошгы язян экениң-ә! - дийди. Гарры молла:

- Арапчада гошгым бар, парсча-да, себәби яңкы ялы ерде оларыңам гереги чыкяр - дийди…

Отуз дөрт гүн дийленде Гарры молла билен Магтымгулы Аргамак обасының душундан гечип Гайтар галаның харабачылыгына гелдилер. Магтымгулы гугарып ятан гала интизар назар салып, Дүрҗемал гызың о дүнйәден чыкып, бу дүнйәде гөрүнмегини иследи. Эмма йылгырып дуран гөрмегей гызың орнуна ериң йүзүнден дөмүп чыкан баш ялы ызалы паҗыга болуп Дүрҗемалың шехит губуры ятыр. Гарры молла билен Магтымгулы чөкүне дүшүп яңадан җайланан шехит гызың губурының башында аят-дога окады. Шол махалам үч атлысы билен обаның ханы гаршыдан геләйди. Бердимырат хан хей күлли Түркменсәхраның сылаглы-сарпалы, керем-кераматлы кетхудасыны сөвүшлемән, серпайламан гойберҗекми? Гарры молла ёкуш гөрсе-де, сыр билдирмән ызына доланды. Ханың өзи Гарры молланы гонаклады, Аннагылыч ага билен бәш-алты оба аксакалыны чагырды. Ол гүррүңчилигиң арасында:

- Шол начар гызың җанына каст эден гуррумсагың кимдигини билдик Дөвлетмәммет ага - дийди.

Дөвлетмәммет ага:

- Керкавмы? - дийип сорады, Бердимырат ханың геӊ галмакдан яңа гөзлери хөвленди.

- Сиз оны шол махалам биләйдиңизми, Дөвлетмәммет ага?

- Поссуның ичиндәки таяк нәме?Керкав агаҗындан эдилен таяк! -- Дөвлетмәммет ага хана сораглы бакды.

Бердимырат хан аксакаллар гелип етишмәнкә гыз билен баглы әхли ваканы бойдан баша айдып берди.

Пәлван аганың гызы Дүрҗемал гоңшы йигиди билен хак ашык-магшук болуп сөйүшйән экен. Гулмырат аганың оглы ики йыл Недиргулының йыгнында гуллук эдип, бир сөвешде яраланяр, гуллукдан бошадылып обасына гайдып гелйәр. Гулмырат ага оглуны Пәлван аганың гызы билен гелешдирип тойың сәхеди белленилйәр. Эрте-биригүн той дийленинде хем Пәлван аганың өлемен авчы оглуны йылан чакып, аманадыны табшыряр. Түркмен эдәхедине гөрә тойы хич болман алты ай ыза сүйшүрйәрлер. Гулмырат аганың ене бир гоңшусы гаты бай тәҗир экен. Тәҗириңки аргыш билен, оңа пул-мал герек. Өе дүшенине үч йыл боландыгына гарамаздан өнелгесиз отуран яш гелин гуллукдан бошап гелен дагларың гаясы ялы Керкав билен араны сазлаяр.

Ынха, шол дөвүрлерем обаның үстүне ягы дөкүлип элхенч уруш туряр. Дүрҗемал шол урушда йитирим боляр. Урушдан соң хоссарлары Дүрҗемалы гөзлейәр, эмма ол ярадарларың арасында-да, өленлериң арасында-да ёк. Гачып-тезенлер гелйәр, оларың арасында-да ёк. Пәлван ага оглы билен өвезтөлегини алып, ягының алып гиден есирлериниң ичинденем гызыны тапмаяр. Душманың элине дири дүшмеҗек болуп чөлүстана гачып гиден гыз-гелинлерем болупдыр, Дүрҗемалам шоларың биридир, өлмедик болса бир ерден өзи чыкар, өлен болса җеседи чыкар дийип гезиберйәрлер. Шол нәгехан урушда тәҗирем душманлара гаршы сөвешде өлйәр. Арадан бирнеме вагт геченсоң Гулмырат ага Пәлван агадан ругсат алып, оглы Керкава тәҗириң дул галан гелнини алып берйәр, Дөвлетмәммет ага Ыспыхана дийип шу ёлдан гечмедик болса, бу вака пынхан сыр, гара ериң гурсагында агыр яра болуп галыберҗек экен.

Поссунлы ваканы, Дүрҗемалың җесединиң тапыланыны эшидип, Керкав билен Гүлбибиниң гонҗуна гор гуюляр, себәби гелешикли гызың өлүми Керкавдан гөрүлҗек! Дүрҗемалың өлүми Керкавың бойнуна гоюлса, онуң башы өлүмли, малы талаңлы! Керкав билен Гүлбиби дессине диллешйәр: Керкав тәҗирден галан алтын-күмүши, гөвхер-лаглы, дүр-мерҗени, пулы алып ят иллере гачяр. Ики ай гечип, вакалар көнелишенсоңам Керкав бир гиҗе гелип, Гүлбибини алып ят юрда, ят иллериң арасына гитмелиди. Эмма ики ай гечйәр, үч ай гечйәр, йыл гечйәр. Керкав ызына көвленмейәр! Хей, җантайына онча байлык дүшен Керкав җаныны төвекгеллиге салып ызына көвленерми? Ол хайсы илде онча байлыгы билен Гүлбибиден хас яш, хас овадан гыз тапмаяр!

Гүлбиби Керкавың чочгарына чолашанына акыл етирип, бир йылдан соң казының янына барып, Дүрҗемалы өлдүрениң Керкавдыгыны айдып, әхли гүнәни гачгагың үстүне атяр!

Гүлбиби дагларың гаясы ялы Керкавдан, ханларың хазынасына барабар байлыкдан айрылып, уллакан ховлуда гугарып галып, ил-улусың лагнатына сезевар болуп, голайда аклындан азашяр, дәлирейәр…

Чай-нахардан соң, Бердимырат хан, обаның аксакаллары Дөвлетмәммет агадан шол багты ятан маңлайы гара гөргүлини окап, ачып бермеги хайыш этдилер. Ери, Гарры молла нәдип ёк дийсин!

Ожагы юмрулан уллакан ховлы гөчүлен юрт ялы гугарып ятырды. Гүлбибиң хоссарлары оны саклап отуран экенлер. Гейим-гежими персала, гыңажының астына хүвжүк сачлары түсселәп дуран Гүлбибини гөрениңден Магтымгулының эндам-жаны дүйрүгип, ягырнысының гөзи үшүдип гитди. Гүлбиби шакәсе ялы уллакан жынссыз гөзлерини Гарры молла дикип, чиңерилип-чиңерилип серетди. Гарры молла чөкүне дүшүп, лабызлы, калбыңа арам берижи оваз билен гелни окап башлады. Гүлбиби арам-арам гүлйәрди, эмма онуң гүлкүси агыдан айылганчды, арам-арам аяларыны дызына патладып аглаярды, онуң гарачыгы улалып гиден гөзлеринде гөзяша дерек эйменч ышык барды, ол шол пурсат вагшыяна махлуга өврүлип «Вай иллер-эй, вай-вай доганлар-эй, мениң гөврәмдәки өли чагамы алавериң-эй! Ол мени өлдүрип баряр-эй!» дийип эфган уруп увлаярды. «Мениң гурсагымдакы өли бәбегими алавериң-эй!» дийип ол дырнаклары өсүп гиден эллери билен гарныны йыртышдыржак болярды. Арам-арам көшешип, Гарры молланы сынлаярды. Бирденем гыгырып-багырып «Мен өлдүм, мен маслык, мен жесет, гөврәмдәки чагам дири! Анха, ол аглаяр! Мениң гөврәмдәки чагажыгымы алавериң-эй, ол дири, дири!» дийип увлаярды.

Гарры молла гелни узак окады, Гүлбиби болса ёкаркы жүмлелери гайталап,гыгырып-багырярды… Ахыры Гарры молланың догасы үстүн чыкды, гелин ятып галды.

Дөвлетмәммет ага, аксакаллар билен ховлудан чыкып:

- Яшулылар, о бичәре гелни дога-тумар билен ачып болмаяр. Онуң дерди, душманы аңырдан! Пәлван аганың гызының рухы онуң рухуна гирип жебри-жепа чекдирйәр. Обаның баржамлы адамлары болуп Шехит бибиниң үстүне арамгәх галдырайың, белки Дүржемал гыз көшешип, ол гелниң гүнәсини гечер - дийди.

Магтымгулы рухуны сарсдырып, калбыны лерзана гетирен бу пажыганы энчеме йыллап унудып билмеди, ханха онуң гөзүниң өңүнде, хыялында, хакыдасында «Мениң гөврәмдәки чагажыгым өлүпдир, ол менем өлдүрип баряр, оны алавериң-эй!» дийип, арам-арам болса «Вай, мен маслык, мен жесет, мениң гөврәмдәки чагажыгым дири, дири чагажыгымы мениң билен гөммәвериңэй!» дийип Гүлбиби сачларыны ёлмалап, гейим-гежимини персала эдип дады-перят гыгырып-багырып йөр…

Эртеси Дөвлетмәммет ага, Бердимырат хан, оба яшулылары билен ене Гүлбибини окап, онуң дердини деп этмәге баранында,

йүзе чыкан гарашылмадык вака яшаҗык Магтымгулының калбыны лерзана гетирди. Гиҗе Керкав гелип,елуна гарай-гарай аклындан азашып, дәлирән Гүлбибини алып гачып гидипдир. Обадашларының лагнатына сезевар болан, доган-гарындашларының, хоссарларының бизар болан гызыл җынлы Гүлбибиси Керкава нәмә герек болдука? Бу совал Магтымгулының аңындан көп махаллап чыкмады, он йылдан соң Магтымгулы Марының гонамчылыкларында Керкав билен Гүлбибә саташып, Сөйгүден-де бейик нәрсәниң бардыгына хайранлар галар…

ххх

Хер бир бейик акылдар билен дүнйә тәзеден башлаяр.

Хер бир бейик акылдары дүнйә дүнйә ялы көне соваллары билен гаршы аляр.

Эйсе адам ким? Ол нәме үчин дүнйә инйәр? Эйсе Худай ким, Худай нәме? Онуң месген-меканы ниреде? Онуң адам оглуны яратмакдан максады нәме? Эйсе бу овадан дүнйәниң бар манысы ягшы болуп ягшылык эдип, о дүнйәде учмаха дүшүп, хүйр-перилер билен дөвран сүрмекми? Яман болуп, яманлык эдип, довзаха дүшүп кыямат ахыра ченли янып ятмакмы? Эйсе ягша ягшы болуп, ямана яман болуп яшамак кырк гүнлүкде такдырына язылмаярмы нәме? Нәме дийип гудраты гүйчли Аллатагала бакы дүнйәсини паны дүнйәден соңда гоюпдыр? Эйсе бу аҗайып земине Мелгун нәмә герек болдука?

Хайран галмалы ери -- акылдар җуван чагында дүнйәниң өрән улы, дүйпли совалларына,кәмил чыкып бейик пикре галансоңам кичи совалларына җогап агтаряр. Магтымгулының дәдесиниң улы алым, бейик арыф, акылдар боланам говы. Ол дәдесине совал берйәр, дәдеси җогап гайтаряр, дәдеси совал берйәр, Магтымгулы җогап агтаряр.

Аллатагала түкениксиз әлемлериң пынхан сыры. Аллатагала акыл етирмек үчин Адамзада акыл етирмели, Адамзада акыл етирмек үчин өзүңе акыл етирмели, өзүңе акыл етирмек үчин пынхан-пынхан сырлардан ыбарат тебигата, түкениксиз әлемлере акыл етирмели. Пынхан-пынхан сырлардан ыбарат дүнйә, түкениксиз әлемлере акыл етирмек үчинем Аллатагала акыл етирмели. Акыл барып ене Худая дирейәр!

Гарры молла Магтымгулының совалларындан ядап:

- Җүмле-җаханың дүйп манысы Аллатагаладыр, оглум. Аллатагала болса акыл етирип болмаяр. - дийди.

- Онда адам нәме дийип яшаяр?

- Акыл етирмек үчин яшаяр!

- Сен оңа акыл етирип билермиң?

- Ёк! Оглум, эгер мен Аллатагала, дүнйә акыл етирип билсем, түкениксиз әлемлериң, яшайшың манысыны ачып билсем, яшайыш саңа, сенден соң дүнйә гелҗек улуг алымлара гызыксыз болар-да. Бирибар мүңлерче-мүңлерче сырлардан аңырдадыр, хер бир дүнйә гелен акылдар, улуг шахыр өз акыл етирен пынхан сырларыны ачып гидибермелидир…Дүнйә гелен хер бир адам дүнйә екеже байлык гоюп гидибермелидир…Дүнйә гелен хер бир адам дүнйәниң екеже ерини дүзедип гидибермелидир…

Магтымгулы дәдеси билен икичәк галса, өйде болсун, ёлда болсун, пархы ёк, совал-җогаплар башланяр. Гарры молла оглуна өз билйәнлерини өвредйәр, онуң болса билмейән зады бармы нәме?

- Оглум, Аллатагала хер кими бир көе саландыр, хер кими бир ышка сезевар кыландыр. Ол сени ничикси көе салыпдыр, сен нәмә ашык, сен нәмәниң ышкында? Бирибар сени дүнйәсине нәме дийип гетирипдир? Сениң дүнйә гелип битирмели ишиң нәме, борҗуң нәме? Ынха, шу соваллара такык җогап тапып билсең, өзүңе барян ёла дүшерсиң, өзүңи гөзлемегиң, тапмагың ышкына дүшерсиң, шонда сениң бүтин өмрүң ашыклыкда, ышкда гечер! Оглум, бек белле, Аллатагала ынха шу тайыңда - дийип, ол голы билен гурсагыны гөркезйәр, -- сен болса ынха шу ердесиң!-- келләни гөркезйәр.

- Серет, Кыныш дәдеңе! Эйранда-Туранда, Румда-Шамда, Хиндиде-Овганда бармадык дагы-дереси, гөрмедик сәхрасы-чөли, айланмадык деңзи-дерясы ёк, дәри-дерман нәрселери агтарып сергезданчылык чекип йөрендир. Эйсе, ол байлык, пул-мал дийип сер-сепил серменйәрми? Ёк, Кыныш беги ханха Нурҗемал гелин халы-палас докабам бол-элин эклейәр!Керимберди нересседен галан мирасам эклейәр! Я Селим дәдеңи сынла, гүнүң гүни даң атандан гараңкы гатлышянча көрүгини гыздырып, демир-дүмүр енҗип отурандыр. Онуң багтына Огулшекер душайыпдыр, ёгсам ол вагтлы-вагтында нахар-шоруны ийип, намазынам окамаяр. Тоя-яса-да Огулшекериң хүңүрдисине чыдаман гидйәр. Анха, «усса габыз кеселинден өлер» дийилйән гепиң манысы. Селим дәдең тоя-да барҗак, кейпем чекҗек, эмма онуң вагты ёк! Я болмаса сынла,

Чоммат аганы, гөргүли гиҗеси ёк, гүндизи ёк депесинден гум совруп, ериниң ичинде сүтүни сүйнйәнчә гыдырданып йөрендир, ёгсам бег огулларының ёллап ятан пулларам онуң еди пушдуна етйәр ахыры! Олар Хак Алланың бир көе салан бенделеридир! Оглум, ойлан, пикир кыл, гудраты гүйчли Первердигәр сени ничикси көе салып, ненеңси ышка дүшүрипдир, нәмәниң ышкына дүшүрипдир? Шоны такыклап билсең, хер бир гүнүң маны-маңызлы, хер бир гүнүңи кесбиңе, дурмушыңа, яшап йөрен дүнйәңе ашык болуп өмрүңи ышкда гечирерсиң! - дийип, Гарры молла Магтымгулының нурана кешбини сынлады.

- Оглум, бек белле, җүмле-җахан Алланың ышкыдыр, җүмле-җахана ашык киши Алланың ышкына дүшүп, ышк-сөйги дүнйәсинде яшаяндыр…

Магтымгулы агыр пикирлере батды.Дөвлетмәммет ага оглуны сынлап:

--Магтымгулы,ене бир зады бек белле!Селим бегиңем,Кыныш бегиңем,сениңем,умуман,еначы небересиниң аглабасының аңырсында атамыз Магтымгулы еначының рухы бар.Дәдем пакыра огланка «Дәлибаш»,»Түвелей»,»Гарагай» диер экенлер.Яш гөдеккә оба улукҗын алдырыпдыр.Нireде уруш-гох,жеңңе-җүңңе,говур-говга болса,бир янында хөкман атаңыз бар экен.Ыңан угруна дүйрмеги билен ыңян,угран угрундан уруп чыкян ыңдармады-да пакыр.Хайсы ише берилсе,дүйрмеги билен берлерди.Агаларың Селим беге,Кыныш беге,Абдылла,Мухаммет-сапа,Шаҗахан беге,Арслан беге сын кылып гөр,өзүңе сын кылып гөр,нәме ише улашсаңыз дүйрмегиңиз билен берилйәңиз,ол говы зат,эмма аша ыңдармалык ягшы нәрсе дәлдир.Адам хер хили ягдайда-да өзүне эрк этмегиң хөтдесинден гелмели,адамың өзүне ыгтыяры етмели!..Түркмен оглы атыны җанындан эй гөрйәндир, гардашым дийип,гардашындан эй гөрйәндир,эмма гардашындан эй гөрйәндигине гарамаздан,җанавериң агзына агыздырык салып,уян уряндыр! Бизиң рухумыз чар яна чырпыныпдуран дал бедевдир,Магтымгулы!

--Дүшүндим дәде.Атам пакыра намаз окадып билмедигиңиз чынмы?—дийип,Магтымгулы йылгырды.

Дөвлетмәммет ага дәдесини гөзүниң өңүне гетирип,эсли салым оя батды,йүзүне мәхир чайылды.

--Мен-ә оглы,дәдеме пылан зат эт дийип билмейән.Обамызың молласы Ымамгулы ага, бир гезек дәдемиң янына отурмага гелип,ондан-мундан геп уруп ахыры:

--Магтымгулы,сениңем яшың бир чене барды,инди намаз окап мечҗиде гатнаберсең нәдер?—дийди.

Дәдем пакыр гүлүп:

--Ымамгулы,мен озалам Бирибардан өйкеләп йөрүн, чайы-нахары дагы хепдеде екеҗе ела иймели эдәймели дәлми дийип.Гөрмейәмиң,мен чай-чөрегими иймәге вагт тапамок,сенем маңа намаз окатҗак!—сыпайылык этди.Ымамгулы ага:

--Бәш вагт намаз хер бир мусулманың парзы-да! Худай хер бир бендесине бәш вагт намазы буйрупдыр-да!—дийди.

--Буйрандыр,буйрандыр,эмма хер бир мусулман буйрулан иши эденинде дүнйәде бейле писликлер болҗакмы!..Мен арам-арам ичимден билйән догаларымы-аятларымы окаян,Худайым шоны аз гөрмез менден...

Эмма Ымамгулы ага-да тутанерли адамды.Обаның арзылы молласы бир гүн аксакаллары җемләп, дәдем пакырың янына гелип,гарасай,оны намаз окамага разы эдипдирлер. Дәдем пакыр бир хепде- он гүн бәш вагтына намаз окады,соңам эҗеме:

--Нурҗахан,сен маңа дерегем ыхлас билен окабер намазыңы,намаз бир иши-пишеси егуң иши экен.—дийипдир.Эмма Ымамгулы ага хәли-шинди дәдемиң янына гелип, пакыры гүнүне гоймады.Бир гүн дәдемиң гахары гелендир-дә,гаты чыны билен:

--Ымамгулы,намазы сен ока,гүнәңден йүлүн-де, ене гүнә эт,ене намаз ока!Ене гүнә эдип,ене намаз ока!Сениң галып дуран иши-пишәң ек! Мениң болса намаз окап йүлүнер ялы этмишим-де ек, гүнәм-де ек!-дийди.

Ымамгулы ага:

--Магтымгулы,айдып дуран гепиң нәтеңет? Хей, адам борсуң-да гүнәң болмазмы?—дийип,өр-гөкден гелди.Дәдем:

--Ханы адам?Мен адаммы?Менденем бир адам бормы? Магтымгулы адамды,әр адамды,шир адамды,эмма ол йигрими үч яшында өлди!Дүшүндиңми,Магтымгулы сөвешде шехит өлди!..—Мен атамың гөзлерини гөренимде иманым өчди: онуң гөзлеринде я вагшыяна газап я-да яш барды.Атам юмрукларыны дүвүп, дүйрүгип көп отурды,соңам-- Мен адам болсам,шейдип эер ясап отурҗакмы өзүмче ек елем-йүвлетлере!—дийип,дергазап

болды.Ымамгулы ага-да бозулды.Дәдем онуң хапа болуп отуршыны сынлап:

--Ымамгулы,мен шу гүнден башлап,тә өлйәнчәм йыл оразамы тутайын,сенем шоңа разы болай –дийди.Шол гүнден башлабам җахандан гайдянча энче йыллап йыл оразасыны тутды пакыр…

xxx

Магтымгулының чагалыгы Сефеви шалыгының даргап, улуг Эйраның дәли умман ялы чайканып, баш-башдаклыгың хөкүм сүрйән заманында гечди. Баш-башдаклыгың соңсуз - уруш давасындан ядан халк абаданлыгы, бүтевилиги, беркарарлыгы күйсейәрди.

1735-нҗи йылың гышының ортакы айында Тахмаспгулы ханың чапарлары, чакылыкчылары, йөрите векиллери Эйраның әхли велаятына айланып, ерли хан-беглери, сердарлары, атлы кетхуда-аксакаллары, уламалары, пирлери Муган чөлүнде болҗак улы гурултая чагырып башладылар. Атла ай ярымлык, ики айлык ел болан улы Эйрандан йигрими-отуз мүң векил чагырылыпды.

Гышың ахыркы айы башлан бадына Түркменсәхраданам элли атлы Муган чөлүне уграды. Улы Эйраның гурултайының юрдуң демиргазыгында болуп гечмесиниңем өз себәби барды. Баш-башдаклыкдан, хаосдан яңы чыкан Эйрана Рум османлыларындан хем демиргазык тарапдакы гәвүрлерден гайры ховп салып билҗек гүйч ёкды. Ынха, Тахмаспгулы хан шолара гөз эдип бу гурултайы гечирйәрди.

Мегер, энтек Эйранам бейле улы, бейле тутумлы, бейле дабаралы халк гурултайыны гөрен дәлдир. Бу гурултай - хакыкатдан-да тамам Эйраның гурулыш тойына айланды. Муган чөлүне гелен векиллер яшар ялы гамышдан-гаҗардан ичи-дашы сувалып ясалан җайларың саны йигрими-отуз мүңе барабарды. Ал-яшыл, ак, гара, гоңур чадырларың-да саны-саҗагы ёкды. Җайлар көче-көче, сыргын-сыргын болуп, хер велаятың дүшлемели, ерлешмели ерлери айратынды. Теблеханалар, кервенсарайлар, базарлар, йүзлерче хаммамлар гурлупды. Йүзлерче ерде газан атарылып, гелен векиллере хеззет эдилйәрди. Юрдуң дүрли күнҗегинден гелен векиллер тутумың чакдан аша улудыгына буйсанып гурултайдан улы тама эдйәрдилер.

Муган чөлүне үйшен адамлара шол ердәки гошунам гошсаң гурултая йүз мүң адам җемленипдир. Муган чөли вагтлайын гурлан

улы шәхере меңзейәрди. Хер гүн муэззинлер азан айдып вагтлайын ясалан йүзлерче мечҗитлерде, ачык мейданларда намаз окалярды.

Сефеви шалыгыны яңадан дикелдип, юрды басыбалыҗылардан, баш-башдаклыкдан халас эден Тахмаспгулы ханың гурдуран бу шәхерини гөрүп, оңа юрдуң хакыкы халасгәри, дөвлетиң ховандары, халкың хоссары хөкмүнде гараярдылар. Хакыкатдан-да, юрды османлы, овган басыбалҗыларындан халас эден-де дагыныклыгың өңүни алып, улы Эйран дөвлетиниң бүтевилигни горанда Недиргулы ханды. Гурултайың векиллери - улы хәкимлер, ханлар, беглер, уламалар бир агыздан Недиргулы ханы тамам Эйраның шасы эдип сайлады. Догры, ики-еке сефеви ханеданларынданам оны-муны ша сайламак ислән болупды, эмма тамам Эйран тәзеленмек ислейәрди. Шейлеликде, 1736-нҗы йылың Новрузының илкинҗи гүнүнде юрдуң бейик хәкимлериниң, ханларының, уламаларының макулламагында Недиргулы хан Эйраның патышасы сайланылды.Той топлары атылып,дүнйә тәзе Эйраның дабарасы яң салды.Сефевилериң депесинден учан дөвлет гушы Недиргулы ханың депесине гонды.

Шейлеликде, шол гиҗе Эйраның әхли еринден гелен уламалар җем болуп, Недиргулы шаның хорматына, улуг Эйраның хорматына хутба окадылар. Новрузың үч гүнүнде велаят хан-хәкимлеринден башлап, этрап хан-беглерине ченли Недиргулы хана касам этдилер…

Дүйнки ёначының оглы, гарамаяк йигит Недиргулы дүнйәниң иң бир улы дөвлетиниң патышасы болды. Ша тагтына чыкан Недиргулы ша-да гысганмады. Ол гадымы шаларың-солтанларың эдәхедини йөредип бейик хәкимлере, улы ханлара, сердарлара, беглере зер-зербап шалык серпайыны япып, дүрли дереҗелери сахылык билен пайлады. Улы арыфлара, уламалара, мешхур шахырлара, ил кетхудаларына тархан хат билен йыллык непага белледи. Тархан хат берип, непага беллененлериң арасында Дөвлетмәммет Азады хем барды.

Байдак-байдага, санҗак-санҗага каклышян Муган чөлүнде Новруз айы той-дабара билен Эйран тәзе бир эйяма гадам басды…

ххх

Гиҗеси ёк, гүндизи ёк, Магтымгулы диван ызына диван окаярды, ол окамагың, өвренмегиң, көп билмегиң хатырасына дәл, окаман билмейәни үчин окаярды, ол язярды, язман билмейәни үчин язярды. Ол әпет дәли түвелей болуп, торнада болуп чар тарапа

башыны уруп, бейик шахырларың ёлуны йөредип, гошгы-газалам, акылдар алымларың ёлуны йөредип трактатам язярды, эмма ол не гошгы-газала, не трактата сыгярды. Кыныш аганың айдышы ялы ол бейик Ярадан ярадан дүнйә атлы диванынам окаярды, эмма ол арыфларың, акылдарларың диванына-да, Ярадан диванына-да сыгмаярды. Ол гиҗәниң гиҗеси шөвүр чекип, өз өзи билен гүрлешип, дүнйә билен гүрлешип, Бирибар билен гүрлешип усургаярды. Саба-сабалар боз байырлара айланып өзүне, дүнйә, Первердигәре совал ызына совал берип, җогабыны агтарярды.

«--Эй, Аллам, биз кандан гелип каян баряс? Биз эртекилерден, роваятлардан чыкып ене эртекилере барясмы? Биз нәмәлимликден гелип, ене нәмәлимликлиге барясмы? Биз Сенден гелип, ене Саңа барясмы? Эйсе, ягты җаханда адам дережесине гөтерилип билмедик хасу-аамларыңы, вагшы махлукларыңы сен ненең кабул кылып билерсиң?..»

Магтымгулы ялан дүнйәдәки Хакыката, паны дүнйәдәки Бакылыга, башы өлүмли адамзадың дүнйәсиндәки Җавыданлыга имринип, батылларың арасында гөрер гөзли, гапылларың арасында оя, гараңкы-гафлатлы дүнйәде рөвшен нур сачып яшамагың ёлуны гөзлейәрди. Эгер онуң Хак Атасы Ярадан болса, ол нәме дийип земинде етим-есир болуп яшамалы? Магтымгулы гурханы өвран-өвран окансоң, оны ятдан билйәрди, эмма энтек яш гелип,гурхандан өз совалларына җогап тапман хер яна башыны уруп, ахыры хем өз янындан ойланып:

«--Мен дүнйә яңы гелдим, эмма мен кимлигими, нәме үчин дүнйә гелeними нәме дийип дүйнки арыфлардан, алымлардан сораян, дүйн яшап өтүп гиден данышмент даналар мениң кимлигими нереден билсиң?! Акыл болсаң, сен совалларыңа җогабы шу гүнден, эртеден агтар, гелҗекден, өзүңден агтар» диен нетиҗә гелди.

Магтымгулының соңсуз ой-пикирлери не гиҗелере, не гүндизлере, ол не ой-пикирлерине, не совалларына сыгярды. Магтымгулы гөзлейәрди, эмма тапмаярды. Магтымгулы сынлаярды, середйәрди, эмма гөзлейән задыны гөрмейәрди. Магтымгулы асманда йүзмели арш гәмисиди, ери ол земине нәдип сыгсын? Магтымгулы уллакан умман гәмисиди, ери ол дурмуш атлы дар деря нәдип сыгсын?! Бу дүйпсиз яшайыш болса гележек билен гечмишиң,аян билен пынханың,ягшылык билен

яманлыгың,гүнә билен согабың,махлуклар билен перишделер дүнйәсиниң арасында чайканып ятырды.

Пынхан-пынхан сырлардан ыбарат гоҗа дүнйә Магтымгулының голундан тутуп ёлларың хем соваллaрың чатрыгына гетирип ташлады. «Худая акыл етирҗекми? Оны гурсагыңдан агтар, Худай сениң йүрегиңде отурандыр, өзүңе акыл етирҗекми? -- келләңи ишлет, сен келләңиң ичиндесиң!» Магтымгулы Гарры молланың дана сөзлеринден угур алып, пикир кылып, ойланып улуг арыф болмалы дийип айгытлы карара гелди!

Магтымгулы хөкман улуг арыф болар!

Хак Алла оны азызлап, улуг арыф этмек үчин ягты җаханына гетиренине Магтымгулы халысалла ынанярды.

Кәмиллигиң ватаны-- Эйран-Туран кераматлы арыфларың, гудратлы пирлериң, улуг уламаларың, ягшызада дережесине гөтерилен шахырларың меканы. Эйранда-Туранда ховалалы кашаң ымарат, бейик бина, көшк ялы җай болса ол хөкман Алланың бир азызының арамгәхи, түрбети, күммеди! Магтымгулы яш башындан дәдеси билен Түркменсәхраның, Мазендараның, Хорасаның, Семнаның, Ыспыханың, Тәхраның керем-кераматлы пирлерине тагзым кылып, хайыр патасыны алыпды, ягты җахандан гайданларының мүбәрек губурыны дүйнәп, сежде эдипди. Пыгамбер мугҗызасыны гөркезип билйән улуг уламаларың сөхбетини диңләпди.

Улуг пирлер, кераматлы арыфлар -- Алланың азызлары, оларың өлүси-дириси ёк, чын ыхлас билен йыкылсаң, делалатыны дегрип, хаҗатыңы битирйәр.

Улуг пирлериң, гудратлы арыфларың дили, миллети ёк, хайсы дилде дердиңи беян эйлесең, дилиңе, миллетиңе, дини ынанҗыңа гарамаздан, дердиңе дова эйлейәр.

Улуг арыфларың,гудратлы пирлериң алысы-якыны, эйямы-заманы ёк, йүрегиң билен сыгынсаң алысдадыгыңа гарамаздан, башга эйямда дүнйәден өтендигине гарамаздан делалат эйлейәр.

Магтымгулы арыфларың ёлуның гыл сыратдан-да инче, чылшырымлы, хупбатлы, азаплы-гүзаплы, җебри-җепалы ёлдугына, оңа өмрүңи багш эйлемелидигине дүшүнйәрди. Магтымгулы хөкман гудратлы пире йыкылып, мүрид болуп бу ялан дүнйәде Хакыката, Хака барян ёла дүшер! Магтымгулы үчин башга ёл ёк!

Бейик максат Магтымгулының рухуны ганатландырып, гөвнүни телвас урдурярды. Ол эййәм он ики-онүч яшларындан башлап түрки, парс, арап дилинде болан бейик арыфларың диваныныӊ әхлисини диен ялы окапды, кәбирлерини гайталап-гайталап окапды, дүшүнмедик ерини дәдесинден сорап дүшүнипди. Магтымгулы хөкман бейик арыф болар, ол гелҗекден шугла сачян максадына тарап айгытлы ёла дүшүпди, ол улалмага гыссанярды, түкениксиз гүнлериӊ, айларың, йылларың ичинден ылгап гечип, бейик пирлиге чалтдан чалт етмек ислейәрди.

Эмма айлар айланып, йылларам гечип дур. Хер йыл сугуна бир шах чыкарып, дарагтың гөвдесине бир халка айласа, адам оглуның аклыны гоялдып, гөзетимини чуӊалдып, дүнйәгарайшыны, пикирлерини хем гиӊелдип баряр. Эмма Магтымгулы улуг арыф болмагы халысалла гөвнүне дүвүпди.

Магтымгулы арыфлыгың ышкына дүшүп асмандан-земинден, җүмле-җахандан, түкениксиз әлемлерден еке-тәк Хакыкаты -- Хакы -- Худайы агтарып, улуг арыфлара өйкүнип гошгы язды. Ол шол махал он бәш яшапды. Шол гүнем Гара багшының оглы Гайып багшы онуӊ янына гелди. Икиси мекдепде биле окапды, достды. Гайып багшы хем гошгы языпдыр, ол гошгусыны Магтымгула окап берди. Магтымгулам гошгысыны Гайып багша окап берди. Гайып багша гошгы гаты яран болмалы, ол ики ёла гошгыны лабызлы окап гөрди. Оны гөчүрип алды. Магтымгулы:

- Ол саӊа нәмә герек? - дийди.

Гайып багшы гөзлерини хөвлендирип:

- Магтымгулы эшитмейәмиӊ, бу гошгың дуршуна оваз болуп, чешме-чай ялы овсунып гелйәр ахыры. Бу гошгы овадан гыз ялы салланып-сейкин басып гелйәр ахыры ! диӊле! диӊле!сынла! Аҗайып айдымың сазы әлемгошар ялы гөрүнип гелйәр!-- дийди.

Гайып багшы дуйды.Хер бир бейик шахырың аҗайып гошгусы өз овазы,гөзеллиги,хеӊи,хөрпи билен дүнйә инйәр.Хер бир бейик багшы,композитор шол гошгуны йүреги билен оканында гошгуның овазыны,хеӊини гөрйәр.Шол себәпденем Магтымгулының язан гошгуларының әхлисини дессине багшылар айдыма өвүрйәрдилер,чүнки Магтымгулының хер бир гошгусы хакыкы бейик гошгуды.

- Эй, эй, ол арыф гошгусы ахыры!…Ол Худай хакындакы гошгы ахыры…

Гайып багшы гошгының түвелейләп гелйән овазыны гөрүп,хейҗана гелип,онуң ышкына дүшүпди,ол дүнйәни унудып, гөзлерини сүзүп айдыма хиңленип башлады.

Сен-сен арайшы җахан, хем җан Сенден бихабар,
Сен җахана долуг Сен, җахан Сенден бихабар.

Гайып багшы хесерли хиңленип, Магтымгулы билен хошлашманам унудып, шыгрың дүнйәсине гирип гитди, айдыма өврүлип гитди… Магтымгулы онуң ызындан гарап эсли дурды,соңам гошгының овазыны агтарып яңадан окады.

Эндише дерясында сүрдүм сепинесини,
Йүз тарапа йүз бердим, сейран Сенден бихабар…

Гер дийселер күфр олар, әшя Сенден хаалыдыр,
Мензил Сенден мустаграк, мекан Сенден бихабар.

Земин-асман, гарбу-шарк бир түйүнде гердандыр,
Заманага Сен гердан, заман Сенден бихабар.

Истәп сени деңизлер, яйканышып шовкуңда,
Сен олар ичре мәлим, умман Сенден бихабар.

Асман дийрлер земинде, земин дийрлер асманда,
Бир-бирине гүманда, гүман Сенден бихабар.

Магтымгулы, гөр инди, ашналара не ишдир,
Ёк, имиш бу әшяда, хеман Сенден бихабар!

Магтымгулы огланлыгындан җүмле-җаханың гөзеллигиниң бендиваныды. Ол яз айлары язлага гөчүленинде гөзетимсиз яйлаларда яшыл гыртычларың гөзүниң өңүнде пасырдап өсүшине өлемен ашыкды. Ягышлы-ягмырлы Новруз гелип, ота-чөпе өсмәге ругсат берленсоң зенанбеден овсунҗы байырларың алу-яшыл майсалары, гөзүң ягыны ийип барян дүрли гүллериң, гүләлеклериң мүшки-энверини күкедип, хесерлиҗе еле овсун атышы онуң серини сәмедип акыл-хушуны чашырярды.Кухыруд, Демавенд, Сүнт, Хасар, Соңудагларының яңыҗа ярадылан ялы овадан җүлгелеринде

сейли-сейран эдип, башы чал думанлы геришлере чыканында онуң оглан калбы лерзан алып, сарч-сарч дуйгулары елдиргедип барярды. Пөрңүлдешип акып ятан чешме-чайлары сынланында онуң зехини туташып, ылхамы түвелейлейәрди. Түм гараңкы гиҗелер депесинде гөвхер дамҗасы ялы балкылдашып, гөз гырпышып, пышырдашып дуран йылдызлары сынланында, асман билен земин арасына сыгман әпет умманың чайканып ятышыны гөренинде, калбындакы мөвч урян вагшыяна хейҗандан оны диңе сөз халас эдип билйәрди. Гурсага сыгмаян агының бокурдага хем гөзлере хүҗүм эдиши ялы, гөзеллик онуң зыбанына хүҗүм эдип дагларың гойнундан чешмелериң атылып чыкышы ялы, онуң калбындан чырпынышып шыгырлар чыкярды.

Ол дәдеси Гарры молланың, Сагдының, Новайының, Нызамының, Румының, Җамының, Хафызың гошгуларыны оканында сөзүң гудратына хайран галярды. Хезрети Арастуның, Сократусың, Эфлатуның, Ахикар халыпаның, гадымы юнан хем Рум шахырларының эсерлерини оканында бу паны дүнйәде сөзүң Бакыдыгына, реал дүнйәде сөзүң Кераматдыгына акыл етирйәрди. Гөр-ха, мүң йыл, ики мүң йыл мундан озал дөредилен гошгулар, пәхим-парасатлар хамана яс-яңы дөредилен ялы…

Дүнйә гелен чага бирки йылдан дил чыкарып башлаяр, эне сүйди билен эне мәхрине,ата ганы билен ата рухуна эйленен чаганың калбына,аңына,эмер-дамарына үч мүң, дөрт мүң йыл бәри ата-бабаларының даханындан дат,йүрегинден от алан сөзлер,җүмлелер мүңйыллыкларың хем ата- бабаларының рухы болуп орнаяр.Өз эне дилини унудып,башга диле гечен киши миллетиниң чыгрындан чыкып,мүңйыллыкларда кемала гелен Рухы Ватаныны йитирип барян бедибагтдыр.

Ватаныны йитирен аглар,айланар,доланар,гайдып гелип ене ватанлы болуп билер.Илини йитирен эңрәр,эфган дартып,ахыры ызына гелип, ене илине гошулып билер.Эмма дилини йитирен кишини башга дилиң рухы-ха кабул этмейәр,өз дилиниң рухуна болса гайдып гелип билмейәр. Ол киши рухы гатыр!..

Онуң Алы хезретлери Сөз!

Гудраты гүйчли Аллатагала бир сөз билен түкениксиз әлемлери, асманы-земини, Айы-Гүни, җүмле-җаханы ярадып, гудратлы, кераматлы сөзем Адам оглуна багышлапдыр! Кыямат ахыр боланында Бирибар би акылдан дашгары әлеминде екеҗе сөз билен кыямат гопдурмалы!

Магтымгулы гиҗе-гүндиз ойланяр, пикир кыляр, сериниң ичини агдар-дүңдер эдйәр, нетиҗе чыкаряр: дүнйәниң бейик-бейик дагларам, дәли-дәли умманларам, тереӊ-тереӊ деряларам, чөллери-сәхраларам, горган-горган шәхерлерем бакы дәл. Герданларам, хеңңамларам, эйямларам бакы дәл! Җүмле-җаханда диңе сөз бакы! Адамың акыл-пайхасындан, Алланың багш эден зехининден чырпыныл чыкян сетир, бейт, гошгы, пәхим-пайхас бакы! Ләхеӊ-ләхеӊ акылдарлар, бейик шахырлар сетире гирип, пәхиме гирип, гошга гирип Бакылыга өврүлип галыпдыр!

Асманда Аллатагала бакы! Земинде онуң алы хезретлери Сөз бакы!

Алланың ярадан паны, өтегчи дүнйәсинде сөз бакы!

Аллатагала башы өлүмли адам оглуна сөзе гирип, Бакы галмага ыш гоюпдыр!

Эйямлар, хеңңамлар, заманлар сөзүң гудраты билен хекаята гирип, Бакылыга өврүлйәр. Улуг арыфлар, бейик акылдарлар, Хакдан ичен шахырлар акыл-пайхасыны, пәхим-парасадыны, гөчгүнли дуйгуларыны, хейҗанлы шыгырларыны китаба җемләп, Бакылыга өврүлйәрлер!

Бир сөз билен адам оглуны агладып-гүлдирип,ене бир сөз билен дирилдип-өлдүрип боляр!

Дүнйәде Сөз бакы, накыла өврүлен Акыл бакы, аҗайып гошгы бакы!

Шахыр йүреги какнус гушуң хөвүртгеси.Дагларың астында адаты көмүриң янып гөвхере өврүлиши ялы,шахырың ышкына саташан сөзлер сүйнен йылдыз ялы җүмле-җахана шугла сачып,керамата өврүлйәр!

Эмма барыбир Магтымгулы гошгы язмаз! Ол улуг арыф болмалы! Йөне улуг арыфларам гошгы язяр ахыры, хатда шалар-солтанларам гошгы язяр ахыры! Хезрети пыгамберимиз Мухаммет алейхессалам шахырлара, шыгра кән бир питива этмедик-де болса, оңа индерилен гурбаны болдугым Кураны-Керимиң аглаба ери гошгы билен язылыпдыр ахыры! Кераматлы аятларам, гудратлы догаларам гошгы билен беян эдилипдир ахыры! Магтымгулы «Инҗилиң» тәзесинем, көнесинем, бейлеки асмандан инен китапларам өвран-өвран окапды, олар хем гошгы билен, гошга гайра дур дийдирйән кысса билен язылыпдыр ахыры!

Аршы-агладан иберилен китаплар гошгы билен язылан болса, Аллатагала хем шахыр болаймасын?... Аллатагала шахырмы,

шахыр дәлми, белли дәл, эмма онуң яшыл яйлалы сәхрасы-чөли, дегреси ала гарлы даглары, овсунҗы деңизлери, гиҗелери парлак йылдызлы асманы, учмахдан акып гелйән чайлары-чешмелери, тутуш җүмле-җаханы шахырана акыл-пайхасдан, хесерли-хусурлы поэзиядан ыбарат! Җошгунлы айдымдан ыбарат!

Эмма барыбир Магтымгулы гошгы язмаз, шахыр болмаз!

Эмма ол шыгырдан, шахырлыкдан гачдыгыча зехини от алып, ылхамы түвелейләп, тутуш дүнйәси поэзия айланып, сөзлер, җүмлелер, сетирлер зыбанына хүҗүм эйләп, гошгулар часлы җалалар ялы чагбалап гелйәр!

Магтымгулының дәдеси онуң улуг арыф болмагыны ислесе, кәбеси Аразгүл эҗе, агасы Кыныш бег, Селим Магтымгулы, еңңелери Магтымгулының ата чыкып бег, хан, сердар болмагыны ислейәр. Селим Магтымгулы арам-арам Абдылланы, Мухамметсапаны, Магтымгулыны, Гайрыгулыны, Сейиди өз огуллары Арсланы,Шаҗаханы, Җанмәммеди… дашына үйшүрип:

«--Көпей огуллары, сизден-де бир бег болармы, сизиң әхлиңизиң пикириңиз Недиргулы хана бег болуп, гуллук этмек!Хайсыдыр бир еначының оглы Недир тагта чыкып ша боланында сиз хей шунча еначы болуп,хей бирден бириңизде улуг хан болуп, сердар болуп, ша болуп, солтан болуп халкыңызы, юрдуңызы дүлдүретмек максадыңыз болмазмы?!» дийип чыны билен кәйинйәрди.

Магтымгулының аклы гоялдыгыча арыфлык, шахырлык мөвҗи көшешип, ата чыкып сердар болмак арзувы алып гачярды. Ол нәме дийип бабасы Атаныяз Кадыр ялы хан болмалы дәлмиш?! Керемли Аллатагала Магтымгула шалара-солтанлара мынасып акыл-пайхасы,шасувар кадды-каматы, гуҗур-гайраты, адалатлы йүреги нәме дийип берендир эйсе?! Ол өзүне:

«Эйсе,сениң гурсагыңда Магтымгулы еначының түвелейләп дуран рухы екмы?!Эйсе сениң аркада дүнйәни дүлдүреден Гөроглы солтан екмы?!Эйсе сен шу шасувар кадды-каматың,гуҗур-гайратың,пәхим-парасадың билен эгниңе хайсыдыр бир арыфдан галан яма-яма хырканы гейип, обадан-оба,кентден-кенде «Хув-Хак!» дийип энтәп йөрҗекми,заңңар?!» дийип кәйинйәрди.

Айлар айланып, йыллар гечдигиче Магтымгулының калбында ата чыкып, адалат гылыҗыны сырмак хөвеси мөвч уярды. Кесевиңи дүртсең гөгердип дуран сахы-сахаватлы, рысгал-

берекетли боз топрагың үстүнде улус-иллер нәме дийип ач-галлач, гарып-кашшак яшамалы?! Ярaданың учмахдан зыяда абадан, овадан дүнйәсинде түкениксиз уруш-говга киме герек?! Бейик Бирибарың багтыяр яшаң дийип ярадан ажайып җаханында бир атадан, бир энеден яйран Адам огуллары нәме дийип бирек-бирек билен душман болуп яшамалы?! Эйсе адам огуллары бирек-бирек билен доган болуп, дост болуп багтыяр яшамага мынасып дәлми?!...

Эйсе йүз йигрими дөрт мүң пыгамбере-мурсала, мүңлерче-мүңлерче ягшызадалара, алым-арыфлара, улуг уламалара дүзетдирмедик дүнйәни акыл-пайхас билен, адалат гылыҗы билен дүзедип болмазмы?

Ылахы акыл-пайхас, адалат гылыҗы Адам атаның огулларыны бир сачагың, бир оҗагың башына җемләп, багтыяр эдип билмезми?!

Хачан,нәдип земинде Адалаты Худай эдип болар?

ххх

Гиңҗай бир Алланың назар салып, ялкан ериди. Уллакан обаның дегре-дашындакы байырларың йүзлеринде, кәллерде, сайларда, алаларда, боз дүзлерде дүме экилен гүйзлик ак экин Хыдыр гөрен ялыды. Дүме экилен арпа болса эййәм халта-халта эдилип, теблеханаларың дулуна басылыпды. Хаҗыговшаның ерден йөрәни байырларың арасындады. Ак экин орлуп, харман дөвүлйәрди. Ёначыларың небересиниң харманларына Кыныш бег эсеван эдйәрди. Ханха, ики харман дөвлүп дур. Хер харманда янашдырылып көкерилен ики гарры ябы билен яшаҗык ёначылар дөвек дөвйәрди. Бириниң дашында Магтымгулы башына җир яглык айлап, харманың дашыны агач яба билен гаңтарярды, бейлекисиниң дашында Җанмәммет агач ябалы гүйменип йөрди. Харманлары сынлап гөзлери докунан Кыныш бег чатманың көлегесинде отуршына оларың берекелласыны берйәрди. Гүн гүнорта болуп, җөвза-ыссы бейниңи гайнадып барярды. Җанмәммет:

- Хов, Кыныш дәде, сен нәме саманы пиде, бугдайы ун этдирҗек болямың? Гөр-ахыр, даг ялы харман ере сиңип баряр - дийди. -- Сейитҗан агшам ятанында хем чархыпелек ялы айланып, ятып билмейәр.

Кыныш бег Җанмәммедиң гаңтарып дуран харманының янына гелип, хер еринден бир гысым саманы алып сынлады:

- Дөвүбер, энтек дөвүбер.

- Әл-айт дымдай… Хей бир өвүсгин дагы өсәймели дәлми? - дийип, Җанмәммет дерини еңине чалып йылгырды. -- Кыныш дәде,гүнәси мениң бойнума,шемал тарапыңа бак-да, Мирхайдар пире сүри-сүри сөгүнчлери пайратсана,егса бу гүн-де-эртеде сыкылыклап саман атып билмерсиң!

- Саманы сен атарсың, Җанмәмметхан, сыкылыклап, бай саман атарсың-а! - дийип, Кыныш бег йылгырды. - Дүйн агшам Гүн үмезе батды, ынха, несип болса гич өйләнлер, Магтымгулының харманыны атып башларсың!

Түп ыссы дымярды,Магтымгулы дымярды,Кыныш ага-да дымярды,гепләймесе ичини ит йыртып барян Җанмәммет ахыры дымышлыга чыдаман:

--Магтымгулы,гүрләп отурсана—дийди.

--Нәме гүрләйин?

--Ичим гысяр-ов,мениң билен гүрлешәй-дә.

Магтымгулы йылгырды:

--Хезрети пирим Сагды,сен азаҗык тагапыл эйле,мен Җанмәмметҗаның самахыллыларыны диңләйин.

Ерине дүшен сөзе Кыныш бег агзыны асмана тутуп,хезиллер эдип гүлди,соңра Магтымгула өйкүнип:

--Нурҗемал бай,сенем азаҗык гараш,мен Җанмәмметҗаның патарракыларыны диңләйин,бендәниң чагасының акмаклыгы ичине сыгман, ярылып баряр—дийди.Магтымгулы хезил эдип гүлди.

Шол махал бир йигдекче атлы гелип салам берди:

- Магтымгулы, Дөвлет дәдем саңа деррев гелсин дийди…

- Ымамҗан, сен ялңышян дәлсиң-дә… Дөвлет дәдем иним Җанмәммет гелсин диен болаймасын? - дийип, Җанмәммет атла йылгырды. Атлы йигдекче йылгырыша йылгырыш билен җогап гайтарып илерлигине гитди. Магтымгулы үсти-башыны какышдырып, чатманың көлегесиндәки мешикден сув ичди. Кыныш бег:

- Магтымгулы, Гайрыгулының гөк эшегини мүнүп гидибер -- дийди. Җанмәммет хамана Кыныш ага бир айтмасыз зады айдан ялы чынаберимсиз гахарланып:

- Нәме? Нәме дийдиң? Магтымгулы инди эшек мүнмелимидир? Хей, Магтымгулы ялы герчек эшек мүнмелимидир?..Ханха,бир

еначының огл-а тагта мүнмели,бейлеки еначының оглы болса эшек мүнмелими? - дийип, өзүнден өзи зовзанаклап башлады…

- Нәме, эшек мүнмәге утаняңызмы? Гөк эшеги хезрети Иса пыгамбер хем мүнендир хан!

- Хезрети Иса эшек мүнени үчин хаҗа чүйләпдирлер-дә. Эгер Иса пыгамбер ата чыкып,эли гылычлыҗа пыгамберлик эденинде дүнйәни дүлдүредерди…

- Эй, Аллам, бу елем-йүвледиңе ики бармак дилден гайры зат бермедиңми? - дийип, Кыныш ага башыны яйкады. Җанмәммет:

- Худайҗан, әхли пәхим-парасады,даналыгы Магтымгула, геплемәни болса маңа берипдир - дийип гүлди.

Магтымгулы ювунып-ардынып, иш гейимлерини чыкарып, сыпайы гейинип дәдесиниң җайына гирип, төрде перишде ялы болуп отуран гоҗа пире эдеп билен салам берди. Сегсен яшдан өтендигине гарамаздан гөвресине эрк эдйән гоҗа пир еринден туруп, Магтымгулы билен гөрүшди. Йүзүнден нур дөкүлип дуран яш йигдекчәни ичгин сынлап, түвелеме берди. Магтымгулы гоҗа пири бәш яшында гөрүпди. Гарры молла:

- Магтымгулы, Алланың арзылы мыхманыны танаярмың? - дийди. Магтымгулы:

- Хезрети пиримиз Җемалетдин Абу Рух Багдады… бизиң мыхманымыз - дийип, буйсанч билен айтды. Гарры молла гапдалында мүндерленип гойлан улы диванларың бирини элине алып, ортарасыны ачып Магтымгула гөркезди. Магтымгулы сахыпаның башындан бирки сөзлеми окап, соңра гөзлерини юмуп, шол ерде языланлары хамана ят тутуп гоян ялы айдып берди. Китап арапчады. Гарры молла бир салымдан диваның ызырагындан ене бир ерини ачып Магтымгула гөркезди. Магтымгулы китабың ол еринденем билйәнлерини айдып башлады. Хезрети пир хайранлар галып йигдекчәни сынлады:

- Аперин, түвелеме, оглум, түвелеме - дийди.

Гарры молла бейлеки диванларыңам гатларыны ачып, Магтымгула гөркезйәрди. Магтымгулы хамана ол китабы өзи язан ялы айдып берйәрди. Гоҗа пир йигдекчә буйсанч билен бакып отуршына гамланян ялыды. Җемалетдин Абу Рух пир өмрүнде хер хили үйтгешик зехинли кишилери гөрүпди, эмма он бәш яшында гоҗаның бүтин өмрүнде язан диванларыны хатым эдип билен оглана гаты гең галды. Гарры молла:

- Хезрети пиримиз, Магтымгулы сизиң әхли диванларыңызы өвран-өвран окады, ол сизиң ёлуңызың ашыгы… - дийди. -- Өңүмиздәки язда мен Магтымгулыны сизиң хузурыңыза әкитмекчидим…

Гоҗа пир эдәхедине гөрә пессай сес билен:

- Магтымгулы, мундан йигрими йыл озал гарры атаң Багдада барып сен-мен ёк мениң иң говы, иң арзылы, иң умыдымы баглап йөрен мүридими -- Дөвлетмәммеди алып гайданында мениң бил оңургам сындырылан ялы, өсерим ёлнан ялы, гелҗегиме талаң салнан ялы элхенч хала дүшүпдим. Гарры атаңыздан гаты гөрүпдим, эмма инди акыл эдип отурсам, ол гарры атаңдан дәл-де, керемли Аллатагаладан экен!... Сен мени чакданаша хош этдиң. Магтымгулы, мен саңа атаңың ташлап гайдан ёлуны довам этмегиңи, атаңың бармадык белентликлерине бармагыңы бейик Бирибардан дилейәрин! Бек белле, ёлларың айдыңы, ёлларың хакыкысы Хакың ёлудыр! - дийип, гоҗа пир яш оглана ак пата берди, хич хачан элинден гоймаян тесбисини Магтымгула совгат этди.

Олар гиҗәниң ярымына ченли гүрлешип отурдылар. Магтымгулам, Гарры молла-да мусулман дүнйәсиниң улы пириниң гитдигиче гама батяндыгына, гитдигиче гум-гусса өврүлип баряндыгына хайран галдылар… Гоҗа пири нәме гулгула салярка?...

Сегсен яшы арка атан гоҗа пир Җемалетдин Абу Рух Багдадының аслы Мазендаранданды. Ол өлмезден озал догдук меканына айланып, ата-бабасының мазарына зыярат этмәге барярды. Гоҗа пир аякдан галыпды, шонуң үчинем ол узак ёла гарры ябылы, идегчили чыкыпды. Эртеси гушлуклар Гарры молла, Магтымгулы, обаның аксакал-кетхудалары хезрети пири ёла уградтдылар. Гарры молла болса ябының иришмесини идегчә бермән, пириниң җылавдары болуп бирки мензил ёла узатды…

Хезрети пир хошлашҗак махалы Дөвлетмәммет ага гамгын назарыны салып кән дымып дурды:

--Дөвлетмәммет,Худайым сени ялкап,дөвлетмент аҗап перзент берипдир,эмма ки Магтымгулының алнында гөрүнер-гөрүнмез ховп-хатар,бела-бетер көп,оны озалы билен керемли Аллатагала горасын,сен хем гиҗе-гүндиз бейик Бирибара йыкыл,мынаҗат эйле,Магтымгулыны гора,эгер ол өлмеен он секиз яшыны долдурса,тамам Эйраның-Тураның,Румуң-Шамың,арабың-аҗамың

кераматлы арыфы,бейик акылдары болар!—дийди.Хезрети пириң сөзлери Дөвлетмәммет аганы сеңселетди,ол чайканып дуран земиниң үстүнде зордан йыкылман сакланды.Ол дүйнден бәри пириниң перишандыгыны,йүзүнде,гөзлеринде пажыгалы хасраты гөрйәрди,эмма Дөвлетмәммет ага бейле элхенч шумлуга вели гарашмаярды.Дөвлетмәммет ага дуран еринде җан берйәрди,ене җана гелйәрди,гарасай ол хачан,нәдип өе доланып геленинем билмеди.

Ёначылар небереси Гарры молланың гапысына үйшүпди. Дөвек дөвлүп, харман атылян гүнлер боланы үчин дөвекчилере тейлиҗе нахар биширилйәрди, үйшүп, җем болуп ишлейән ёначылар җем болубам нахар иййәрдилер. Аразгүл эҗе уллакан газанда палав биширйәрди. Зүбейда билен гызы Кыныш бегиң гызлыгы Нәзикҗемал эллери күйзели төверек-дашы сувлап йөрди. Көрпе ёначылар болса дервезәниң агзында ашык ойнаярдылар.

Гоҗа пири алыс ёла усградып гелен Гарры молланы гөрен чагалар ойнуны гоюп, гөзлерини хөвлендирип хайран галдылар. Дәдесине гөзи дүшен Зүбейда «вай!» дийип гыгыранынам дуйман галды. Сыпада месавы гүррүң эдип отуран Нурҗахан энәниң, Аразгүл эҗәниң, Нурҗемалың, Огулшекериң зәхреси ярылды. Агасыны гөрен Кыныш бегиң депесиниден гайнаг сув гуюлды.

Даң билен гоҗа пири узатмага гиден тер гара сакгаллы Дөвлетмәммет ага агшамлык чув ак сакгаллы гайдып гелди.

Нурҗахан энәниң гөзлерине яш чайылды, Аразгүл эҗе саг элини агзына етирип:

- Дөвлетмәммет, саңа нәм болды? - дийип, агламышлап башлады. Гарры молла болса хош хал йылгырып, олара хайран галып:

- Ери, маңа нәме боланмыш? - дийип сорады…

- Оглум, сениң сачың-сакгалың дуз ялы җув-акла! - Нурҗахан эне аңк болды.

Гарры молла гөз яшлары яңагындан сырыгып башлан эҗесине середип, саг аясы билен сакгалыны гөтерип сынлады, соңам чынаберимсиз гүлүп:

- Эҗем, кәбәм эҗем! Мениң хезрети пирим гелди ахыры! Ол маңа ак пата берди ахыры! - дийди. Соңам – Эллиниң онундан гирип, инди сач-сакгалым хем агармасынмы?

Аяллар, Кыныш бег, Селим Магтымгулы еке гүнүң ичинде сачы-сакгалы агаран Гарры молланы довамлы сынлап пикире

батдылар: ничикси ховп, нәхили хадыса, ненеңси бела еке гүнде дүнйә ялы гиң Гарры молланың гара сачыны-сакгалыны агардып билер?

Башындан мүңде бир күлпети гечирен дүнйә ялы дана,бикенар умман ялы гиң Гарры молланың тер гара сачыны-сакгалыны екеҗе гүнде дуз ялы агардан дүшнүксиз, сырлы, нәгехан апат бела ёначыларың калбына апы-тупан болуп, харасат болуп гирди…

Эй, Аллаҗанларым, дүнйә оларың депесинден нәхили бедибагтлык индерҗеккә!?

Тамам.

--Магтымгулы,эгер газаплы гара гышлар болмадык боланында,адам огуллары җаям салмазды,галың-галың гейим-геҗимем эдинмән, хиндилер ялы,зеңңилер ялы уят ерлерини япып,яланач гезер йөрердилер.Сөйги болмаса йигренч,бивепалык болмаса достлук,агзалалык болмаса агзыбирлик,уруш-говга болмаса ватан,юрт,халк болмазды.Ачлык болмаса доклугың,хассалык болмаса саглыгың,аҗал болмаса яшайшың гадырыны билмездилер.

ЯЛАН ДҮНЙӘНИҢ ЧЫНЫ

(Икинҗи новелла)

Магтымгулының чагалыгы ойнуң, шады-хоррамлыгың, якалашың-басалашың ичинден гечди. Агалары Абдылла билен Мухамметсапа эййәм бәш-алты яшындака Магтумгылыны сарч-сарч бедеве мүндүрип, яланач ата атарып чапманы, ат үстүндәки йөнекей оюнлары өвредерди. Гиҗелер болса төверегиң чагалары обаның ашак тарапындакы гиң мейдана үйшүп гөреш тутардылар, ики тарап болуп басалашардылар.

Тир-кеман атмак, гүрзи зыңмак, гылычлашмак, сапан атмак ялы пишелерем о заманлар чага ойнуды. Докуз-он яшан чагалар эййәм ата мүнүп, гылычлашып, гүрзүлешип йөрендир. Абдылла билен

Мухамметсапа Магтымгулының хем өзлери ялы догумлы болмагыны ислəп:

- Ата аҗал болуп япыш! Ата эрк эдип билмесең, эртеки гүн эшек билен харман дөвүп, өкүз биле күнде сүрмели борсуң! Горкма, атдан йыкылып өлен түркмениң мазары ёкдур! Сен бег болмалысың, хан болмалысың, дайымыз ялы сердар болмалысың! - диердилер. Магтымгулы чагака бирнəче гезек атдан йыкылыбам гөрүпди, биҗай авунан сапарам болупды. Шонда Абдылла:

- Атдан йыкылып гөрмедик киши, йыкылмакдан горкар! Гөрсең, атдан йыкыланың билен гөк ере инйəн дəлдир - дийип, олар Спартаны билмеселер-де, бирек-бирэге Спартан тербиесини берйəрдилер.Себəби дурмуш газапды,олар өзлерини евуз дурмуш үчин тайярлаярдылар.Еначыларың небересинде Магтымгулы еначының ховалалы рухы барды,Магтымгулы еначы болса яшка ады роваята өврүлен дəлибаш бегди.

Гиҗелер болса төверегиң чагалары үйшүп гөреш тутардылар,якалашып-басалашып кейпден чыкардылар,себəп чагака адама йүреги өзүне зор гелйəр,шонуң үчин олар яданынам-сувсанынам,аҗыгып-сурнуганынам билмейəрлер.Аразгүл эҗе гиҗəниң бир вагтына ченли ала-гох чагаларына гатырганыберҗек болса,Дөвлетмəммет ага:

--Аразгүл,дегме ойнасынлар,бу махал оларың кейпи-сапасы оюн,бу махал оларың дүнйəси оюн,гой,ойнап-ойнап кейпден чыксынлар,ынха ага-гара дүшүнип,дурмушың бир гырасындан гирерлерем вели,олары дүнйə ойнап башлар—диерди.

Йылан хинини ериң чуңундан газяр,себəби онуң чагасы яшайша багры билен сүйшүп-сүйренип чыкмалы.Гуш хөвүртгесини белентде гуряр,себəби онуң җүйҗеси ганатларыны яйып,ере етмəнкə учманы өвренмели.Адам оглам чагаларына өз акыл-пайхас,өз соват дережесинде тербие берйəр.Рысгал-дөвлетли Дөвлетмəммет ага башда перзентлериниң əхлисини молла берйəрди,башлангыч мекдепде оларың ыхласыны үнс меркезинде саклаярды: Гөвни окувдамы—окасын! Гөвни ат-ярагдамы—аты билен болсун! Гөвни гүзерандамы— ханха пил-кəтмен,ханха мал-гара!..

Мухамметсапа еди яшында окува баранында Магтымгулы бəш,Абдылла докуз яшындады. Олар якалашып, басалашып улалансоң бири-бирине басдашды, шол себəплем Мухамметсапа билен Абдылла нəмəни өвренсе, ол хем өвренди, олар нəме язса

Магтымгулам язды. Шейлеликде, ол алты яшына баранында еди яшлылар билен, еди яшында докуз-он яшлылар билен сапакдаш болды. Ол заманың мекдеби шейледи, сапагыңы биширдиңми--ёкары яшларың топарына гечибермелиди. Магтымгулы докуз яшындака мурты гаралан гөдеклер билен окаярды, шол йылам онуң үйтгешик ядының үсти ачылды. Магтымгулының феноменал яды бар экен, Дөвлетмәммет ага илки оны гөз ядыдыр өйтди, соң гөрүп отурса, ол бейни хем гөз яды экен. Магтымгулы ислендик китабы ят тутмак ислесе, айратын үнс берип окаярды, соңам китабың еке сөзүни сыпдырман айдып берип билйәрди. Дөвлетмәммет ага-да, Нурҗахан эне-де, Аразгүл эҗе-де «Маңңышлаклы Каркара кемпир йөнелиге гелмән экен-ә, Магтымгулы депеси йылдызлы чага экен» дийип, оңа буйсанардылар, эзизләрдилер. Узын-узын гыш гиҗелери болса Нурҗахан эне ёначыларың яш неберелерини дашына үйшүрип, эртекидир роваят, тымсалдыр, гең-энайы вакалары гүррүң берерди. Нурҗахан энәниң болса билмейән эртекиси, роваяты, эшитмедик гең-таң вакасы ёкды…

Магтымгулы дәдеси өйде чагы онуң дана гүррүңлерини диңләп доюп билмейәрди,өзи вели эдеп саклап гүрлемейәрди.Бир гүн Дөвлетмәммет ага:

--Мен саңа хезрети Сократусың сөхбетдешлигинден гүррүң берейин.Ынха,улаларсың,ылымларың атасы,пәхим-парсадың пири Эфлатуның диванларыны окап,Эфлатуна,Сократус халыпа,Арасту халыпа өзүң гөз етирерсиң.Хезрети Сократусың шәгиртлери гаты кән экен,эмма ол шәгиртлерине-окувчыларына сөхбетдешлерим дийипдир,гарыбам болса,оларың биринденем окадяны үчин пул алмандыр,себәбини соранларында “мен булары окадамок,мен булар билен сөхбет эдйәрин” диер экен.Хер бир дана адамың билйән зады кән,ол сениң нәме билмек ислейәниңи билмейәр,шол себәплем пәхим-пайхаслы,парасатлы киши болҗак болсаң,сорамалы,пикир алышмалы,җеделлешмели.Сөхбетдешлик от болядыр,ода хер тарапындан җаграма гоюп дурсаң,хезиллер эдип яняндыр.Шонда ол парлап менем,сенем мазалы чояр.Эгер ода диңе мен одун оклап отурсам,хатар басылан одунлар ибалы янмаз...Оглум,пычагы пычага чалып йителдйәндирлер!Дашы даша уруп от аляндырлар.Ханы сен маңа айт:мейданда ябаны битен үзүмлер,үлҗелер,армытлар нәхили?

--Туршы,иер ялы дәл.

--Себәби нәме?—Дөвлетмәммет ага Магтымгулының пикире батаны гөрүп дымды.

--Олара середйән ек,дүйбүни депип,дөкүнини етирип,сувуны берип,герекмежек шахаларыны кесишдирсең,оларам хакыкы мивелер ялы болар.

--Анха,үстүнден бардың.Адам оглы хем шейле.Чагалыкдан өзүңи беден тайдан,ылым-билим тайдан,акыл-пайхас тайдан,эдеп-экрам тайдан тербиелемесең хасылың кичиҗек,аҗы,туршы,умуман ябаны болар.Хер бир чага өзүниң молласы,халыпасы,уссады,сейиси болмалы.Моллым саңа өз билйән задыны өвредер,эмма сениң дүнйә гелип өз билмели нәрселериң бардыр.Сен данышментлерден сорап өз ислейән совалыңа җогап тапмалы...Бейик Бирибар ягышлары-гарлары тохум эйләп,топрага, тебигатына герек өсүмликлери экер,а сен адам: Бирибарың экенинден герегини алyң,герекмеҗегини хашал дийип согурып,өзүңе герегини экйәрсиң!Ханы сен айт: алтынлы хумы нәме гораяр?

--Эртекилерде-хә алтынлы хумы йылан,генҗи-хазынаны аждарха гораяр.

--Ата-бабаларымыз нәме дийип алтынлы хумуң янында йыланы,генҗи-хазынаның янында аждарханы горагчы гоюпдыр?

--Олҗа тапсаңыз хабардар болуң,гымматына гөрә горагчысы бардыр дийип,адамлары хабардар этҗек боландырлар.

--Ек,оглум! Алтынлы хумуң янындакы йылан,генҗи-хазынаның янындакы аждарха гара небисдир.Алтынлы хум тапан адамы ахмал болдугы небси,генҗи-хазына тапан адамы гара небси өлдүрйәр.Адам пакыр илки небсини ювудяр,соңра гара небсем онуң өзүни ювудяр...—Дөвлетмәммет ага бир пурсат дымып Магтымгулыны сынлаяр—Магтымгулы,кәризгенлер сөви нәдип газярлар?

--Ызында чыра гоюп.

--Догры.Кәризгенлер сөви догры газмак үчин ызында чыра гойярлар.Кәризгенлериң ышыкдан угур алшы ялы алымлар,айдыңлар,акылдарлар,даналар гелҗеге дүрс гитмек үчин ызындакы акылдарлардан угур аляр, эмма гечмишиң акылдарларам ялңышып билер ахыры...Пикир кыл,Магтымгулы!

--Дәде,сениң билмейән задыңам бармы?

Дөвлетмәммет ага сада совала кейп эдип гүлди.

--Уммасыз.

--Меселем.

--Ынха,дуз.Мунуң екеже чүммүгинем ийҗек гүманың ек,эмма шунсузам хич зады ийип болмаяр.Накыл бардыр,”дуза гачан дуз болар” дийип.Ене бир алым:”Дүнйәни иң соңунда дуз иер” диййә. Дүшүнемок.Дүнйәде дуз гаты гыт харыт.Гыт зат,аз зат,көп ерлерде ек зат нәдип дүнйәни иер? Дүшүнибем,дүшүндирибем билҗек дәл...

Магтымгулы улудан демини алды.Ол энтек яшды,ол энтек овадан дүнйәни,ягшызада ялы,перишде ялы,этегинде намаз окабермели,мәхирден-нурдан ярадылан адамлары сөййәрди,олара ягшылык этмек,пейда этмек ислейәрди.Ол энтек сөйгә йигренч билен,ягшылыга яманлык билен,пейда зыян билен гайтаргы берилйәнини билмейәрди.Ол энтек дурмуш атлы уллакан сырлы овадан умманың яңы бир гырасындан гирипди...

ххх

Магтымгулының гөвни ал-асмандан,гөвреси земиниң депесинден учуп,хыяллары сырлы гөзетимиң аңырсындакы нәмәлимликлер дүнйәсинде перваз урярды.Аттар Кыныш бег инилери Магтымгулы билен Җанмәммеди алып, Соңудагларына мелхемлик от-чөплери йыгнамага барярды.Догры,Кыныш бег Магтымгулы билен Җанмәммедиң сыртына ер ысгатман,гүн догарындан батарына ченли ишледерди,йөне учмах ялы овадан ерлерде баларыларың гүлден-гүле гонуп бал топлайшы ялы,ол иш яш огланларың хошуна гелйәрди. Магтымгулы өзүни билели бәри хол гайрада хованаланып ятан Соңудагларыны гөрмек арзувы билен яшаярды,хәзир болса чүвен багты оны овадан арзув-хыялларына сары алып барярды.Кыныш бег нәмедир бир зады гүррүң берйәрди,Магтымгулының болса ики гөзи төверегинде: ябаны токайлары үмүрсин атып ятан җүлгәни сынлап гөзлерини гөнендирип,гөвнүни докундырып леззет алярды.Җүлгә ябаны дийилмегиниң себәби, мунда арлы йыл акып ятан чешме-чай екды.Гышдан томуса ченли,гүйзден гыша ченли даглара яган гар эрәнинде,часлы чагба ,баран яганында бу җүлгеден кә булаклап,кә сил болуп ягыш сувлары акарды,шол себәплем даш-төверек ховалалы чынар диермиң,хоз диермиң,арча-керкав диермиң—сүмме җеңңелди.Булаклар,силлер ашагына җыглым даш дүшенип акыпдыр.Силлериң җыглым дашдан паяндазы агарып, силиң гелерине гарашып ятыр.Ховалалы дарагтларың гойры көлегелери гаршыдан өвүсйән шемала эдалы халлан атып,йүзүңи елпәп, калбыңы гозгаяр.Җүлгәниң гиң ери ики-үч йүз әдим,дар ери болса

етмиш-сегсен әдим чемесиди.Асылкы тебигатының гойнуна дүшен Аждар сүмме жеңңелден күкейән дел ысларың ызында сер- сепил болуп,бөвүрсленлериң ашагына тумшугыны сокуп авуны агтарярды.Ябаны токайлыга бүренип отуран җүлгәниң гайра башам,илери башам бейик-бейик байырлач даглыкды.Гайрадакы байрың йүзүнде битен арчалар сувламага ашаклыгына инип гелйән ялыды,илердәки байрың йүзүндәки арчалар болса сувлап җүлгеден екарлыгына чыкып барян ялыды.Җүлгеде йыл бойы акып ятан чешме егам болса,хәзир Магтымгулының гөвнүниң учуп йөрен белентлигинден ашак серетсең,гаршыдан өвүсйән шемала овсун атып,яшыл яшайыш акып ятырды.

Бирден атлара тебил тапдырып,елагчыларың йүрегини гопдурып гүр от-чөплүкден гызыл-элван ялын ялы кәкилик гөтерилди. Җанмәммет:

--Пәхей,җанавер,йүреклери гопдурып учаныңа гөрә гонмалы ериңи билмедиң-дә—дийип,йылгырып Кыныш беге середйәр.—Кыныш дәдемиң газанына гонайсаң,дөвлетли гуш болардың-да.

--Хә,гарагенҗим,кәкилигиң шорҗа чорбасыны күйсейәмиң?—дийип,өңден атыны ергасына гойберип барян Кыныш бег ызына гарап йылгырды.—Ийҗегиң кәкилик чорбасы болсун!

Кыныш бег дүнйәниң язындан,адамың җанындан ясалан ялы мәхрибан адамды,ага дийәесиң гелин дуран эзиз адамды.Ол нирә барса,оюн-гүлки,шады-хоррамлык тапылыберйәндир,ненеңми,иши-не урнашып үч-дөрт гүн хич ерик чыкмаса,гүлки-хенегиң өзи үстүне гелйәндир.Онуң дост-ярлары гелип ”Кыныш бег,я-ха мыхман ал,егсам-да йөр,багы чебшими ләгирдип, отурышма багш эдйән” дийшип.Кыныш бегем “О җанавериң яшам,сакгалы-сармыгам узын болсун, җанавер чөлде-голда ягшызада-эренлере душандыр-да,сениң сүннет тоюңдан бәри дамагына пычак гоюляр,хер гезегем аман сыпяр.О гәр чебшиң Лукман хекимден салам аларлыгы бардыр”дийип, агзыны гөге тутуп лахлахлап гүлерди.Кыныш бег пәкизе гейнерди, тер гара сакгалы-мурты мыдама тимарлыдыр.Хемише өйленҗек йигит ялы кейпи чагдыр,өзем онуң шатлыгы паллама ялы еканчды.Достлары оңа “Хеңңамың сачы агарар,дагларың дашы агарар,эмма Кыныш бегиң сачам агармаз,сакгалам,себәби хер гүн ирден Нурҗемал гелин онуң сачының-сакгалының агыны еке-екеден үтйәр” дийшип хенек эдердилер.Селим Магтымгулы “Кыныш бегиң гүлүшем дүнйә малына дегйәндир” дийип йөнелиге айтмаярды.

Гүн дик депә галып,гүнорта болуп,яш огланлар ядап-ерулыпды,Кыныш бег дүшләймәге амат ер чемленип барярды. Җанмәммет:

--Кыныш дәде яман ажыкдыг-ов,яман ядадыг-ов—дийди.

--Ханы,агзыңы ач Җанмәмметҗан!— Кыныш бег йылгырды. Җанмәммет агзыны хатап ялы ачып илки,Кыныш беге,соңра Магтымгула бакды.Магтымгулы:

--Бай-бов,япавери,асыл ачлыгыңдан яңа о тарапың гөрүнйәр!-дийди.Кыныш бег җайдар дүшен сөзе лахлахлап хезиллер эдип гүлди,Җанмәммет җайдар җүмләниң җогабыны берҗек болуп,додакларыны мүңкүлдедип угранындан Магтымгулы от алып:

--Җанмәммет,гүрләйме,бу айтҗак болян җүмләң ялан дүнйә, паны дүнйә дагы дөзер ялы пикир дәл!Бай-бов,дана башыңа гурбан болайын!—дийди.Җанмәммет оларың есерлик этҗек болянына дүшүнйәрди.Кыныш бег:

--Хай-ха,Җанмәмметҗаның ондан соңкы айтҗак болян пикирине дакы бир бак,Магтымгулы!—дийип,чынаберимсиз важып гүрледи.

--Кыныш дәде,сынла,Җанмәммет гүрлемесе нәхили акыллы-пайхаслы болян экен!—дийди.Гепе чепер Кыныш бег чыны билен сынлап,гең галан болуп:

--Эй-хо!Эдил Новширван адыл-да!Ай-хо! Хезрети Эфлатун халыпа-да!Бай-бов,Җанмәммет Селим оглы,асыл сен гүрлемесең гөрмегейлешип,оваданлашып шасувар йигиде өврүлип баряң-ла!

Җанмәммет важып гөрнүше гечип,олар ойнар ялы салыхатлысыраяр,соңундан:

--Бор агалар!Мен өлсем өлейине уруп, тутуш ярым сагат геплемейән,йөне сиз дессине дүшләп,гарнымы отарсаңыз! Егсам-да ынха пайрадян патарракыны!

Олар гүлүшип чынар агаҗының голайында дүшледилер.Ховалалы хан чынар-да! Хан чынарың гойры көлегеси дүйбүнде өзүне өй эдинип,хич-хили от-чөп гөгертмән, сергездан ел-шемал билен, көлегеси билен ашагыны сырып-сүпүрип,олары арзылы мыхман ялы гаршылады. Огланлар дессине гош-голамы дүшүрип,атларың эерини-иришмесини айрып,узын өркләп,ота ковдулар.Җанмәммет билен Магтымгулы Кыныш беге көмеклешҗек болды,эмма эллери ише гелшип дуран Кыныш бег:

--Маңа пәсгел бермесеңиз—көмек этдигиңиз,барың,даш-төверeге айланып, аякларыңызың гуршугыны язың—дийди.Магтымгулы Кыныш дәдесине белет болансоң, җүлгә сейрана уграды.Җанмәммет болса ойлугыны гойры көлегә язып,узын дүшүп ятды.

--Аякларың гуршугы шейдип языляндыр Кыныш дәде.Бир җүрдек сувам әбер,аҗам болса гарна сув сепип хезиллер эдип ятайын.

Кыныш бег дессине хорҗундан дашы ыкҗам доланан тал чанагы чыкарып,гуртдан чал этмәге башлады.Җанмәммет:

--Кейикли-кәкиликли җүлгеде чал билен чөрек иймели болдукмай Кыныш дәде—дийип, есер йылгырды—Хөрегем сердарыңа гөрә боляндыр-да.Хов,бег агам,хан агам,даг ялы инилериң сениң билен сейли-сейрана чыкды,сен олара ики-үч саны кәкилик авлап зыяпатам этмеҗекми инди?

--Хахахай иним,сен гарныңы отарып,дүрсүңден-терсиңден гәгирҗек дийип,мен Худайымың мүлкүне гирип,онуң кәкиликлерине талаң саларынмы!

--Бизе гезек геленде Кыныш дәдемизем сопы болар болд-ов!

Бу махал Магтымгулы гөзеллиге тешне гөвнүниң ызына дүшүп, гойры көлегелерини дүшенип отуран гоҗаман дарагтларың арасында айланып,аягыны язярды.

Дүнйәде даглар ялы,җүлгелер ялы овадан нәрсе болмаяр.Гатбар-гатбар,гериш-гериш,кемер-кемер даглар депәңе абанып дур.Яшыл булут ялы токай дүрли җанлы-җандарларың овазына меймирәп, башыны чалаҗа ыраяр.Магтымгулы гөгүне середип,агачларың хеллевлешйән буйра башларына сын эдйәр.Дик депә чыкан Гүнүң шуглалары дарагтларың депесинде чар-пара урлуп, пүр-пудакларың,япракларың арасындан тылла ханҗар кимин земине санҗыляр.Магтымгулы уллакан бир гуран дарагтың янына барды,гынанды.Дарагтың ашагында дуруп гөгүне серетди,япраксыз сан-саҗаксыз шахаларың екарсындакы мавы асман чат ачан ялыды.Гуры агаҗың шахаларының гүр еринде хайсыдыр бир әпет гушуң хөвүртгеси,дарагтың өлен йүреги ялы болуп Магтымгулының йүрегини гыйды.Магтымгулы дерини чалып ашак серетди,гуры дарагтың шахаларының көлегеси мөйүң кереби ялыды.

Агачлар өлүп гурансоң яняр,адамлар яшаян чагы!

Магтымгулы гүр токайың җүммүшине аралашып баряр,адам гарасыны гөрмедик токай Магтымгула хүшерилип, ядыргап середйәр.Яшулыларың гүррүңине гөрә яңы-яңыларам бу җүлгелерде айылар, маймынлар сүри-сүри экен,эмма инди олар ек! Җанаверлер роваятлара,авчыларың чына беримсиз варсакыларына,ялана беримсиз хекаятларына,гоҗаларың гүррүңлерине гирип гидипдирлер.Магтымгулы ойланып баршына хайран галяр.Онуң думлы-душундан баларылар учуп гечйәр.Магтымгулы сынчы назары билен олары сынлаяр.Баларылар җүлгәниң дага сапян еринде адам бойы бир гершиң үстүне гонярлар,учярлар.Шол геришде бир гоҗаман дарагт хованылып отыр,билине ики адамың гуҗагам етер ялы дәл.Магтымгулы аматыны тапып,шол белент герше чыкды,гөрсе,агаҗың ашагында бир яш земзен өлүп галыпдыр.Җанавер йылан билен даркаш гуран борлы.Баларылар земзениң дашында перваз уруп,учуп-гонуп базар гуруплдыр.Магтымгулы энчеме асырың күлпетлерини башдан гечирип гаррап гиден дарагтың дашындан айланып ыкҗам сынлап башлады.Эй-хо,гарры агаҗың аңырсында гүнорта бакып дуран дагың дик гаясының йүзүнде әпет тебигы говак бар экен.Шол әпет говак шекилли җайрыкда балары машгаласы мекан тутупдыр. Әпет агаҗың чогдам-чогдам болуп чар-яна узан шахаларының пүр-пудакларындан,япракларындан яңа сиңе середениңде хем гөрмек мүмкин дәлди.Магтымгулы арылары ызарлап,оларың букудакы өйүни гөрди.Арыларың кеч багтына земзен шоларың кетегиниң ашагында өлүпдир.

Магтымгулы кертден дүшүп,йигрими-отуз әдим бейлерәк айрылып, Кыныш дәдеси билен Җанмәммеде гыгырды.Олардан сес-селем болмансоң дөрт- бәш ела гыгырды,ахыры Кыныш бег билен Җанмәммет Магтымгулының сесине гелди.Магтымггулы олары земзениң өлүп ятан гершине чыкарды.Кыныш бег земзениң маслыгының дашында перваналап йөрен баларылары сынлап,шол башыны яйкады дурды.:

--Хай,җанаверлер-эй!Хай,гара гүне галан бичәрелер-эй,бир харам нежис-ә өлмели,бу кысматы есерлерем,оны җайлап өлүп гитмели!Ери,айдың,бу баларыларың аксакалының ики ай өмри бар,эмма хеммеси билйәр...

--Нәмәни билйәр Кыныш дәде?--Җанмәммет сорады.

--Сениң адам болуп билмейән задыңы билйәр.

--Мен адам болуп нәмәни билмейәмишим?

--Адам болуп билйән болсаң,айт-да ол баларылар земзениң дашында перваз уруп, нәме эдйәр?—дийип,Җанмәммеде ичгин серетди.Җанмәммет ики кибтини гысды.—Билмесең билип гой, земзен баларыларың кетегиниң голайында өлүпдир,ханы мазалы сынлаң,шу дарагтың бир еринде хөкман баларыларың өйи бардыр...

--Дагың ыкыш гаясындакы говакда өйлери бар—дийип,Магтымгулы назары билен гаяны гөркезди.Кыныш бегем,Җанмәммедем агаҗың аңырсына гечип,гаяның букы еринде ерлешен баларыларың месген тутан көвегини сынлап,ене земзениң янына гелдилер.

--Земзен аңырсы ики-үч гүнүң ичинде порсар.Анха баларылар земзен ысланмаз ялы онуң дашыны мумыялап йөрлер.Җанавер-лер машгаласыны,арлы йыл топлан балларыны якымсыз,пис ысдан горажак болуп,гөр,өлерини-галарыны билмән зәхмет чекйәр—дийип,Кыныш бег учуп-гонуп йөрен арылары сынлап,гыйылды.

--Онуң дашыны мумыяласалар земзениң порсысы чыкмазмы?-дийип,Җанмәммет сорады.

--Баларылар онуң дашыны мумыяласа,земзен кыямат ахыра ченли ятанда-да харап болмаяр,ысланмаяр! Анха,гудрат шол ерде!Өзем буларың есер кысматы—земзениң дашыны мумыялап,өзлерем өлүп гитмели пидайылар.Хапа маслыгы янашып,сүңңүни хараплап,соң олар гүлден-гүле гонуп бал йыгнаян

машгаласына гошулып билмейәр!Җанаверлериң әхлиси өзүни шу харам земзен зерарлы гурбан бермели!...

Бир салымдан олар гоша гелди.Җанмәммет:

--Кыныш дәде,баларыларың сүйҗүҗе баллары-ха бардыр...— дийди.Кыныш бег гүлди:

--Бардыр,бардыр,йөне аҗыҗа зәхериң аңырсында.

--Бай-бай,бал иесим гелйәр-дә Кыныш дәде.

--Җанмәмметҗан,маңа ынанай,арының балы яман сүйҗи,яман сүйҗи,өзүң ийип гөрен ялы маңа ынанай.

--Мен нәме бал ийип гөрен дәлдир өйдйәмиң? Худая шүкүр,кәте-кәте арының балынам иййәс.

--Болупдырда кәте-кәте иййән болсаң! Мыдама бал ийип йөрер ялы,сен дүнйә Хумай гушуң юмуртгасыны гетирип бердиңми!—Кыныш бег Җанмәммеде дикан бакып довамлы сынлады,Магтымгулы онуң бир хенек этҗегини дуйды.Кыныш бег Җанмәммедиң багана телпегини азаҗык гышардып,шахына гейдирди.—Җанмәмметхан,бейниси гышык гойлан йигитлер телпегини ине шейдип шахына геййәндирлер!—Олар гүлүшдилер.

Магтымгулы ойланярды.Бирибар адама акыл эдиң дийип бейни берипдир,эмма тутуш келлеси җөвен ялыҗак балары нәхили пикир эдип билйәркә: өлен земзениң ене ики-үч гүнден ысланҗагыны нәдип билйәркә,онуң ысы чыкмаз ялы мумыяламаны нәдип билйәркә?..Олары нәхили гудрат шейле агзыбир машгала эдип билйәркә?Анха бал топлап йөрен шол дана җанаверлер дүнйәни бир порсы маслыкдан горап өлүп гитмели!..

xxx

Гүн икиндә голайлаяр.Кыныш бег өңде огланлара гүррүң берип баряр.Җүлге гитдигиче даралып, авчы чараны гитдигиче белентлиге чыкып баряр,гитдигиче җүлгәниң токайлары гүрелйәр.Җанмәммет:

--Кыныш дәде,халыс лүтүмиз чыкды,дүшләйсек нәдер?—дийип өзеленди.

--Пахай,гарагенҗимлер,мен-ә сизи гурбаны болдугым Соңудагларына алып барян,сизиңем лүтиңиз чыкямыш!Ядасаңыз-да, гайрат эдиң!

--Гайрат гутарды-да,Кыныш дәде.

--Пахай,Җанмәмметҗан,гайратың гутаран болса,гайратлы бириниң сөхбетини эдәймейәсми.Хах-хах-ха!.. Элкысса,Гөроглы бег Өвезҗаны Гыратың ардына алып,нирдесиң Чардаглы Чандыбил дийип атыны түвелейледип баряр.Йүзүниң Чандыбиле өврүленини аңан җанавер Гырат кә асманың астындан,кә земиниң үстүнден учяр.Гөрениң Гөроглы бег,бал билен бакылып йөрлен Өвезҗаның халыс яданыны билип,элине ок-яйыны алып бир хайкырды,Гөроглының овазындан горкусына ондан бир кәкилик,мундан бир кәкилик гүсүрдәп галды.Чаласын Гөроглы бег бир парча ялын болуп гөтерилен кәкиликлериң икисини уруп етишди,үчүнҗи окунам атып билйәди,эмма җанаверлере дөзмеди.

Кыныш бег Гөроглы болуп гүрләнинде гор-гор эдип,Өвезҗан болуп гүрләнинде сесини инчелдип,теменден гечәймели сес билен гүрлейәрди.Ол:

--Өвезҗан,ет ол кәкиликлери алып гел,мен саңа бир чиш кебап эдип берейин,о дүнйә бу дүнйә бейле кебабы ийип гөрмерсиң—дийди.Өвезҗан Гыратдан сыпырылып,ылгап кәкиликлери гетирди.Гөроглы диениң бир мейдан мөҗеги,онуң эййехачан от якып,кәкиликлери хамындан чыкарып,сыха дүзенине Өвезҗан хайран галды.

Кыныш бег Җанмәммеде гарап:

--Анха,иним кәкилик кебабы,Өвезҗан билен Гөроглы кебап иенинде гапдалларында отур-да тамшаныбер.Хах-хах-ха...Өвезҗан кебабыны ийип гутарманка дагларда бир үмүр- думан гөрди,ол ичиндәки бегенҗини букуп:

--Хов,Гөроглы ага,ызымыздан ковгы гелйәр,ковгы!--дийди.

Гөроглының пиңине-де дәл:

--Өвезҗан,ол дагларың үмүр-думаныдыр.

--Ек,ага,ол сениң ызыңы алып ковуп гелйән гошуның тозаны.

--Өвезҗан,ясы яның ерде болсун,Гөроглы бегиң ызындан ковар ялы Леке ша бейле акмак дәлдир.

--Ай,ага,башында мысгал акылың болса,мени ташла-да гач.Ханха,Мустапа бег мүң атлысы билен ызыңдан етип гелйәр,ол асмана учсаң аягыңдан ,ере гирсең гулагыңдан чекип алар.

--Хай,Өвезҗан,атам Җыгалыбег маңа бир-ә горкманы,бирем гачманы өвретмәнди-дә.

Өвезҗан гөзлерини хөвлендирип:

--Хов ага,гачманы хем бири өвретмели болдумы саңа!Алланы чагырып,Гырата чалыберсең гамчыны ,Чандыбиле ченли гачманы өвренерсиң.—дийди.

--Өвезҗан,гачманы,горкманы өвренип барсам ким мени Чандыбил галасына салар?! Хер гөрен тозанындан гачып йөрсе,менден Гөроглы бормы!

--Гөроглы ага,мүң атлысы билен Мустапа бег ызыңдан етегайса,барыбир сенден Гөроглы болмаз!Шиндем бир пилле,мени бу ерде ташла-да бас Гырата гамчыны!

--Өвезҗан,йөр, сен хол дагларың гершине чык-да мениң о пәли азан лешгере томаша гөркезшими сынла.

--Хов,ага,сен телбеми,тентекми? Екеҗе өзүң мүң атлы йыгына гаршы сөвешип,келләң ниреде сениң?!

--Нәтҗек-дә,мүң атлы лешгер ат мүнүп атам гомлап,гылыч сырып чыканыңа-ха дегмейәр,йөне көп гошун ызымыздан етинчә азыны пүррелэберерис-дә—дийип,Гөроглы бег аркасындакы дутары какып алды.

Кыныш бег “Гөроглы” дессанына тутдуранында багшыларың айдышы ялы айтман, ягдая гөрә,ислән еринден башлаберерди,өзем ислейши ялы үйтгедерди.Эмма гаршыдан өвүсйән шемал оңа пәсгел берйәрди.Кыныш бег гамчысыны дутар эдинип:

Ызымыздан ганым етсе,
Даглара бар,даглара бар.
Дегре-дашың душман тутса,
Даглара бар,даглара бар...

Даглар миреввет кәнидир,
Эренлериң меканыдыр,
Арап атлар ябаныдыр,
Даглара бар,даглара бар.

Кыныш бег айдымы тамамлап,йүзүни-гөзүни сүпүришдирип дымды.Җанмәммет:

--Ховва,ызы,Кыныш дәде?--дийди.

--Ызы бормы! Гөрмейәрмиң Мирхайдар пир айдымымы агзымдан чыкманка какып алып гидип дур—дийип,ол огланлара серетди.—Огланлар,беллэп гоюң,шулар ялы гаршыдан гүйчли ел боланда ябаны җеңңелликден йөремек болян дәлдир.

--Себәби нәме?—дийип,Магтымгулы сорады.

--Кыныш дәде,шуҗагаз шемалы бахана этмән,"Дагларам" айдып берсене—дийип,Җанмәммет өзеленди.

--Мен саңа шемал гүйчленйәр дийййән.

--Сенем Гөроглы ахыры,гөклери гүммүрдедип гыгыр Кыныш дәде сесиң етдигинден!

Кыныш бегиң барян авчы чараны-да,җүлге-де бирден тирсек берип, сага өврүлди.Огланлардан бәш-алты әдим өңден барян Кыныш бегиң аты алланичикси болуп аркан серпилди.Чус Кыныш бег,дессине уяны чекип,Боздуманы саклады: чаран еданың өврүмден өврүлен еринде өңлеринден дуйдансыз чыкан елбарс алнындакы үч атлыны гөрүп сакга сакланды.Түйлек чыпар келлеси тамдыр ялы бетхайбат елбарсы гөрен Боздуман сазанаклаярды.Гөрмедиги гөрде галан Кыныш бегем гаты горкды,эмма горкудан җана харай екдугыны билип,гөзлерини елбарсың гөзлеринден айырман, бир эли билен ганҗыга беркидилен түпеңини ювашлык билен алып,огланлара перт-перт перман берди:

--Дуран ериңизде атыңыздан депәңиздәки агаҗа ярмашып чыкың!

Бу махал елбарсы Магтымгулам,Җанмәммедем гөрүпди,хатда горкуп,зәхрелери ярылыбам етишипди.Магтымгулыдыр Җанмәммет саңңылдашып атларың эеринде дикелип, екарда хованып дуран агаҗың яйбаң шахасындан япышдылар.Кыныш бег болса өрән мылайым мәхир билен:

--Елбарс ага,сен күлли җанлы- җандарың солтаны ахыры! Сен хайванат дүнйәсиниң патышасы ахыры!Сен солтанлык мертебәңи сакла,намарт адам билен дең болма,биз сени хорматлап ызымыза дөнерис—дийип,елбарсдан гөзүни айырман, Боздуманы ызына өвүрди.Шол пурсат елбарсың ызындан эне елбарс билен ертманча чыкан гүҗүги хем гелди,оларам келлеси тамдыр ялы бетхайбат елбарсың янында сакланып,ыза дөнен Кыныш беги

сынладылар.Огланлар бу махал ховаланып отуран әпет чынарың чүр башына чыкып,ашак гарамага эйменйәрдилер.Кыныш бег оларың зәхреси ярылан атларыны өңүне салып,җыглым даш болуп ятан силиң ханасындан гайралыгына гечди.Кыныш бег ювашҗа:

--Огланлар,горкмаң,ширлер агаҗа чыкып билйән дәлдирлер—дийди.Үч атлының өңлеринден совланыны сынлан келлеси түйлек елбарс апаң-апаң басып,эне елбарс билен гүҗүгини ызына дүшүрип, огланларың депесинде отуран чынарының ашагындан гечип,сүмме җеңңеле сиңип гитди.Кыныш бег дагы шол дуршуна доңуп галдылар,агыр дартгынлы дымышлыкда токаям доңуп галан ялыды.Олар бир салымдан елбарсларың җеңңелиң илерсиндәки дагың кемерине чыкып баряны гөрүп өвхүлдешип дем алдылар.

--Огланлар,гаты горкан-а дәлсиңиз-дә хернә?—Кыныш бег өз сесини зордан өзи эшитди.Ол сүңңүни зордан саклаярды.

--Хей,горра елбарсдан горкҗакмы биз!..Агаҗан, бизиң ягдайымызы балакларымыздан сора—дийип,Җанмәммет гүлди.

--Шир дийсең шир экен-ов!—Магтымгулы башыны яйкады.

Җанмәммет:

--Кыныш дәдем,валла,сенден гөвнүм гечәйди,Гөроглы бег чагтың бир көпеге ялбарып дурмага утанмадыңмы?Элиңде-де сув ялы иңлис түпеңи!Арканда-да ики саны герчек иниң!.. Хәлем,Алла саклап Кыныш бег чагың душаймандыр ол бетхайбат пеләкетлер!—дийип, Кыныш беге дегсинди.

--Миннети мүнүп отуран агаҗыңдан чекәй...Багтымыз бар экен—дийип,огланларың мүнүп отуран ховалалы дарагтыны сынлады,соңам—Чынара йөне ере өвүлйә дийилйән дәлдир,гөрйәңизми,ол сизи горады.

--Багтымыза олар шир экен! Эгер гаплаң боланда,өвүлйә зат гоймазды—дийип,Җанмәммет чынардан дүшди.

--Гөрдүңизми,булар ялы ябаны ерде шемала гаршы йөремели дәлдигини! Биз-ә бир ынсан! Махлук! Гөзүмиз гөрйәнчә аңмаяс,яңкы җанаверлерем гүйчли ел зерарлы бизиң ысымызы алмандыр...Акыл-пайхас берлен ынсан болуп терс иш этсең—ынха боляны!

--Кыныш дәде,горксагам горкдук, йөне хайванат дүнйәсиниң шасыны шейле якындан гөрмегем кичи-гирим багт дәлдир—дийип,Магтымгулы йылгырды...

Шол махал тимисгенип токайың бир ерлеринден Аждар гелди,Кыныш бег атындан өзүни оклап,көпегиң келлесинден-йүзүнден сыпашдырып:

--Аждарым,сениңем Худайың бар экен! Яңкы пеләкетлере душанымызда янымызда боланда,бизи горажак болуп үйрердиң,топулардың,хайванлыгыңы эдип елбарсларың гахарыны гетирердиң.Сенем парчаланардың,менем.Бизи Алламыз горапдыр!

Олар гүн яшанындан соң җүлгеден гайрадакы гаралып ятан Соңудаглара дырмашян еда дүшдүлер.Олар Гөроглының гүррүңине дерек,елбарсларың гүррүңини эдип,намазшамлар Соңудагың язылып ятан байырлач белент еринде дүшледилер.

ххх

Эртеси Кыныш бег,Магтымгулы,Җанмәммет үчүси сәхер-саба атланып, гушлуклар ховалалы Соңудагының чүр депесине чыкдылар.Җүлгелериң отлары-чөплери бир эййәм саман-сыпала өврүлипди,Соңудыгының депесинде болса яшыл майсалы яз парч болуп ятырды.Соңудаг шейле бир белентди,ләле-рейхан яз оңа тас ики айда зордан чыкыпды.Шейлеликде Магтымгулы,Кыныш бег,Җанмәммет үчүси гүн ярым ел йөрәп томус җүлгеден яшыл язлы Соңудагына чыкдылар.Магтымгулы дәли дүнйәниң гудратына хайран.Ханха,ашакда генҗи гара баг болуп ятан җүлгеде томус җокрап ятыр,Соңудагының депесинде болса майсалар пашырдап,яшыл яз хейҗана гелйәр.Җүлгеде шу махал ыссыдыр,түп ыссыдыр,Соңудагының чигрежик еллери болса эндамыңы тикенекледип баряр.Соңудагының депесинде кә ерде,кә ерде япалак керт гаялар,даг геришлери бар,эмма аглаба ери бейикли-песли байырлыклар.Соңудаг леммер-леммер булутларың месгени.Соңудагың яшыл байырларам леммерленип,Магтымгулының гөвнүне болмаса,аршы агла сары учуп барян ялыды.

Магтымгулының шәхди ачылып,кейпи чагланып,гөвүн гушы ал асманда перваз урярды.Яшыл еллер,нәз-керешме эдип овсунян ләле-рейхан майсалы ерлер,умуман хова шейле бир пәкизеди,хатда арасса сөзем бу хованы хапалайҗак болуп дурды.Мүшки-энверли еллер гөс-гөни аршы агладакы учмахдан гелшине,Магтымгулының кейпини гөтерип,бойнуна өйме яглык ялы доланярды.Дүнйә Магтымгула яз йүзүни,ялпы яз йүзүни,миневвер нур йүзүни,җадылы йүзүни,датлы йүзүни

гөркезйәрди.Дүнйә Магтымгула җадылы хусныҗемалыны гөркезип,оны хак ашыгына,бендиванына өвүрипди.

Кыныш бег зенанбеден байырлары сынлап, бу ерлер ягшызадаларың гезйән ерлери дийди.Гөроглы бег болса бу ерлере эренлериң меканы диййәр.Гөзеллиге бендиван болуп,түйс назарларыңы гездирип йөрмели ерлер.Оваданлыга ашык болуп хейҗана гелйән гөвнүңи гездирип йөрмели ерлер.Кимем болсаң бу гөзелликлер калбыңдакы дуйгуларыңы җош урдурып ягшызада өврүп баряр.

Соңудаг занды шахыр,калбы шахыр,рухы ганатлы Магтымгула ховалалы бейиклигини багш эйледи.Дүнйәниң депесине чыкан Магтымгулы Алланың аршы-агласына голайлады.Соңудагы Магтымгула тебигы нәзенин пәклигини,тәмизлигини,хейҗанлы гөзеллигини багш этди.

Соңудагың овадандан ховалалы гөзеллиги Магтымгулының калбына сыгмады.

Эй,сөвдүгим Соңудагы,

Дагданлыдыр билиң сениң...

Магтымгулының гөвни гошгы язмак ислейәр,эмма Магтымгулы әпет асманың астына сыгман ятан аҗайып дагы гошга салып,мертебесини кичелтмек ислемеди.Соңудагың өзи Алланың язан аҗайып намасыды ахыры!

Магтымгулы гөгүне середйәр: мегер асмандан Аллатагала Магтымгулыны сынлап дурандыр.Магтымгулы гаңрылып еңсесине середйәр,онуң гөвнүне болмаса,пынхан гечмиш онуң аркасындан середип ятан ялы.Магтымгулы алыслардакы гөзетиме середйәр.Ол ерден,нәмәлимликлер дүнйәсинден кәмил Магтымгулы өзүниң чагалыгына середйәр.Магтымгулының йигит чыкасы гелйәр,Магтымгулының кәмил чыкасы гелйәр: гүнлериң,хепделериң,айларың,йылларың ичинден ылгап парран гечип,гөзетимлердәки нәмәлимликлер дүнйәсиниң пынхан пердесини сырасы гелйәр,ал асманың мавы атлаз көйнегиниң якасыны ачып,дүнйәниң йүрегини гөреси гелйәр...

Себәби җадылы дүнйә новҗуван Магтымгула яз йүзүни,нәз йүзүни, хусныҗемалыны гөркезип,гөзеллиги билен онуң аклыны чашырып барярды.Кыныш бегем огланлара бу гүн адам аяк басмадык ерлере сейли-сейран кылың,эртирден мелхем отлары йыгнап башларыс дийди.Өзем яданыңызда гоша геләйиң дийип,гоша гаршы гитди.Элбетде,бу гөзеллик башда

Җанмәммедем хейҗана гетирипди,эмма шол бир гөрнүш оны басым ядатды.Ол хепбик гуруп,чиртмек гуруп кәкилик авламагың күл-күлүне дүшди.

Магтымгулы Соңудагың бейик гершине чыкып,хол ашакда үмезләп ятан генҗи гара баг җүлгәни сынлады,җүлгеден гойры көлегесини сүйрәп барян бөлек-бөлек җовур ак булутлара томаша этди.Магтымгулы хайран: леммер-леммер җовур ак булутларың гара көлегеси боляр,шар гара леммер-леммер булутларың ак чагбалары боляр!Ханха,гуш-гумрыларың,тамам перренделериң солтаны әпет бүргүт җүлгәниң депесинде,эмма ол Магтымгулыдан хас ашакда пелпелләп учуп йөр.Магтымгулы хер демде өзүниң дүнйәниң депесине чыканыны дуйярды.Соңудыгы Магтымгулыны сүйр депесине гөтерипди.Уллакан дүнйә Магтымгулының аягының астындады.Ене бирнәче йыллардан Магтымгулы язар:

Йигитлик паслыны гыша етирдим,
Кәмиллик киштисин деря батырдым,
БЕЙИК ПИКРЕ ГАЛДЫМ,Аклым йитирдим,
Ил ичинде дәли болуп галып мен.

Магтымгулы паслы бахарларда,гоша язлы гүйзлерде Соңудагларда шар гара булутларың овсунып,йылдырымларыны чакдырып,гөклери гүммүрдедип,часлы чагбаларың көп ягяндыгыны билйәрди, онуң гөвнүне болмаса бу овадан гүл-чечеклер,ләле-рейхан яз шол йылдырымлардан,әлемгошарлардан ясалан ялыды,аягыңы басҗак ериңде болса гөклериң ховалалы гүммүрдиси ятан ялыды.

Ханха,яшыл яйлада бир сүри гаракөли гоюн ятан ялы гойры көлеге ятыр.Магтумгулы гөгүне гарады,гөкде әпет айсберг ялы җовур ак булут Гүнүң өңүнде дур.Магтымгулы:

--Эпенди болсаң түйс пулуңы букуп йөрмели көлеге экен—дийип йылгырды.Магтымгулы сува гирен ялы булудың саясына гирди.Ол бир заман шейле булудың пыгамберимиз Мухаммет алейхессалама саяван боландыгыны ятлады...

Магтымгулы агшамара гоша барды,Җанмәммет хепбик билен,чиртмек билен ав авлап билмәнди.Кыныш бег болса дашдан, чагылдан ясан ожагында кичиҗек газаныны атарып,агач окарада гуртдан чал эдип отырды.Җанмәммет Кыныш бегиң ясама ок-яйыны сынлап:

--Кыныш дәде,сув ялы түпеңиң барка,поззам билен ав эдйәмиң-ай?-дийип, Кыныш беге серетди.Кыныш бег:

--Ики саныҗак кәкилик авлаҗак дийип,мүң бир җанлы-җандарың зәхресини ярмак нәмә герек. Гурбаны болдугым Соңудагларда хей түпең атып болармы?!—дийди.

Олар ойлуклары дүшәп,орта сачак дерегине яглык язып,ювунып-ардынып нахар эдиндилер.Кәкилик чорбасы шейле бир сүйҗүди,ийип дояр ялы дәлди.Җанмәммет кейпине додагыны-дилини шапбылдадып,шапбылдысынам шапбылдадып ялап, леззет билен иййәрди.

--Нәхили? Кәкилик чорбасы сүйҗи болупмы?—дийип,Кыныш бег сорады.

--Кес ики гулагымам Кыныш дәде,вәк дийсем чек гулагымың дүйбүне! Валла,өмрүмде шейле датлыҗа,сүйҗүҗе чорба ийип гөрмәндим—дийип,Җанмәммет сөзлери айратын леззет билен сүйҗедип айтды.

--Бай,бай датлыҗадыр-а,сүйҗүҗедир-ә! Себәби нәме?—дийип Кыныш бег Җанмәммеде серетди,ол эгинлерини гысды.Магтымгулы:

--Себәби кәкилик җанавериң сүйҗүҗе җаны-да!—дийди.

--Анха,Җанмәммет хан, себәбини Магтымгулыдан эшт!—дийип,Кыныш бег улудан дем алды.—Гүнәмизи Бирибарың өзи гечиреверсин-дә!..—Кыныш бег башыны яйкады.—Адам атлы махлук,вагшы,йыртыҗы яшамак үчин дүнйәниң җанлы-җандарының сүйҗүҗе җаныны өчүриберйәр-дә!..

Җанмәммет:

--Чынмачының халкы ховада учян,ерде йөрейән,сувда йүзйән әхли җанлы-җандарлары иййәмиш,шонда-да ол юрдуң халкы шейле бир хормуш,гөргүлилерде чыбын чакмага ган екмуш.Хиндистаның халкы болса хич бир җанлы-җандарың җаныны өчүрмейәмиш,миве-сиве,ийр-иймиш билен көр-оңңут яшаямыш,хорлугындан яңа гөргүлилериң көлегеси ере дүшмейәмиш—дийди.

Кыныш бег огланлары сынлады,олар эййәм доюпдылар.

--Нәме,эййәм дояйдыңызмы?—дийип,элиниң ягыны яглыга сүпүрип йылгырды.Җанмәммет:

--Вах,ийҗек-ле,эмма шуңа гелди-дә!—дийип,кекирдегини гөркезди.Магтымгулы ойланып отуршына:

--Середиң, Бирибар гара гарны доюрмак үчин екеҗе йыртык—дийип,ол илки агзына,соңра гарнына бармак чоммалдяр. –Бу гара келләни долдурмак үчин болса дөрт саны йыртык: ики чыраглы

гөз,ики эшитгир гулак гоюпдыр.Гара гарны доюрмага эл ялы чөрек етерлик,эмма телпекгеери долдурмак узын-узын өмүрем гысга боляр—дийди.

--Кәкилигиң шоржа чорбасындан соң эшиден гепиң акыллы болуп дур-айт—дийип, Җанмәммет йылгырды.Кыныш бег:

--Гөрен задыңыздан,эшиден задыңыздан нетиже чыкарып атыбериң гара башыңыза,иру-гич гереги чыкар!Эмма адам боляр гара гарнының угрунда халлан атып,гарс какып,бүтин өмрүни екеже йыртыга пида эдйәр,адам боляр,бүтин өмрүне гара башыны ылымдан-билимден,пәхим-пайхасдан долдурҗак болуп азап тартяр.Ынха,Җанмәмметхан,сен бирнеме акылланаймасаң,өмрүңе гарынотуңа ишләп гечҗек җанаверлерден боларсың—дийип,Җанмәммедиң башыны сыпалап гүлди.Җанмәммет:

--Кыныш дәде,би маны геплери нireден тапяң-ай?—дийди.

--Мен нәхили манылы,парасатлы зат айдып берсем,оны Дөвлет дәдемден эшидендирин,нәхили гызыклы зат айдып берсем,оны Селим дәдемден эшидендирин.

Магтымгулы:

--Кыныш дәде,сен вагт тапсаң китабам окаяң-а-дийди.

--Мен диңе аттар,дәри-дерман,хекимчилик китапларыны окаян.

Җанмәммет:

--Атам Магтымгулыдан эшиден гызыклы гүррүңлериң екмы?

--Бар,гаты бир гызыклы,иру-гич сизиң билип гояймалы бир вакаңыз бар,эмма мен оны сизе айдып бермейән.

--Нәме дийип?

--Себәп маңа атам пакыр хич ерде,хич киме айдып берәйме дийди-дә!

Җанмәммет гүлди:

--Ынха,мен хич ким-дә,маңа айдып берәй Кыныш дәде!

--Саңа хич хачан айдып болмаяр,себәби сениң ичиң кервенсарай ялы,мундан гирен кервен ондан чыкып гидйәр.Ынха,вагты гер, Худай аҗала сабыр берсе,Магтымгула айдып берерин.

--Кыныш дәде,Худай чапсын,мен сенден шейле бир өйкеләрин,шейле бир өйкеләрин,мундан буяна сениң кәкилик чорбаңам,көмелек гутабыңам,гелнеҗемиң эдип берҗек дограмасынам иймейән! Мундан буяна сениң берен гүррүңлериңем диңлемейән,мен сенден бир эссе өйкелесем,Магтымгулы сенден йүз эссе өйкелейәр!Сора-да гөрәй өзүнден!

--Хах-хах-ха! Икиңизи нәдип өйкеледип билеркәм дийип гөргә галып йөрдүм,бү-йә алланәме болайды!—дийип,Кыныш бег чыны билен гүлди.—Мен сизе айдып берейин,эмма сиз хич ерде хич киме айдып бериҗи болайман.

Кыныш бег огланлары хасам гызыкдырып,Дөвлетмәммет аганың яш махалы Багдатда,Румда,Шамда,арапда-аҗамда окайшыны,йигрими дөрт-йигрими бәш яшаянча өйлерине-де гелмәндигини,ахыры дергазап болан Магтымгулы еначының Гүргениң кервенине гошулып Багдада гидишини, хезрети пири ынҗыдып Дөвлетмәммет аганы алып гелшини гүррүң берйәр.

--Йүз дүели кервен Арабыстанда бир дагың җүлгеси билен гелйәркә,етмиш-сегсен атлы-яраглы галтаман дөкүлйәр кервениң үстүне.Кервениң горагчысы Атаныяз ханам,отуз бегем,атам билен Дөвлет дәдемем,кервениң өзүни оңарян сүрегчилерем кервениң әхли байлыгыны аламанлара ташлап гөтерйәрлер өкҗәни,түпеңлиси,яйлысы гачып баряка ики-еке галтаманы атып.Шейлеликде галтаманлара галыберйәр дүнйәниң байлыгы,генҗи-хазынасы.Галтаманлар аңсат олҗа,малы-дүнйә гарагыны гапдырып,дерхал байлыклары пайлашмага башлаярлар,шол пурсадам Атаныяз хан чозяр атлы-яраглы горагчылары,сүрегчилери билен байлыга гарагыны гапдырып, бербашгай болан галтаманларың үстүне!Хах-хах-ха!Бедибагтлар эллиниң элини,аяклының аягыны байлык билен душалянындан,гөзлүниң гөзүни байлык билен гапдырып авланянындан бихабар борлы.Бир салымда галтаманлары пүррелейәрлер,яралаярлар,гачаны гутуляр,гачып етишмедиги тутуляр.Шонда Түвелей атам билен Дөвлет дәдем шейле бир сөвешип душмана томаша гөркезипдир,хатда өмрүни җеңңе-җүңңеде гечирен хан Атаныяз Кадырам,беглерем аңк болайыпдыр.Гарры ябылы атамың,пыяда хүммет хасалы Дөвлет дәдемиң хачан,нәдип пәкизе арап атыны,Дымшык гылыҗыны,сув ялы иңлис түпеңини эдинени олар гөрүбем билмәндирлер.Галтаманлары,атларыны өзлерини есир алып, шол юрдуң патышасына табшыярлар.Кервен шейдип Гүргене гелйәр.Атаныяз хан елда:

--Магтымгулы ага,дагарман сердар оглуңы,серкерде оглуңы ылма нахак берипсиң-дә—дийип гынаныпдыр.

Саг-аман Гүргене гайдып геленсоңлар Атаныяз хан атамы,пир чыкан Дөвлет дәдеми мыхман аляр.Гөрениң атамыз Гарагай-да!

Ичде–дашда Атаныяз ханың етишен гызыны гөрйәр.Асыллы,мая-маңызлы гыз атама дийсең яраяр. Дөрдүнҗи гүн сердар олары уградарман боланында атам:

--Атаныяз хан,оңласаң,ене бир хепдеден гуда гелҗекдирин—дийипдир.Атаныяз хан улудан дем алып, ашак бакыпдыр.

--Еначы,гарамаяга берер ялы гызым-а ек,йөне эҗесине бир маслахат салып гөрейин.

Гөклеңиң ханы аялына маслахат саляр,аял гызына маслахат саляр.Гызам,эҗесем Дөвлет дәдеми гөрен экенлер,ша кадды-каматлы дагың гаясы ялы сердар йигиди гызың сулхы алан экен!Гарасай,шейдип Магтымгулыҗан хан ганлы болмалы болды.Анха Гарагай атамың эдиберши!

--Бай-бов,тутуш оба Атаныяз хан нәдип хан гызыны енача берди-кә дийип,йигрими йыл бәри гең галып йөрди вели,асыл сыр мунда экен-ов!—дийип,Җанмәммет йылгыряр.

--Сизем Гарагай,Түвелей огулларысыңыз!Ховалаңыз аршда болсун!—дийип,Кыныш бег элине түпеңи аляр.—Шол галтаманлардан атам Магтымгулы еначының олҗа алан түпеңи! Дөвлет дәдемиңки болса сизде,Селим дәдемлерде!

--Обада атамы гөрешде йыкан болмандыр дийййәлер,догрымы шол Кыныш дәде?—Магтымгулы сорады.

--Ким онуң билен гөреше чыкып билҗек!Атам шейлекин бетхайбатды,бедәхетди.Дергазап болуп хайкыранда хайкылыгы гөкде йылдырымлап, көлегеси ерден җайрык болуп гечер гидерди.Апы-тупан я гара ел геленинде адамлар “Мазалыҗа сынлаң,о бела апы-тупан болман Магтымгулы еначы болаймасын”-дийип гүлүшердилер.

--Атамың абат сынасы екды дийййәлер,онсоң ол галтаманлара гаршы нәдип бейле сөвешип билдикә?—дийип,Магтымгулы Кыныш беге серетди.Кыныш бег:

--Мен атамың ярадар болан сөвешиниң җанлы шаяды Омар батырың өз агзындан эшитдим.Ики гошун гарпышяр,атамыз Магтымгулы еначы болса,”Овал башда өлдүрерлер сердарын” дийип Гөроглы болуп, йылдырымлап,гөни сыпахсаларың үстүне хүҗүм эдйәр,асыл алнындан чыканы гырып-япырып,пүррелəп барямыш.Эмма сердар сыпахсаларыңам горагы мыдама гүйчли,гарасай,атамыз сердары алкымлап баряр,янында өзи ялы ики-үч саны герчек болаянда,уруш узага чекмән гутарайҗак экен.Атам сердар сыпахсалара гылыч уряр,сыпахсалар галкан

тутяр,эмма онуң дашындакы гарадангайтмаз беглери атамызы орта алярлар.Атамыз олар билен бай сөвеш гуруpдыр-а!Эмма көплүк диениң көплүк боляр,атамызы ерли ерден гылычлап,найзалап,атдан агдарярлар,ерде ятырка-да найзалаярлар.Сөвеш тамам боляр,хекимлер-тебиплер ярадарлары,бейлеки нөкерлер болса вепат боланлары җайлап башлаярлар.Шонда атамыз габрың гырасында ятырка иңңилдәйипдир.Омар батыр дессине хекими гетирйәр.Хеким эндам-җаны гара ган,эндам-җаны яра болуп ятан атамызы барлап:”Мунча ярасы билен барыбир хәзир өлйәр.Муңа хеким дәл=де,җыназа окаян киши герек” диййәр.Эмма хер бир сөвешде гайдувсызлык,гахрыманлык гөркезйән атамызы гөтерип ярадарларың арасына гетирйәрлер. Омар батыр атамыза ээ чыкяр,үч айлап гөгүлини бежерйәрлер.Тен ярасы,беден ярасы битип гидйәр.Эмма пакырың саг аягының топугыны гылыч чапыпдыр,ол сагына гаты емпейәрди.Йөне ата чыканында ,аягының майыплыгы билдирип дурмаярды.Шейле,беглер! Кыныш бег түпеңини алып,нәмедир бир зады нышана аляр.Оны сынлап отуран Магтымгулы:

--Түпең атҗак боланда сол гөзүң нәме дийип юмуляр,Кыныш дәде?..Саг гөзүң этҗек болян этмишини гөрмеҗек болуп!—дийди.

Олар дүрли гүррүңлере гүмра болуп,яссынлар ойлуга гирдилер.Магтымгулы гөгүне гарап ятышына хайран галярды,ол Соңудагының депесинде дәл-де, гөвхер йылдызлары патрашып дуран асманың гуҗагында,эртекиниң гойнунда ятырды.Гиҗе ярыма голайладыгыча йылдызлар парлашып гызыл көз болуп янярды,гиҗәниң шемалы чигредигиче,йылдызлар гөзлериңи гамашдырып, чым гызыл көрешип,Магтымгулыны кераматлы одуна чойярды. Магтымгулы йылдызлы асманың гуҗагында ятышына,голуны узадып ислән йылдызыны элине алып сынлаярды.Җадылы дүнйә!Гудратлы дүнйә! Гөвхер дамҗасы ялы балкылдашып дуран йылдызларың пынхан-пынхан пышырдысыны додакларындан окап отурмалыды.Җанмәммет:

--Хейҗан хейверәниң Айың топрагы шор экен,дилими дегрип гөрдүм,йылдызларам от экен,дилими якып гөрдүм диййән кепи ялан экен—дийип, хенек этди.Кыныш бег йылгырды:

--Хә,сенем Ая, йылдыза дилиңи дегрип гөрдүңми?

--Серет,ол йылдызлар галдырашып,мениң ойлугыма гирәйҗек боляр!

Эдил шол махал бир йылдыз гиҗәни якып-яндырып сүйнүп гелшине тас оларың ойлугына гирип гидипди.

Кыныш бег лахлах гүлди:

--Хейҗан хейвере чыныны айдян экен дийип,сенем самахыллабер инди.Хах-хах-ха,тасдан-а җулуңа от берипди ол!

Магтымгулы:

--Кыныш дәде,өмрүң узак болсун! Сен болмадык боланда биз шейдип йылдызлары парлашып дуран асманың гуҗагында ятып билмездик—дийди.—Асман шалыгының генҗи-хазынасының гойнунда ятып билмездик.

Магтымгулы,ЭйраныңТураның,Овганың,РумуңХәзирбегҗаның Румыстаның шейлебир овадан ерлери бар,аклыңы чашыряр.Худай өмүр берсе,энтек мен сизи учмахдан зыяда ерлере айларын.

--Алланың бу дүнйәси шейле овадан,шейле аҗайып, онсоң онуң учмахы дагы нәхилекә?

Җадылы дүнйә Магтымгула гөвхер йылдызлардан долы хуснуҗемалыны гөркезип,оны овадан дүйшлер әлемине алып гитди.Магтымгулының шахыр болмазлыга чәреси екды...Ол энтек аклыңы хейҗана салян отлы гөзелликлерден от,датлы гөзелликлерден дат,хесерлиҗе еллерден баат алярды. Магтымгулының арзув- хыяллары гөкде пелпелләп,гөвни телвас уруп,хыҗувы-хыруҗы чырпынып,гөзелликлере бенидиван болуп овсунярды, бир шахырың “Маңа тебигат учганаклап дуран уллакан багт берип,оны нәме этмелидигинем айтман гойберипдир” дийши ялы,Магтымгулы гурсагындакы хейҗан урян багтыны,байлыгыны,сарч дуйгуларыны гурсагына сыгдырып билмейәрди,ол олары нәме этмелидигини билмейәрди,Магтымгулы яш гелйәрди...

Магтымгулы еллериң сыпалап,асманың апалап йөрен яшыл байырларының ичи билен баряр,өңүнден хәли-шинди гүсүрдәп ал-яшыл от ялы кәкиликлер онуң йүрегини гопдурып, гөге гөтерилйәрди.Кәкиликлер,сиз Магтымгулыны багышлаң,ол сиз билен йүрегиндәки нәмәлим сарч-сарч дуйгуларыны ояряр,сиз онуң калбыны гопдурып гөтерилип,сиз онуң сөйгүсине гонярсыңыз..

Магтмгулы алысда албай булап ховаланып отуран яш чынар агаҗының голайына барды.Чынар хакыкатдан-да яшды,болайса йүз-йүз йигрими яшындадыр.Эй,Алла,дүнйәде дарагт ялы, онда-да чынар дарагты ялы овадан нәрсе бармыка?Гөр-ха,яшайшың яшыл

тугы ялы,земиниң айдымы ялы ялңыз өзи парлап отыр.Магтымгулы чынара голайлаяр,ялңыз агач яшыл шовхун болуп,земиниң җошгунлы,мөвчли яшыл гүлкүси болуп асмана атылып дур.Алысдан чынар бир дессе чемене меңзейәр.Магтымгулы йылгыряр:Гөроглы бег ялы бедәхет герчек болсаң,бир дессе чемен эдип Агаюнус перә берәймели...Магтымгулы чынарың ашагына барды.Эй-хо,чынарың гөвдесиниң овадандыгыны!Ол гөзеллигиң ашыгы Магтымгулы гелип сынлар дийип,дашкы габыкларыны--гейимлерини сыпырыпдыр,гөгүмтилден ак өвүсйән гөвдеси калбыңы хейҗана саляр.Магтымгулы чынарың саясында чөкди.Депеси ал асманда ховаланян чынар елсиз ерден ел тапып дүнйәниң леззетинден леззет алып,хамана аҗайып айдым диңлейән ялы ики яна ыранҗыраяр.Ек,ол гойры саясында отуран Магтымгулының йүзүни елпейәрди.Томусда саядан аҗайып миве болмаяр.Магтымгулы гадым бир роваяты ядына салды.Гадым-гадым заманлар ики бай гардаш болупдыр,икисем улы малдар экен.

Олар яз чыкан бадына язың ызына,демиргазыга барян дурналарың ызына дүшүп дөрт-бәш айлап шемал тарапа гидер экенлер,ене гүйзүң дурналарының ызына дүшүбем дөрт- бәш айда гышлагына гелер экенлер.Шейдип яшап йөршүне,бир гыш гүни иниси ере бир нахал экҗек боляр.

--Экме,биз малдар ахыры.

--Ай,ага, багдыр-да,гой гөгерсин.Белки,миве-де берер.

--Хай,иним ялңышяң,сен ахыры ол агаҗа багланарсың.

Агасының айданы хем болупдыр.Бәш-алты йылдан яңкы нахал уллакан баг болупдыр.Иниси хем шол бага багланып,өмүрлик отурымлы болуп галыпдыр.Шондан бәри отурымлы чомрулар обасының ичини багдан долдуряр.Хер кимиң багы--онуң яшайышдакы тугы!Түркмен ага гадым-гадым заманлардан бәри мазарының баш уҗуна бир,аяк уҗуна хем Әлемли җүр отурдяндыр,өзем хөкман шол җүр чынардан, дерекден я талдан эдилйәр,себәби олар көксүз гөгерйәр.Гадым заманларда хер өлен түркмениң башуҗунда бир,аякуҗунда бир дарагт хеллевләп отурыпдыр...

Магтымгулы саялап отуршына төверегине серетди.Эй-хо!..Овадан дүнйә җадылы айдым,нәзенин дүнйә ылахы эртеки!Ханха, сай ерде чайканып ятан көлүң якысына бир сүри ябаны кепдери гелип гонды.Хәзир-хәзир кепдеилер гүр-гүр

силкинип,бир бөлек пери-пейкере өврүлер!Ылахы эртеки хейҗана гелер! Кепдерилер Магтымгула назар айладылар, я олар огланы яш гөрдүлер,я-да көли телпер гөрдүлер,хайран галаймалы,кепдерилер перизада өврүләймедилер!Эй-хо!..

Магтымгулы дессине багрыны ере берип,сынламага башлады,ханха онуң алнында язылып ятан сайда еди-секиз саны кейик пейвагтына отлап йөр.Олар кә төверегине гаранып,кә дартылып,өзлериниң адатдан дашары гөзелликлерини гүҗеңлейәр.Олар Магтымгулының ялаңач йүрегиниң үстүнде яйнап йөрлер.Овадан-овадан җеренлер дуйгудар оваданлыгы билен Магтымгулының гөвнүни авлады.Гөр-ха,залым адам огуллары шу җанаверлерем авлаяр!Булар бир хов йөне йүрегиңи авладып йөрмели җанаверлер ахыры!"Вах,оларың янында отурып,элиң билен иймләп болсады,оларың җерен гөзлерине бакып,овадан бойнундан сыпалап болсады,олара йүрегиңден мәхир,диделериңден сув ичирип болсады.Шу җанверлери түпеңлейән адамларам Худайың бендесимикә,шулары авлап билйән адамларам йүрек диен задың нәмедигни билйәмикә?" дийип ойлара батды.Бирден еңсесинден гүңленч сес эшидилди,ол сес Җанмәммедиңкиди.Кейиклер дессине тебил тапып хүшерилишип үркүшип дурдулар-да,бирденем гуйруҗыкларыны гөс- гөни эдип,ел болуп гитдилер дәли дүзлүк билен Магтымгулының гөвнүни авлап...Олар Магтымгулының йүрегини гопдурып,ханха учуп барярлар.

--Магтымгулы,сынла,сынла,җанаверлер учуп барярлар—дийип Җанмәммет гүлди.Магтымгулы еңсесине-де гаңрылман,агыр хашлады...

Агшам ене миллиард йылдызлы асманың гойнунда,овадан дүйшлериң гуҗагында,аршы-агланың акмаяның елундан ясалан салланчагында ятан Магтымгулы дагы сәхер-сәхер үмүр-думаның,леммер-леммер ак булутларың гуҗагында ояндылар.Җанмәммет Кыныш беге дегсинип:

--Кыныш дәде,мелхем от-чөплери-хә йыгнап болайдык өйдйән—дийди.Кыныш бег:

--Дессине,ювунып-ардының,мен говурдак гыздырып, чай демләп гойдум,дөвүм-дишлем гарбаналың—дийди.

--Агзыңы тапып болсамы? Хах-хах-ха.—Җанмәммет өз сөзүне хош болуп гүлди.

--Үмүрли гүнүң өйләни ялбырап гүн чыкмаса,хатыным талак диенмиш Чоммат ага.

--Онда Чоммат агаң хелейсиз галя шу гүн! Үмүрми шүй,Кыныш дәде? Бизиң үстүмизе леммер-леммер булутлар чөкүпдир.Гөрмейәмиң,атанагың болса сүмекләп эгрип отурмалы!Яссыгың болса пенҗеләп-пенҗеләп дыкып отурмалы!Бош ганарың болса долдурып отурмалы памык ялы...

Булутлар дүр дамҗалары билен оларың йүзүни ювды,памыкдан юмшак булутлар оларың йүзүни сүпүрди.Олар ак булутлара гарып чөрек ийдилер,булутларың гөвсүни сокҗап ак сүйт эмдилер,

Хова Чоммат аганы хатынсыз гоймаҗагыны дуйдурды,эййәм гушлуклар ак булутлар юкалды.Ханха,Магтымгулының келлеси леммерленип дуран ак булутлардан екарда,асманда Гүн ловурдап дур.Гөзүң ягыны ийип барян ак булутлар болса,буругсаяр,гайнаяр,түссе кимин товланяр.Магтымгулы өмрүнде биринҗи гезек җовур ак булутларың депесине чыкып,булутлар билен учуп гөрди...

Олар энчеме гүн Соңудагларының депесиниң языны язлап,Кыныш бегиң гөркезен гүллериниң,гайры от-чөплериниң тохумындан халта-халта йыгнап,хайсыдыр бир җүлгәниң томус гуҗагына дүшдүлер.Кыныш бег бу җүлгеде хем бирки гүн болуп,мелхем от-чөплериң тохумындан йыгнамагы мүвесса билипди.

Майсаларың сары саман боландыгына гарамаздан җүлге оваданды,гөрүп доюп болмаян гөзелликди,Җанмәммет Магтымгула середйәр,ол башга дүнйәде,оны аклы алып гачыпдыр.Кыныш бегем дүрли гүллериң тохумындан йыгып йөр.Гепләймесе ичиндәки гепи аҗап барян Җанмәммет пикирлере гүмра Кыныш беге дегсинип йылгырды:

--Кыныш дәде,сен нәме дымяң?

--Пикир эдйән,иним,пикир эдйән.

Җанмәммет гөзлерини хөвлендирип,хамана Кыныш бег айтмасыз бир зады айдаян ялы гыгырып башлады:

--Ай,Кыныш дәде,вай,Кыныш дәде,диренип дуран ики саны герчек иниң янындака сен нәмәниң пикирини эдйәрсиң! Я гүзераның пикирини эдйәмиң? Хә? Сен нәме бу дүнйә сорап

гелдиңми, арз эдип гелдиңми,ялбарып гелдиңми? Раст екаркы гетирипми: гетирипдир,бай эклəр-ə!Аягыңы узын салып, гарныңа сув сепип, ят аркайын , эклəр,көр болар эклəр!

Кыныш бег йылгырды:

--Пикирим гүзераның пикир-ə дəл иним!

Җанмəммет ене өр-гөкден гелди:

--Ай-хо! Эй-хо! Я сенем инди оң ялы,--келлеси билен Магтымгулыны гөркезди-- дүнйəниң аладасыны эдйəмиң? Я сенем Магтымгулы ялы дүнйə акыл етирҗек болямың? Пахай,җанлы-җандарың хамыны эйлəп йөрен еначыларың иши гайдыпдыр!

--Кыныш дəде,сен Җанмəммеди халыс депəңе чыкарыпсың,ол хов саңа нəме диеси гелсе дийип дур-ла!—Магтымгулы Кыныш беги геплетҗек болды.

--Җанмəмметден хич хачан хич зады гаты гөрмели дəлдир,Магтымгулы!

--О нəм үчин?—Магтымгулы гызыкдырды.

--О йыл чынмачының кервенинден Селим дəдем билен Шекер гелнеҗем огуллары өерсек герек бор дийип он-онки саны даш чəйнек сатын алды,шейле бир оваданҗа,йөне сынлап,йөне сыпалап отурмалы чəйнеклер!Эмма тəҗир чəйнеклериң оваданлыгы билен оларың гөзлерини гапып, бир мойлы чəйнегем сокуп гойберипдир! Еначылара Агабег ялы,Арслан бег ялы,Абдылла бег ялы,Мухамметсапа ялы,сен ялы герчек огуллары берен Аллаҗан Җанмəммедем арасында сүссүрип гойберипдир,кыркың ичинде акмагыны билеслерем ек дийип.

Говы гүррүңе Магтымгулам,Җанмəммедем,Кыныш бегем хезил эңдип гүлүшдилер.Магтымгулы Кыныш дəдесини сынлап, йүреги гыйым-гыйым болды,хай,пелек,пелек, ширин җаныңы берип отурмалы Кыныш беге екеҗе перзенди рова гөреңок-да!..

Адам узак махаллап тəмиз тебигатың гойнунда ябаны яшаса асылкы зандына гирип,ярадылмыш дүнйəсине голайлап,өзүни дүйбүнден башгача дуюп башлаяр экен.Магтымгулы сес-селемсиз имисалалыгың ел ялы өзүне сүйкенишини,вагтың сары саман-сыпалы сыпашдырып гечип баршыны гөрйəрди.Хованапып отуран агачларың япракларының сеси,чешмəниң овазы оңа Бакылыгың пышырдысы болуп эшидилйəрди.Гушлар оңа гуш дилинде,еллер ел дилинде хабар гатярды.Магтымгулы ойланярды хем хайранлар галярды.Дүнйəде санйетмез дүрли-дүрли өсүмликлер, от-чөплер,дал-дарагтлар бар,эмма оларың əхлисиниң бири-бирине

меңземейән гөрки,кешби,сыпаты,тагамы,әхмиети,зерурлыгы бар.Дүнйәде ховада учян,сувда яшаян,ериң үстүнде-астында өмүр сүрйән санйетмез җанлы-җандар бар,оларың хер бириниң өзгәниңкә меземейән даш хем ич кешби, сыпаты,гөрнүши,әхмиети,зерурлыгы бар.Херсиниң аңырсында бейик Аллатагаланың пайхасындан дөрән ,әхмиет,борч,перман,пайхас бар.Херки от-чөплер,өсүмликлер,дал-дарагтлар,җанлы-җандарлар дүнйәден нәмедир бир зады иййәрлер,нәмедир бир задам дүнйә берйәрлер.Анха,әхли әхмиет хер нәрсәниң дүнйә берен задында: эгер әхмиетиң,дадың-тагамың болса товугың ардындан гачсаң-да,иерлер,пейдаланарлар,эгер әхмиетиң,дадың-тагамың болмаса,перишдәниң агзындан гачсаң-да гереклән болмаз!

Магтымгулы шейле пикирлере гүмра болуп бир өврүмден өврүлен бадына гөзлерини хөвлендирип сакга сакланды.Көп махал сынлап дурды,соңам еңсесине гаңрылып ышарат билен Җанмәммеди чагырды.Магтымгулы бир зада душандыр өйдүп,Кыныш бег билен Җанмәммет ылгашып гелдилер.Оларам агызларыны ачып,гөзлерини мөлердип доңуп галдылар.

Йылкы,дүе,сыгыр ялы асыллы җанаверлер сүрүсинден араны

ачып,гөрер гөзден гачып көпелйәр.Ынха,бу җанавер сыгырам ябаны ере гелип таналапдыр.Гөлесини яңы бирки ела эмдирип,аякландыран чагам бир мөҗек гелйәр.Яшаҗык гөле үчин паҗыгалы,евуз сөвеш болупдыр.Сыгрың йүзи,боюнлары,эндам-җаны дарав-дарав,персала.Мөҗегиң пенҗесини уран ерлеринден ган акып,доңуп,гурап галыпдыр.Ахыры сыгыр җанавер мөҗеги абайына гетирип, шахларының бирини ач быкынындан гечирип,душманыны аркасындакы ялчы керт гая сүссүрипдир!Җанавер дөрт аякларынам мәкәм ере дирәп,мөҗегиң аркасында дуран даг гаясынам агдарҗак болуп, дызап дуршуна өлүп галыпдыр.Вака ики,ики ярым гүн мундан өң боланы доңан ганлардан билип боляр.Мөҗегиң ики пенҗеси хованы дырначаклап,доңуп галса,сыгрың гөзлери ачыклыгына доңуп галыпдыр.Җанавериң гөзлери эрәп акып уграпдыр...ярамаз ысам гелйәр...Җанмәммет:

--Сыгрың йүреги ярылыпдыр! Мөҗеги багырдадып гая басан җанавер сәхел сыпдырайса,гөлесини иер өйдүп,дөрт аякларынам ере мәкәм дирәп өлүп галыпдыр!Егсам ядарды,аягына дынч берҗек

боларды,мөҗегиң өленини билерди...—нетиже чыкарды.Кыныш бег:

--Алланың гудратыны гөрүң,җанавер өленсоңам гөлесини эмдирипдир,егсам булар ялы җөвзалы томусда яш гөле ярым гүн энесини эммесе өлйәр гидйәр—дийип,гөләниң янында отурып йүзүнден сыпалады.Магтымгулы ичинден:

"—Чага җандан эзиз дийлени-дә!Эй,Аллам!Бу җанавере аҗалдан рүстем,дүнйәден улы,өлүмден бейик,нәхили гүйч-гудрат бердиң!" дийип пикир өврүрди.Шол пурсат оларың әхлисини аңк эден хадыса болды.Гөлеҗик ыра-дара еринден туруп,сыгрын янына барып,энесини сокҗап эмип башлады.Олары хас хайран эден зат: сыгрың сүйди барды.Гөле эмип болансоң Кыныш бег барып,саг эли билен сол овуҗына азаҗык сагып гөрди,сагылып дур,дадып гөрүп:

--Худайым,гудратыңдан айланайын-эй!Дири малың сүйди ялы сүйт!Җанмәммет,ет Боздуманы алып гел!

Җанмәммет "Магтымгулы,ет Боздуманы алып гел!" дийип йылгырып,Боздумана гаршы ылгады,бир салымдан оны чапдырып гелди.Кыныш бег Боздуманына атланды,Магтымгулы билен Җанмәммет гөләни гөтерип,өңүне алып берди.

--Сиз ишиңиз билен болубериң,шу тайда Хан обасы бар, бу мердана сыгрың гөлесини бир халас эделиң!—дийип,Кыныш бег җүлгәниң ичини сырып,атыны ергасына гойберип гүв гитди.Җанмәммет илки бир эли,соңра ики эли билен сыгры итиберип гөрди,сыгыр йыкыларлы дәлди.

--Ынха,муңа эркек өлүм диерлер!

xxx

Он биринҗи гүн олар Соңудагының этегине дүшдилер,оларың хер бириниң атында уллакан хорҗун,сагрысына болса,кичеңрәк ганар кесе басыланды.Бу сапар Кыныш бег диңе мелхемлик отларың тохумыны йыгнадансоң,йүклери бейле агыр дәлди.Җанмәммет:

--Кыныш дәде,атларымызың йүзүни саллашып баршыны сынла,намыс эдйәр җанверлер яба-байтала йүк уран ялы йүк уранымыза—дийип,Кыныш беге дегсинди.Кыныш бег:

--Пеләкетлер,мен нәме сизи Ша Аббас шаның тоюна алып гайтдыммы,мүнерлер агта ябыларыңызы—дийип гүлди.

--Сыганлар ордасы ялы,оба нәдип барып бор?

-Җанмәмметҗан,сен ичиңден гепләберсене,мен барыбир эшидйән—дийип,Кыныш бег гүлди.Магтымгулы:

--Җанмәмметҗан ичинден гүрләнинде шейле бир пәхим-парасатлы гүрлейәр,йөне айдан сөзүни дога эдип,тумара салып бойнуңдан дакып йөрмели.

Кыныш бег ене хезил эдип гүлди-де,бирден ганҗыга беркидилен түпеңине япышды.Магтымгулы билен Җанмәммет онуң ав гөренини билип,дессине төвереге назар айлады.Даг этегиниң болдумлы отлары сары саман болуп ятырды,онда-мунда ики-еке агач хеллевәп отырды.Җанмәммет:

--Хай,агаҗан,пәлиңден гайдавер,сениң даг текеси дийип дидивана мүндүрип дураның чекенәниң гәр гечиси.

--Мазалыҗа сынлаң! Энтек бейле нәрсәни гөрен дәлсиңиз-дийип, Кыныш бег довамлы нышана алды.Магтымгулы дыкгат билен серетди,гөрсе әпет бир земзен узын хем кувватлы гуйругы билен гәр гечиниң арт аякларыны душап,эмҗек болуп гечини мугыра гетирйәрди.Онуң гөвреси гечиниң арт аякларына якын болансоң,Кыныш бег түпеңләп билмейәрди.Ара йүз әдим барды. Магтымгулы озал кән эшидипди,ине йөне земзенлериң гечи эмишини илкинҗи гезек гөрйәрди.Бир салымдан гечи кысматына кайыл боландыр-да,герлип земзени эмдирмәге дурды,земзенем гуйругыны айрып,гечиниң ашагында ине-гана сокҗап башлады.Түпең сесинден дүнйәни тутуп ятан үмсүмлигиң зәхреси ярылды.Кыныш бег окуның дегенини билип,атыны гордурып гечә тарап елк ясады,Магтымгулы билен Җанмәммедем атларына гамчы чалдылар.Гечиниң аңыр янындакы сайдан он үч-он дөрт яшлы чопан оглан чыкып салам берди.Кыныш бег салам алды.Әпет земзениң ич-ашы чогуп ятырды,эмма йыртыҗы шиндем гечиниң эмҗегини гойбермән,соңкы гезек бар гүйҗүни эдип сокҗады,сүйт гырмызы гана гошулып ичегесинден чогды.

--Агам,Алла ялкасын! Ганым душманымы авлап бердиң!—дийип,чопан оглан гечиниң ашагына гирип,өлен земзениң әңини зордан яздырды.—Харам земзен гечини халыс,өвреннекли эдипдир.Земзен би гөргүлини пушт эдипдир.Соңкы гүнлер өз овлагыны эмдирмән,гөзүм үлпүндиги гачяр.

Олар тас бир гулаҗа голай земзени сындап көп дурдулар...

xxx

Кыныш бег дагы атларың йүклерини дүшүрип,эрини айрып,теблехана элтип,от-иймини берип,дессине ювунып-

ардынып,Дөвлетмәммет аганың янына салама бардылар.Ол Селим Магтымгулы билен гүрлешип отуран экен.Дөвлетмәммет ага:

--Беглер беги Кыныш бегим гелипдир-ә!—дийди.Олар Кыныш бег билен,соңра огланлар билен эллешип саламлашды.Җанмәммет:

--Дөвлет дәде,хер бири өкүз ялы үч саны елбарс гөрдүк,шир гөрдүк!—дийип, җошуп гүрледи.

--Онсоң елбарсларам сизи гөрдүми?—дийип, Дөвлетмәммет ага нурана йылгырды.

--О нәхили бизи гөрмезмиш арамыз бәш әдимкә,ек,дөрт әдимкә,ек үч әдимкә!

--Хайт,саклан елбарслары өе саляң,көпей оглы!—Селим Магтымгулы оглуна середип гүлди.Дөвлетмәммет ага мәхир билен йылгырды:

--Онсоң елбарслар горкдымы я сиз?

--Гөрениңиз юкайүрек Кыныш дәдем-дә!" Елбарс диениң,шир диениң җанлы-җандарларың солтаны,җанаверлере дегмәң" дийип өзеленди дурды-да!Егсам еначы небересиниң сыпдырмалы җанаверлер-ә дәлди.Түйс Солтан Санҗарың атына зер-зербап билен безәп, эер эдип отурмалы гөни гидирдик-дә дәде!—Җанмәммет гүлйәр.

--Боля-да,агзыңызда учук алып галан ериңиз!—Селим ага йылгырды,Җанмәммет дессине агзыны-бурнуны барлады.

--Пеләкетлер,хер бириңизиң гурсагыңызда Магтымгулы еначы отыр-да!Магтымгулы,сен нәме геплемейәрсиң?

--Кыныш дәдем икимиз гүрлемәни Җанмәммеде бердик!

--Түйс оңарайҗак ишини берипсиңиз би гоңурсы гулуң!—дийип,Селим Магтымгулы хош болуп гүлди.

--Ядан геленсиңиз,барың,нахар-шор эдиниң,хәзир бизем барарыс,гөрен-эшидениңизден гүррүң берерсиңиз.Гурбаны болдугым Соңудаглары гөрмегем согапдыр!

xxx

Гапысындакы сыпада тикин-чатын эдип отуран Кыныш бегиң аялы Нурҗемал өйден чыкан Магтымгулыны янына чагырды.Магтымгулы окамакдан ядан гөзлерини овкалашдырып,еңңесиниң янына барды:

--Гелнеҗе,нәме хызмат?

--Ханы дидәм,шу күртәни бир гейип гөр.Боюңдан айланайын!—дийип, күртәни Магтымгула узатды. Ассары нах матадан,йүзи гырмыз донлук ибришимден эдилен күрте агаҗетден

сырдам Магтымгула шаплашайды.Гелнеҗеси бегенип—Бар,тойда тоздур,йүвүрҗим.

Шол вагт аламанлар ордасы ялы бир сүри сыган дөкүлди.Олар танап ийшип отуран Кыныш бегиң янында сакланҗак болды,эмма Кыныш бег:

--Барың,барың,сизе гарашып агзыны ачып отуран акмак аял кәндир—дийди.Сыганларың бири Нурҗемалың янына,бири Огулшекериң янына барып,эллеринден тутуп,эсентаныш ялы дога-дилег эдйәрдилер.Дашдан гелйән дүшнүксиз сесе чыкан Аразгүл эҗе-де бир гарры сыган аялың голуна дүшди.Булара кәбир түркмен тайпалары җөги,кәбирлери сыган дийсе,Эйранда оларың ады лулуды.

Нурҗемал гелин бир ярым гөвүн гөргүли,гапыдан гелен гедайы,дилегчини бош гойбермейәрди.Ол өйден ики саны күмүш пул гетирип,сыгана берди.Эмма сыган аял я пулы аз гөрди, я пулы халаллаҗак болды,гарасай:

--Доган, саңа нәме диләйин?—дийип сорады.

--Нәме дилесең диләй-дийип,Нурҗемал гөвнибир халда айтды.

--Нәче чагаң бар?-дийип,сыган аял Магтымгулының башыны сыпалады,ол оны Нурҗемалың оглудыр өйдүп,Нурҗемал гелниң ярадар йүрегиниң ярасындан басды.Шол пурсат Кыныш бегиңем,Нурҗемалам йүзлери гамашды,себәби өзүни асаның өйүнде йүпүң,гарк боланың өйүнде деряның гүррүңини эдип болмайшы ялы,бу гарып чатмада хем чага гүррүңи оларың озалам ярадар йүрегини персала эдйәрди.Садака,дога,дилеге перзент берилйән болса,бу өйүң җагыл-җугулы етик болмалыды.Нурҗемал гелин чалтрак башыны гутарҗак болуп,ене:

--Нәме дилесең диләйсене доган—дийди.

Өмрүне аяллар билен иш салшып,айырха чыкып гиден сыган аял кеммагал начара душаныны билди.

--Чагаң ек болса,чага диледерлер гелин!

Ярасына басылан Нурҗемал гелниң гахары гелди.

--Дога-дилеге берилйән болса,берлерче болды.

Сыган аял гөзләп йөрен кишисиниң үстүнден дүшенине кемсиз ынананып,өз өзүнден җошуп,сесини гаталдып:

--Хә,сен мениң дога-дилегим Екаркының янында кабул болмаз өйдйәмиң,я саңа берейин дийсе, Худайда перзент екдур өйдйәмиң, я сен перизат кадды-каматың билен үч-дөрт сүмүклә-де мынасып дәлмиң?!—дийип, аларладып баряр.Магтымгулы гөзүниң

гыйтагыны айлап,Кыныш бегиң туруп гиденини гөрди.Сыган аял болса:

--Хәзир мен сениң тәлейиңе бакып нәче перзендиңиң боляныны айдып берейин--дийди.

Нурҗемал йүрегини мундан артык яралатмаҗак болдумы,я төверегиндәкилерден утандымы,гарасай,ене бәш дирхем гетирип,сыган аялы угратды. Магтымгулы башыны ашак салып обадан чыкып барян агасы Кыныш бег аглаяндыр өйдүп,йүреги гыйым-гыйым болды.Гелнеҗесем дердини алып дессине өйүне гирди.Магтымгулы билипҗик дур,гөвни ярым,йүреҗиги ярадар гелнеҗеси шу махал төрдәки пенҗирәниң өңүне барып, сес-селемсиз аглаяндыр, меллекдәки нойбаларың арасына көлеге болсун дийип экилен мекгеҗөвенлер яш гелинлер ялы хер бири гуҗагына икиден-үчден меле гулпаклыҗа,гундаглыҗа бәбеҗигини гөтерип дуршуна багтыны бедибагт Нурҗемала гүҗеңлейәндир...Келлелери репиде ялы болуп дүнйә нур сачян гүнебакарларам гуҗагыкдакы йылгырышып дуран чагаларыны гүҗеңлейәндир...

Магтымгулы агыр хашлап дем алды.Сыганлар долы гелен ялы, сыргыны сырып өйме-өй айланып дога-дилег астында талаңчылык эдип йөрдилер.Магтымгулы дервезеден чыкып,шиндем ашаклыгына барян Кыныш дәдесини сынлады, ол гаты-гаты йөрәп бир салымдан сыганлар ордасының ызындан етди.Нурҗемал гелнеҗесиниң йүрегини парчалан аялың янына барып:

--Дайза,сен яңы илкинҗи гирен ховлыңызда бир гелне дилег эдип бердиң,хол чагасы ек яш гелне! Мениң гелнеҗеме!..—дийди.Сыган аял:

--Хә,хол үч оглуң болар диен гелнимеми?—дийип сорады.Магтымгулы шонча пул алып,илкинҗи гелен өйүнем унудан аяла гахарланды,эмма сыр бермән:

--Ек,сен оңа бир оглуң, бир гызың болар дийдиң.

--Дийдим,йөне онуң үч оглы боляр!

--Дайза,дайзаҗан,шол гелин мениң гелнеҗем, ады Нурҗемал,адамсының ады Кадырберди.Сен отур-да чының билен дога окап, олара яңадан перзент диләй-дә!Чының билен перзент диләй-дә.—дийип,Магтымгулы оңа бир алтын динар узадып өзеленди.Сыган аял бир-де алтына,бир-де Магтымгула довамлы серетди,соңра алтыны алып, оны мәхир билен сынлап:

--Мен ол гелне үч чага диледим,онуң үч оглы билен бир гызы боляр! Я сенем маңа ынананӊокмы?—дийип, сыган аял җакҗаклап гүлди.Магтымгулының ганы депесине урды, өзүниң болуп йөршүне утанды.Сыган аял җакҗаклап гүлмедик боланда Магтымгулы бейле рухдан дүшүп,хапа болмазды,гахары гелмезди.Ол улудан дем алып өйлерине йөнелди.Магтымгулы Кыныш дәдеси билен Нурҗемал гелнеҗесиниң шум багтының ашагында егшерип гелшине:

--Акмак,тапдың Худайың земиндәки бир сүри векилини,ери өзүң диләниңде болмаямы!—дийип кәйинди,ичинден дүнйәниң язы ялы якымлы агасы Кыныш беге зүрят диләп дога окады.Магтымгулы өе гелди.

Аразгүл эҗе:

--Оглум, пулы элтип бердиңми Гынна эҗеңлере?-дийип сорады.

Магтымгулы башыны ырап:

--Эҗе, ол пулы нәме эденими сен сорама,менем айтмайын,йөне яңадан пул берсең,деррев элтер геләерин-дийди.

Аразгүл эҗе оглуның гамгын кешбини довамлы сынлады,соңам келам-агыз сөз диймән,ерганларың ашагына элини сокуп,ене бир тылла динар чыкарып, Магтымгула берди. Нурҗемал гелнеҗесиниң яңыҗа гейдирен тәзеҗе күртесини чыкарҗак болян Магтымгула:

—Чыкарма,Нурҗемал гелнеҗең ыхласыны сылап,үч-дөрт гүн гей,егсам гаты гөрер—дийди.Магтымгулы кын гүне галды,ол Гурбанбердилере ыссы ховада тәзеҗе күрте гейип барса,тәзе күртесини,байлыгыны, барлылыгыны гүҗеңлемәге баран ялы болҗакды.Магтымгулы нәдерини билмән,тәзе күртесини яңадан гейип, сес-үйнсиз өйден чыкып гитди.Магтымгулының гөзлериниң өңүнде Нурҗемал гелнеҗеси дур,гөргүлиниң гөзлери гөз дәлде,доңуп галан аҗы яш.Магтымгулының алнындан агасы Кыныш бег баряр агыр башыны ашак салып.Дүнйәниң дердини гөтерип йөрен агасы перзентсизлик дердини гөтерип билмән,ханха хасрат болуп баряр.

Чагасызлык дерди,перзентсизлик дерди дертлериң элхенҗи,ол дерде Бирибар дова эдәймесе,бендесинден пейда ек.Магтымгулы елда дәдеси Дөвлетмәммет аганың мечҗитде айдан бир роваятыны ядына салды:

“--Гадым-гадым заманда бир тәҗир болупдыр,ол хакына каны, адамың җаны ялы говы адам экен.Ол бир гүн Аллатагала билен

раз айдышмага барян Ыбрайым пыгамбериң өңүнден чыкып,зар-зелил аглап,Алладан өзүне бир перзент диләп бермеги хайыш эдип ялбаряр.Ыбрайым пыгамбер хош диийип гидйәр,ызына гелйәркә хем Худайдан тәҗир үчин перзент дилəндигини,эмма Худай тәҗириң язгыдында перзентсиз гечмелидигиниң язылaндыгыны айдыпдыр.Тәҗир пакырың умыды өлүп,дүнйә сыгман башыны алып даглара гидйәр,гөзлериниң яшыны сил киби акдырып,җигер-багрыны якып аглаярмыш.Ынха шол пурсат гөклерини гүммүрдедип, булутларыны гыкувлап ковалап Буркут баба гелйәр,ол тәҗирден дады-перят агламасының себәбини сораяр.Тәҗир өз гара маңлай ыкбалыны айдып берйәр.Гөрениңиз Буркут дивана,гөни гидйәр Аллатагаланың янына! Ол Аллатагаладан тәҗире перзент дилейәр.Худай оңа-да Ыбрайым пыгамбере айданыны айдяр.Буркут дивана болса өз-өзүнден от алып:

--Ай,Худайым,сениң Худай боланың нире,бир гарып тәҗире үч саны огул бермәниң нире?!

--Тәҗириң такдырына перзентсизлик язылыпдыр.

--Эй,Аллаҗан,сениң Алла боланың нире,такдырда язылaны боздурып,яңадан яздырып билмезлигиң нире!Сен тәҗире үч огул,ек алты огул билен бир гыз бер,сениң ол бедибагта перзент бермәге ыгтыярың етенокмы я перзендиң түкенип дурмы!Эй,Аллам,сен Худай болуп бир ягшызада ялы тәҗириңи багтыяр эдип билмезмиң!—диийип,Аллатагаланы гүнүне гоймандыр.

Йыллар гечйәр.Бир гүн Ыбрайым пыгамбериң елы тәҗириң өйүниң үстүнден дүшйәр,ол геň галяр.Тәҗириң өйүниң ичи-дашы җагыл-да-җугул,йөне чага болуп дурмуш.Ол тәҗирден бу ваканың хикметини сораяр,тәҗир айдып берйәр.Ыбрайым пыгамбер Худай билен раз айдышмага барып:

--Эй,Аллаҗан,мен пылан тәҗире екеҗе перзент диләнимде бермән,Буркут дивана дилег эденинде болса еди перзент берипсиң,гел, гел инди Ыбрайым пыгамбериң хатырасы бир дивананыңкыча-да болмадымы1—диийип, гаты өйкеләпдир.Шонда Худай:

--Сен тәҗире перзент диледиң,менем онуң такдырына зүрятсызлык язылaныны айтдым,сен гайдып сөз диймедиң.Мен саңа айданымы Буркут дивана-да айтдым,эмма ол диваналыгыны эдип,мени халыс гүнүме гоймады,ол уммасыз ыхлас этди,эрҗеллик

гөркезди—дийипдир.Дөвлетмәммет ага роваяты тамам эдип,мечҗитдәки җемагата йүзленди:

--Адамлар дарагты топрагың үстүне отурдяндырлар,дурмуш адам оглуны болса Ыхласың,Ынамың,Эрҗеллигиң үстүнде отурдяндыр.Адам өмрүниң биняды ынамдыр, ыхласдыр,тутанерлиликдир,умытдыр."

Магтымгулының сыган аяла хем ыхлас билен дилег эт,ыхлас билен дога ока дийип ялбармасы шонданды...

Гараңкы мазалы гатлышансоң Кыныш бег өйүне гирди,гамгын өйде бир гысым болуп отуран Нурҗемал гелин,көлеге ялы еринден галып,адамсыны сиңе сынлады,довамлы сынлады:

--Агладыңмы?—Ере бакып дуран Кыныш бег нәме дийҗегини билмән сөвелип дур.Нурҗемал:

--Кадырҗан,сен бир еке йигит,мен сениң багтыңы баглап отурмайын.Сен өйүмиң ханы,йүрегимиң солтаны,айрылшалы дийсең,айрылыш,сен тархан! Егса-да үстүме гүни ал,гелни мен сайлашайын, хич болман гырнак бир алай!

Кыныш бег ювашлык билен башыны галдырып,Нурҗемалың голундан тутды.

--Нурҗемал,сениң яныңда-да,Екаркының янында-да букым екдур!Селим дәдеме сен белет,ол маңа обада пыланың гызы дийип адыны айдып билсең,өермесем,атамың оглы дәлдирин дийди.Ол онуң агалык боржы.Дөвлет дәдемем башы бош яш машгалалардан бирини сайла өерейин дийди.Ол онуң агалык боржы.Абдылла бегем шол сөзи дийди.Ол онуң инилик боржы.Сенем яңы шол сөзлери дийдиң,олам сениң аяллык боржуң! Инди менем саңа худайлыгымы айдайын:Мени учмаха гойберип,сайла,халан хүйр-перини ал, шол сайлан периңденем сениң еди саны шир оглуң боляр дийселер-де,мен учмахың перилерини терк эдип,сени сайларын,Нурҗемалым!Маңа сенсиз хүйр-мелек-де, перзент-де герек дәл,багт-да герек дәл,солтанлык тагт-да!

--Мен билип дуран, яңы сен мейдана гидип агладың ахыры...

Кыныш бег башыны атды.

--Онда хич болман гырнак алай,маңа-да хүмүрди--хамрах болар.

--Мен яңы нәме дийип агланымы айдайын, Нурҗемал.Мен сениң перзендимизиң болҗагына ынамың өлени үчин агладым.

--Ек,ек! Мениң ынамым өленок,йөне ол аялдан сыпҗак болуп дийәйдим-дә.

Кыныш бег Нурҗемалы голайына чекип:

--Нурҗемалым,сен бар,дүнйәде сен бар,маңа шол боляр!

xxx

Хаҗыговшан обасы бирдемде гудрат билен Чардаглы Чандыбиле өврүлди,хаҗыговшанлылар гудрат билен Чандыбил халкына өврүлди.Оба Гыратыны сегредип,Гөроглы бег гелди.Кырк дәли беги билен,Агаюнус периси билен.Оба тойчулыкды.Хей Гиңҗая Гөроглы солтан кырк беги билен гелер-де хаҗыговшанлылар той тутмазмы!

Васдан яянда-гөендеси билен гелен айдыҗы багшы илкинҗи гүн Човдур ханың өйүнде дессан айтды.Магтымгулы озал ашык багшылардан "Гөроглы" дессанының хемме шахасыны диңләп гөрүпди,йөне яянда-гөендели айдыҗы багшыны вели илкинҗи гезек диңлейәрди,хас догрусы айдыҗы багшының,яянда-гөендәниң җанландырян дессанына илкинҗи гезек томаша эдйәрди.Багшы Гөроглыды,сазандасы яяндады,гыҗакчысы гөеендеди,оларың бири Көсе болмалы болса Көсе,икинҗиси Агаюнус пери болмалы болса,Агаюнус пери болярды,кемпир болмалы болса кемпир болярды.Гарасай,тамам Хаҗыговшан обасы Гөроглының җанлы дурмушына томаша кылярды.Магтымгулы аңк болуп диңлейәрди,айдымлар гудрат болуп онуң калбына,рухуна,эмер-дамарына,хакыдасына-ядына гирйәрди.Магтымгулы айдыҗы-багшыны,яянда-гөенделери диңләп учганаклашып отуран обадашларының бирдемде башга халка өврүленине хайран галярды.Дессаны диңлән гоҗалар йигделйәрди,яш җахылларың гөзлеринде хыҗув-хыруч ловлап,Гөроглыны дәли беглерине айланыпды,гызлар-гелинлер хут Магтымгулының гөзүниң өңүнде пери-пейкере өврүлипди.

Магтымгулы диңе Гөроглы-да дәл,онуң хер бир айдымында гудрат гөрйәрди.Ол өз янындан атасы Магтымгулы еначыны Җыгалыбеге,Кыныш дәдесини Сапар Көсә меңзедйәрди.Магтымгулы илкинҗи гүн Човдур ханларда багшы диңләнинде илкинҗи гезек дәдеси Дөвлетмәммет аганың молладыгына,ахундыгына гынанды,ол дәдесиниң багшылары өз өйүнде айтдырмаҗакдыгына гынанды.Эмма Дөвлет дәдесинден ругсат алып Кыныш бег багшыларың хатырасына өз өйүнде той тутармен болды.Оңа единҗи гүн той нобатыны бердилер.Магтымгулы багшыларың

шивесине-де,оларың гөчгүнли-гөчгүнли җүмлелерине-де ашык болуп,чыныны эдип диңлейәрди,дессан хамана видеокамера язылан ялы онуң хакыдасына язылярды.Гайып багшы хөкман улы багшы болансоң шу дессанлары айтҗакдыгыны,шонуң үчинем Магтымгула оны ят тутуп язып бермегини хайыш эдип элеврәпди.Магтымгулы достуның сөзүни йыкман,тойдан соң бир ай иш эдип,тутуш дессаны Гайып багша язып берди,Гайып багшы онуң дашыны Гулмуш хатдата җилтлетди.

Хаҗыговшан обасының депесинде асман билен земин арада Гөроглы бегиң намалары яңланярды.Магтымгулы Гөроглы бегиң пәхим-пайхасдан,хыҗув-хыручдан долы гөчгүнли-гөчгүнли айдымларыны гөрйәрди,ол айдымлар гудрат билен ловурдашып овсунып гелйәрди.Магтымгулы Гөроглынам,Сапар Көсәнем,кырк дәли бегем,Агаюнус перинем янында дуран ялы гөрйәрди.Магтымгулының өзем багтдан яңа учуп йөрди,себәби ене ики гүнден Багшылар Кыныш беглерде,Магтымгулыларың ховлусында айдым-саз эдип,дессан айтмалыды.Магтымгулы бу махал Гөрогла өврүлипди.Йыллар гечер,ол язар:

Шерап ичип,серхош болуп,сегресем,
Ганым җанын гыйым-гыйым дограсам,
Гөроглы дек дагдан-дага уграсам,
Я,Реб,хабар билеринми Яр Сенден!

Гудрат билен новҗуван Гөрогла өврүлен Магтымгулы Чардаглы Чандыбилиң адатдан дашары овадан җүлгеси билен баряр.Ол депеси ак гарлы,дегреси хозлы-чынарлы даглара ашык болуп назар саляр,ханха Чандыбил чаңҗарып,алыслардан баран гелйәр.Магтымгулы җүлгеден өврүлйәр вели алнындан Гөроглы бег чыкяр Гыраты билен.Гыратам,Гөроглам зер-зербапдан гейнипдир.Магтымгулы учайҗак болуп оңа тарап ылгаяр,баршына-да гыгырып салам берйәр:

--Гөроглы бег,салавмалейким.

Гөроглы учганаклап дуран Гыратың башыны чекйәр:

--Валейким,Магтымгулы.

--Гөроглы бег,сен мени нireден танаяң?

--Хей,мен гудратлы Гөроглы бег болуп,сени танаманмы?Бу гүн мен сени танаян,эртир тамам юрт танар,биригүн сени дүнйә танар,Магтымгулы!

--Гөроглы бег, халк хор дүшди,юрт эесиз галды,түркмен сердарсыз галды,күлли түркмениң башыны җемлемәге сен герек!

--Сен нәме дийип Гөроглы болмаярсың? Гөроглы хөкман гечмишден я Гелҗекден гелмелими? Ек,Магтымгулы, Гөроглы топрагың,халкың,юрдуң гурсагындан чыкяндыр!

--Сен нәдип Гөроглы бег болдуң,Гөроглы?

--Мен Ватанымы мукаддеслиге,топрагымы керамата,ил-улсумы ягшызадалыга гөтерип,диңе юрдум үчин гөрешдим, халкым үчин яшадым,халкым хем маңа җавуданлыгы багш эйледи.

Шол махал Магтымгулының арка тарапындан Җанмәммет гелди.Ол:

--Гөроглы бег,салавмалейким!—дийип хайкырды .Магтымгулы бегенҗинден тас учупды,ол Җанмәммеди гуҗаклап:

--Гөрйәң герек!Гөроглыны гөрйәң герек?

--Элбетде гөрйән,сенем гөрйәң герек?

--Гөрйән,гөрйән!

Бирден Гөроглы бег гөзден гайып боляр,Җанмәммет киная билен йылгыряр:

--Эй,җижуш! Сен бу гүн Гөроглы солтаны гөрсең,эртир ерде ягшызадалары, гөкде перишделери гөрерсиң,биригүн болса Селим магтымың бимарханасындан чыкарсың!—дийип,Магтымгулының маңлайына питиклейәр.Гахары гелен Магтымгулы бирдемде гудуз ачып:”Җанмәммет,мен сениң җаныңы җәхеннеме иберйән!” –дийип топуляр.

Җанмәммедиң йүреги ярылып аркан серпилйәр,ол укуда меймирәп ятан Магтымгулыны оярмага гелипди.Укуда ятан Магтымгулы ики пенҗесини герип,гыгырып туряр.Магтымгулы гөзлерини элек-челек эдип Җанмәммеде середйәр:

--Ханы Гөроглы?—диенини дуйман галяр.

--Эй,эй,сен,агам оглы, бу болуп йөршүңе,ахыр Сейит магтымың бимарханасына дүшйәң! Йөр,эййәм икинди болуп баряр,”Гөроглы” дессаныны диңлемәге гидели.

Магтымгулы энтегем укудан,дүйшүнде гөрен вакасындан айңалып билмән серим-саз дур...

Васдан гелен багшылар еди гүн Чардаглы Чаңдыбиле өврүлен Хаҗыговшан обасына хезил бердилер.Олар “Гөроглы” дессаның “Гөроглының өлүми” шахасындан башгаларыны айтдылар.Багшы:

--Доганлар,айып-сын этмәвериң,хич бир багшы Гөроглының өлйән шахасыны хич хачан хер бир ерде айтмаяр,себәби Гөроглы бег дири!—дийди.Хава,хич бир багшы Гөроглының өлүми

барадакы шаханы айтмаярды,эмма шол шаханы ятдан билмейән түркмене-де душмарсыңыз!

Секизинҗи гүн багшылар гоңшы оба гитдилер...

xxx

Гиҗара Магтымгулы билен Җанмәммет шамлык ийип отырды.Ягшымырат байың оглы он бәш-он алты яшлы Сапармырат гелди,Ол Дөвлетмәммет аганы,Селим Магтымгулыны,Кыныш беги җыназа чагырып гелипдир.Шол махал дүканындан Селим Магтымгулы чыкды.Ол хайран галып:

--О нәхили ол доңуз өлйәрмиш? О нәме дийип өлйәрмиш! Сапармырат,сен өте эшиден дәлсиң-дә? Ек,дидәм, асманда Алла барка,земинде адалат барка,ол энтек-энтек өлмели дәл.Ек,Җуммук энтек бу дүнйәде эденлерини гөрмән өлүп билмез!Дур,дур,ол өзүне каст эден-ә дәлдир-дә?—дийди.

Сапармырат хамана онуң өлүмине гүнәкәр ялы яяплап уграды,ол зордан:

--Селим ага,ол еди йылдан бәри дүшекде ысмаз ятыр-да-дийди

--Билйән,билйән! Ол некгенде ене он еди йылданам өлмейәр!Сен говуҗа аңырсына ет,ол харамзада бейдип аңсат өлүп гидиберсе болмаяр.Ек,ол өлен дәлдир.

--Ек,өлди Селим ага.Эртир ирден җыназа барыбермели.

--Сапармыратҗан,Дөвлетмәммет агаң-а ек,Гүргенде.Ол доңзуң җыназасына еначылар тохумындан хич ким бармаз,шей дий-де айдай атаңа.—Йигдекче чыкан Сапармырат хайран галды.Селим Магтымгулы энтегем ичини совадып билмән—Сапармыратҗан,сен яш боляң,җыназаң гүррүңини эдйәң,энтек сиз чекелер болуп,оны гөммәге адам тапсаңыз зор болдугыңыз.

Сапармырат гитди,Аразгүл эҗе билен Нурҗахан эне Селим Магтымгулының гөдеклигини билйәрди,шонуң үчинем сесини чыкармадылар,йөне онуң бейле гөдеклигинден нәгиле болдулар.Магтымгулы нахар ийип отуран еринден Селим дәдесини сынлады.Селим ага башыны яйкады:

--Түркмен гутарды,түркмен!Түркмен гадымы түркмен боланда Җуммук пис кесбине башлан гүни бир әр түркмениң элинден өлмелиди!

Селим Магтымгулы хырлының окы ялы гөнүдир дийип Хаҗыговшанлылар йөне ере айтмаян экенлер.Магтымгулы Җуммук ага дийилйәни гөрмәнди,эмма онуң яш йигит махаллары

дагларда йылкысыны бакып,шол ерде хем атлары эшеклере чекип,эшеклери атлара чекип,сүри-сүри гатыр өндүрип,ол гатырларам даглы күртлере гымматбаха сатян экен.Гатыр эшекден улы,атданам кичирәк боляр,эмма бир гатыр бир ат билен бир эшегиң билеликде гөтерип билмейән йүкүни гөтерйәр.Атдан-да,эшекден-де йүз эссе чыдамлы.Җуммук шейдип гаты баяяр,оны обадашлары йигренйәр,ил оны сыгдырмаяр,шол бармана-да ол лакма кеселине учраяр.Энче йыл бәри тәрети ашагындан. Мундан бәш-алты йыл өң Ягшымырат бай голай гарындашына хоссар чыкып,ол некгендәни Хаҗыговшаның бир гырасына гөчүрип гетирди.Хаҗыговшанлылар оны оңламады,эмма илиң ичинде юка йүреклисем кән.”Җуммук Алласындан тапды” дийййәнем кән.

Селим Магтымгулы еңсесини түңңердип барян Сапамырадың ызындан середип дуршуна:

--Ол доңуза җыназа окатҗакмышлар! Ине гөрерсиңиз,ол иблисиң маслыгыны гара ер,рухуны асман алмаяр!—дийип,эшдилер-эшдилмез сөгүнип,яңадан дүканына гирди.

Энтек Җуммугың маслыгы ере гөмүлмәнкә, оба мыш-мыш яйрады. Еди йыл бәри дүшекли ятан Җуммукдан аялам,чагаларам халыс бизар боланмыш,илиң ичинде илден,обаның ичинде обасындан,чагаларының арасында оглундан-гызындан айрылып,энче йыллар дердини ялңыз чекип ахыры Җуммук авы ичипдир ...

ххх

Ыспыхана! Магтымгулы Ыспыхана баряр! Дәдеси Дөвлетмәммет Азады билен!

Магтымгулы бегенҗинден яңа учайҗак болярды.Тамам Эйраның пайтагты,дүнйәниң иң улы шәхерлериниң бири болан Ыспыханың ады диллерден дүшмейәрди.Ыспыхан—сивилизасияның салланчагыды! Оңа йөне ере «Исфахан—нисби җахан!» «Ыспыхан ярым җахан!»дийилмейәрди.Икинҗиденем ол дәдеси билен елбойы ине-гана гүрлешер,себәби Дөвлетмәммет ага ил кетхудасы,бир гүн ил оны бир шәхерден чыкарса,икинҗи гүн башга обадан чыкарярды.Үчүнҗиден,Магтымгулы еди ыклымың керамат сайян Абу Алы Ыбрайым пириңкә ак пата алмага барярды.Магтымгулы дәдеси билен гүрлешип барярды.Ол:

--Дәде,сен мечҗитде вагыз-несихат эдениңде өрән тәсин тымсаллары,чуң манылы роваятлары,гызыклы хекаятлары,йити

пәхим-парасатлары айдып берйәрсиң,эмма сен олары нәме дийип диваныңа язмаярсың?—дийип сорады.Дөвлетмәммет ага Магтымгулының совалына совал билен җогап гайтарды.

--О нәхили мен язмаямышым?

--Дәде,мен сениң әхли диванларыңы окадым,эмма...

Дөвлетмәммет ага буйсанч билен Магтымгула назар айлады:

--Оглум,мен илимизиң кетхудасы, мечҗидимизиң ымамы,мекдебимизиң ахуны.Ымамың диваны мечҗитдәки җемагатдыр.Мен ол тәсин тымсаллары,чуң манылы роваятлары,йити пәхим-парасатлары маңа гулак асып отуран җемагатың йүрегине,аңына,рухуна язян.Оглум,вагт демире,даша,гөне,кагыза язылан әхли нәрселери өчүрер гойбәр.Эмма халкың йүрегине,аңына язылан пәхим-парасатлар болса халк билен яшап,олара Алланың ягшы дүнйәсинде ягшы болуп ягшы яшамага,пәкленмәге,кәмиллешмәге,хакыкы адам болмага ярдам эдип несилден несиле гечер.Магтымгулы,унутма, диванларың ягшысы—җемагатың калбыдыр.

Ыспыхан елы узакды,эмма ядавлык Магтымгулының голайынданам гелмейәрди.Чуң манылы сөхбетлер,гызыклы хем әхмиетли гүррүңлер узын елы гысгалдярды,агыр елы еңледйәрди.Магтымгулы Ыспыхана, Абу Алы Ыбрайым пирден пата алмаза барярка, дәдеси билен елда гудратлы вака душды,ол вака онуң бүтин өмрүнде ядында галар.

Гышды. Гиҗара Магтымгулы дәдеси билен ат янашдырып Аргамак обасына голайлап барярдылар. Олар җеңңелигиң ичинден гечйән ёл билен дымышып гидип отыр. Бир салымдан җеңңеллик сабап, ёл япа чыкды, төверек-даш иңләр сиңексиз ябаны ерлерди. Ёлуң саг янында бир заман гөчүлен юрдуң сан-саҗаксыз харабачылыгы гугарып ятыр. Гөчүлен юрт йүрекгыйгынч боляр.Түркмен ага уруш-евда гырылаймаса,обасыны-кендини терк этмейәр.Элхенч гыргынчылыкдан галан сүлсат гөчмәге межбур болса,обасының хем өвлүйәсиниң адынам алып гидйәр…

Гөчүлен юртда ахы-пыган,гам-гусса яшаяр,йылларың гечмеги билен гугарып галан харабачылыкда җын-арвах мекан тутяр. Аталы огул түкениксиз ёлдан, соңсуз гүррүңлерден ядап, өз пикирлерини күлтерләп барярды.Хова булутлашыкды,яңы иңрик гаралып ујрапды.Бирден пейвагтына барян атлар хүшерилишди. Магтымгулы ялта харабалыга серетди. Гөр-ха, онуң эртекилерде эшиден шайлы гелни харабалыкдан чыкып гелйәр.

Магтымгулының эндам-җаны җүмшүлдәп гитди, йөне о гыз эртекилердәки ялы шайлам дәлди, гелнем дәлди. Салланҗырап гелйән гызың башында тахясы, тахясында гупбасы, гупбасында-да үч-дөрт елек гыссырылан отагасы,бир голунда-да гол бойы таягы барды. Магтымгулы оны җын-арвах сайып, хүшерилип,дәдесине серетди.,эмма көпи гөрен Гарры молланың пиңине-де дәл.Отагалы овадан гыз оларың голайына гелди.Магтымгулы горкды,эмма Гарры молла «Гызым, гургунмың?» дийип гара гадыр.Магтымгулы горкса-да гыздан гөзүни айранок,асыл ондан гөзүңи айрар ялы дәл.Дуршуна сыр болуп гелен гызда өзүне чекиҗи үйтгешик бир мәхир бар. Гыз мәхрибан йылгырып:

- Агам, оба ченли менем сизе ёлдаш болаяйын - дийди. Гарры молла юкаҗык йүпек көйнегиниң үстүнден дарайы дон геен гыза:

- Гызым, хей би алдаҗы аязда бейле еңил-елпай гейинерлерми? Ал, мениң поссунымы эгниңе ат - дийип, нар габыгына эйленен нарынч багана поссуныны чыкарып гыза узатды, гыз поссуны эгнине атды.

--Гызым,оба ченли энтек эсли ел бар.Хол хаята янага-да,Магтымгулының атына мүн,ол атың ардына сүйшер.

Гыз башыны ырады.Магтымгулы дәдесине сиңе середйәр,дәдеси нәме дийип би гызың йөне гыз дәлдигине үнс бермейәнине хайран галяр.

- Йөрәсим гелип гидипдир агам, мен пыяда йөрәберейин.

- Гызым, обадан даша гайдыпсың, ябаны чөл-бееванда горкмаяңмы?

Гыз йылгырып башыны ырады. Магтымгулы хайран галып гызы сынлаярды. Мазалы иңрик гараланына гарамаздан гөрмегей гызың йүзи-де, сол яңагындакы пешехордасының ызы-да,сых-сых кирпиклери-де айыл-сайыл гөрүнйәр.Гыз хамана ховадан ясалан ялы,хесерлиҗе ел ялы шейле еңил йөрейәр.Магтымгулының гөвнүне болмаса гызың аяклары хем ере дегмейән ялыды.Магтымгулы дәдесиниң йүзүне середйәр, эмма Гарры молланың нурана кешби бейле айыл-сайыл гөрненок.

-- Оваллар горкядым агам… инди горкамок… Инди менден горксунлар - дийип, голундакы гол бойы таягы мазамлап, гыз шелайын йылгырды, эмма Магтымгулы ол овадан йылгырышың аңырсындакы натуван гуссаны гөрди. Магтымгулы гызы сынлаярды, ек,онуң гөвнүне дагы дәл,хакыкатдан-да гызың аякларам ере дегмейәрди. Атларам нәмәлим бир затдан тебил тапян

ялы арам-арам гулакларыны гайчылап, төвереге гаранып барярды.Магтымгулы онуң йөне гыз дәлдигине йүрекден ынанды,эмма шейле мәхрибан,шейле гөрмегей гызы җын-арвах саныбам билмеди.Магтымгулы яш оглан халына улы гыза бейле тиңкәңи дикип серетмели дәлдигини билйәрди,утанярды,эмма гызданам гөзүни айрып билмейәрди.Гыз Магтымгулының өзүне бендиван боланыны гөрүп,хасам йылгырып,нәзенин назар салярды.

Олар обаның орта гүрпүнде ерлешйән мечҗидиң деңинден гечип, гоҗаман чынарың душуна баранларында, гыз сакланып,

- Агам, Алла ялкасын, ынха, мен өйүмизе гелдим. Поссуныңы болса эртир аларсың, эмма поссуны гоюп гидиҗи болайма! Умыдым сендедир - дийип, гапыны ачды. Гапыдан чыкан көпек атлылара үйрүп башланында хем ол гыз «агам, умыдым сендедир»- -дийип, янҗап-янҗап айтды…

Олар яссынлар дайысы Аннагылыч аганыңкыда дүшледилер. Обаның кетхудасы Аннагылыч ага Дөвлетмәммет аганың дайысыды. Аннагылыч ага Гарры молла билен яшаҗык егенчисиниң геленине хош болды. Эртеси даңдан олар оба мечҗидине барып көпчүлик болуп җемагат намазыны окадылар. Мечҗитден гайдып гелйәркәлер Гарры молла:

- Дайы, шу өйде мениң аманадым болмалы, шонам алып гечели - дийип, әпет чынарың янындакы җайы гөркезди. Аннагылыч ага өңе дүшди. Өй эеси хорҗа, кеселбент яшулы эгнине көне ичмек атып җайың ыкышында мекгеҗөвениң голчурындан дәне сөкүп отуран экен. Олар салам-хелик этдилер, хал-ахвал сорашдылар. Өй эеси Пәлван ага мыхманлары мыхманлаҗак болды.Гапыдан чыкан яш йигит билен гарры аялам мыхманлары сынлады.Яш йигит салам берди,Аннагылыч ага дагы салам алды.Шондан соң Гарры молла агшамкы гызлы ваканы айдып берди. Пәлван ага серим-саз:

- Сакалдаш, бизиң өйде гыз машгала ёкдур – дийди.

Гарры молла:

- Яшы йигримә-де етмедик саг яңагы пешехордалы, башы отагалы, эгни юкаҗык йүпек көйнкли, яшыл дарайы донлы гызды, үшәйме дийип поссунымы бердим…

Магтымгулы:

- Сол элиниң күлембикесем җоннук экен, гашының янында овадан меңем бар, өзем гөрмегей гыз… - дийип, гызы суратландырып башлады, гапының өңүнде дуран гарры аял өзүнден гитди, хер хал оглан оны гуҗаклап өе салды. Аннагылыч ага:

- Пәлван ага айып-сын этмәвери. Мыхманмыз гиҗеликде җайы ялңышыпдыр - дийип, өй эеси билен хошлашып ёла дүшдүлер. Бир салым дымшып, җайдан араны ачансоңлар Аннагылыч ага:

- Дайы, оларың бир гызы барды, сизиң салгы берйән гызыңыз ялы… Йөне йыл ярым йыл мундан озал душман дөкүлип ёвуз уруш боланда, бичәре я өлди, я душман голуна дүшүп, ёк эдилди, гараз дири йитиг болды-да - дийди.

Гарры молла билен Магтымгулы бирек-биреге бакып сессиз дүшүнишдилер.

Гарры молла:

- Догры… догры… ынха, инди гөвнүме җай болды. Ол йөне гыз дәлди, гараңка гарамаздан нурана йүзи ялкым сачып дуран гызды… Гөрен бадыма йүрегим сызды, йөне Магтымгулы горкаймасын дийип бипархлыга салдым…

Аннагылыч ага алыслардан мыхман гелен егенини сөвүшсиз гойбермеди, Гарры молла-да гаты бир гидермен болмады, чүнки гыз оңа «Поссуныңы гоюп гидиҗи болайма, агам» дийип янҗап айтды ахыры…

Олар өйле намазына үйшенинде мечҗидиң агзында бир чопан пейда болды, ол:

- Хов җемагат! Мен ирден мал бакып йөркәм Гайтар галаның харабалыгында тәзеҗе поссун тапдым. Бейиҗек ерде эпленип гойлан экен. Эеси гелер дийип кән гарашдым, эмма хич ким гелмеди. Тәзе поссун эеси тапылянча мечҗитде дурса ягшы бор дийип алып геләйдим - дийди. Гарры молла:

- Ичиңде гол бойы таяк бар экенми? - дийип, сорады. Чопаның гөзлери ышырап гитди.

- Ховва, ынха, ичинде,поссуна доладым - дийип, ол эпленги поссундан таягы чыкарды.

- Еген, поссун сениңкими?

Гарры молла поссуны барлашдырып:

- Поссун мениңки, йөне биреве аманат берлен поссун Гайтар галасына нәдип дүшүп йөркә? - дийип, ол Магтымгулының йүзүне көпманылы назарыны айлады.

Бердимырат хан, Аннагылыч кетхуда дагы дайысыныңка гелйәркә, Гарры молла:

- Дайы, би ерде бир хикмет бар. Обаның казысы билен ики саны намазлы-тәретли кишини Гайтар гала 812градың. Олар чопаның поссуны тапан ерини газып гөрсүнлер. Ялңышмасам, өтен агшамкы

бичәре гызың җеседи шол ердедир. Ол гөргүли перишан халда «агам, умыдым сендедир» дийип гаты өзеленди…

Гарры молла ялңышманды. Поссуның гойлан еринден Дүрҗемалың җеседи чыкды. Гызың хоссарлары җесединң аякгабындан, ысыргасындан, гупбасындан, җоннук бармагындан, йүзүгинден Дүрҗемалы танадылар. Дүрҗемал чагака бармагына окума чыкып, күлембике бармагыны хеким кесип айрыпды. Пәлван ага гушагындан пычагыны алып,гошарының янындан дөзүмли салды.Ол акян ганыны гызың агарып ятан сүңклерине акдырып гөрди.Ган гызың сүңкүне гөни сиңип гитди.Җесет Дүрҗемалың җеседиди.Пәлван ага йүзүни пенҗеләп, иниңи дүйрүкдирижи сес эдип аглады.

Шол гүн гызы шол ерде бир депәниң үстүнде депин этдилер. Гарры молла гыссаняндыгына гарамаздан, гызың янҗанлысыны өзи берди,үчүни,едисини совушды, чүнки Дүрҗемал оңа янҗап-янҗап «агам, умыдым сендедир!» дийипди ахыры…

Бердимырат хан, Аннагылыч ага,обаның яшулылары отурып кимиң Дүрҗемала каст эдендиги барада келле дөвйәрлер,эмма гызың өлүмини кимден гөрҗегини билмейәрлер,себәп гүман имандан айыряр!

xxx

Дөвлетмәммет ага билен Магтымгулы бир ай дийленде Хаҗыговшаның алкымына гелдилер.Олар хезрети пирден ак пата алмага алыс ела гидипдилер,эмма оларың багтына пир Машада гиден экен.Пирден пата алып билмесе-де,Магтымгулы гөрен затларындан хич бир байлыга чалшып болмаҗак тәсир алыпды. Инди Магтымгулы он яшлы оглан дәлди.Ол Колумб ялы тәзе бир дүнйәни ачыпды: шол махаллар дүнйәниң иң улы, иң бейик,иң өсен шәхери--Эйраның пайтагты Ыспыхан Магтымгулыны башга бир Магтымгула өвүрипди.Хованып дуран улы-улы мечҗит-медреселер,бейик-бейик биналар,ымаратлар,кашаң-кашаң көшклер,сүннә безелен арамгәхлер,китап дүканлары,хатдатларың хатарлары,кервенсарайлар,базарлар онуң гөзйетиминем,пикир эдиш гериминем үйтгедипди.Ол дәдеси билен адыны сена эдинип йөрен энчеме пирлериниң,велилериниң,шахырларының мүбәрек губурларына сежде эдип,бир айда өмрүнде гөрен гөзелликлеринден кән затлары гөрүпди.Бир айлап дәдеси билен өмрүнде этмедик сөхбетини эдип моллаларың он йылда берип билмеҗек сапагыны

гечипди.Ыспыхана он яшында гиден Магтымгулы бир айдан соң он үч-он дөрт яшлы Магтымгулы болуп Хажыговшана гелди.

Гарры молла билен Магтымгулы гара даңдан укудан ояныпп, ювунып-ардыныпп, намазыны окап, үмүш-тамышда ата атландылар… Ынха, хә диймән Магтымгулы мәхрибан обасына - Хажыговшана барар, хә диймән ол Гиңҗайың байырларыны гөрүп, йүреги гиңәп арам тапар, хә диймән ол көрпе җигилерини багрына басып мәхрини гандырар. Хә диймән, эҗеси Аразгүл эҗе Магтымгулыны багрына басып, йүзүнден-гөзүнден огшашдыр…

Магтымгулы өз янындан хошхал йылгырып,хыялында хә диймән болҗак душушыкдан леззет алып гелйәрди. Ханха, Гүндогар мавымтыл гөк өвүсип, җахан ягтылды. Даңың еллери өсер-өсмез нәз эдйәр. Онда-мунда гаралып отуран дарагтларда гөрүнмейән гушлар хейҗана гелип сайрашяр,гөвнүңе болмаса, дарагтларың япраклары сайрашян ялы. Бады сабаның нәзиҗек еллери Магтымгулының йүзүнем, йүрегинем сыпалап өвүсйәр. Бирден ол кимдир бириниң ызындан дикен назарыны дуюп, гаңрылып еңсесине серетди. Эй-хо!...

Магтымгулы гөзлерине ынанмады. Ханха, Дүрҗемал гыз овадан йылгырып саг голуны чалаҗа булаяр. Магтымгулы хайран галды, ара эсли ер болса-да ол гызың гөреҗиндәки йылдыраян бегенҗем гөрди. Хамана ховадан ярадылан ялы Дүрҗемал ховада дуран ялыды, онянча Гарры молла часлы «Магтымгулы!» дийди. Магтымгулы йүзүни өвүрди, ол ене аңк болды, ханха таяк атым өңде-де Дүрҗемал йылгырып, саг голуны ювашҗа ики яна булаяр. Магтымгулы ялпа ызына серетди, гөрсе ызда хем Дүрҗемал йылгырып гарап дур. Бирденем Дүрҗемал ховада оваз ялы эрәп гитди, ол өңе серетди, ол ерде хем Дүрҗемал йылгырып дуршуна гайып болды гитди. Гарры молла:

- Гөрдүңми, оглум? - дийди.

- Гөрдүм, дәде…--Магтымгулы гурсагында мөвч уран толгунмадан яңа учганаклап дур! Магтымгулы гөзлерине ынаныпп биленок!Йүреги күкүрегине сыганок! Ол өмрүнде биринҗи гезек гудрат гөрди,гудрат!

- Өлүме дагы дөзер ялы машгала дәл экен - дийип, Гарры молла башыны яйкады. -- Магтымҗан, пахырҗык бизден хошал болупдыр… Гөрдүңми, ол бизи гөрнер-гөрүнмез белалардан горап, обамыза ченли уградыпдыр… Анха, ялан дүнйәниң чын гудраты!..

--Анха, ялан дүнйәниң чын гудраты! –Бу вака,бу пурсат, бу җүмле өмүр бойы Магтымгулының ядында галар!

--Анха,ялан дүнйәниң чын гудраты!..

Тамам.

КЕРВЕНИҢ ИМАНЫ үчин.

Кыныш бег ислесе-де өлмелиди,ислемесе-де өлмелиди.Үч гүнләп онуң гөзлерини елда галдыран авчам,энтәп йөрен сайядам,йылкыбанам гелмеди.Бирден Кыныш бегиң дамагы долуп гитди.Онуң серине пис пикирлер долды.Ол ичинден:

--Эй,Аллам,биз тохумымыз түкенер ялы нәме муззур иш этдиккәк?Кыныш бег дүнйә гелип,бир кишә аңыыррак отур диен адам дәл,улуны-кичини ынҗыдып,гөвнүне деген киши дәл.Дәдемем он секиз яшап-яшаман нөкерлиге гидипдир.Патышаның,юрдуң,ил-улусың,асудалыгың горагында душман билен сөвешде шехит болуп өлди гитди.Йигрим ики яшында.Кыныш бег яшы дәдесиниң яшына барды.Гарры атасы Магтымгулы еначам алтмыш яшаман дүнйәден гайтды.Гел-гел менем дәдемиң яшында би дагларда өлүп гидибермелими инди.Кыныш бег атасының өлүми билен баглы бир ваканы ятлады...

Гүнлериң бир гүни өйләнара Магтымгулы еначы әхли небересини дүканына чагырды.Аялыны-эркегини,гаррысыны-яшыны.Илкинҗи агтытыгы Кыныш беги айратын говы гөрйәрди,ол оны янында отурдып,дөвра гуруп отуран еначылара назарам айламан сөзе башлады:

--Огулларым,гелинлерим,бир зады билип гоюң:Маңа огланкам дәлибаш диердилер,түвелей диердилер,гара гай диердилер,гараз лакамым кәнди.Эмма мен өмрүмде биринден урлан болсам,хайсыдыр бир гарып-гасары,эҗизи,етими-есири горажак болуп урландырын,кимдир бирини уран болсам,адалатың

хатырасына урандырын,топалаң турзан болсам,мазлумларың аркасыны алҗак болуп турзандырын.Он еди яшымда-да гуллуга гитдим: ата чыкып,өмрүми патышама,юрдума,ил-улса багышладым.Сөвешде-дөвүшде ат аландырын,ат йитирен дәлдирин! Эмма чархы сынмыш пелек мени майып эдип ташлады,ынха шондан бәрем шу дүканда эер ясадым,эер сатдым,гүзераны доладым.—Ол узак дымды—Эмма гынанян,гыйылян,атың үстүнде гылыч сырып беглик эдип йөрмели мерди-мердана Магтымгулы беги пелек эерчи усса этди,түф сениң йүзүңе! Еначылар,бек беллəң,мениң Алланың алнында-да,адамзадың алнында-да,өтүп гиден ата-бабаларымызың алнында-да сизиң йүзүңизи ере салар ялы этмишим,гүнәм екдур!

Ол бир салым дымып,Кыныш бегиң башыны сыпалап отуршына:

--Беглер бегим,Кыныш бегим,эшитдиң дәлми?—дийди.

--Эшитдим ата.

--Сизем эшиден болсаңыз,гайдыбериң,ишли-ишиңиз билен болубериң.

Дөвлетмәммет ага:

--Дәде,сен бу затлары бизе нәме дийип айдып отырсың?—дийип,дәдесине серетди.

--Соң айдып билмен өйдүп айдып отурын,оглум.

Икиндинарада пил ялы пыяда отуран еринден агдарылып гидйәр.Дерхал обаның хеким мен диени,тебип мен диени җем болуп,Дөвлетмәммет аганың елбашчылыгында ган алып гөрйәрлер,мелхем эдип гөрйәрлер,эмма хич бириниң пейдасы ,непагасы болмаяр.Гиҗәниң ярымына баранында бенде бир өзүне гелди.Дашында җем болуп отуран илен-чаланларыны бирлай назарындан гечирибем җан берди.

Кыныш бег улудан демини алды:онуң атасыныңам,шехит дәдесиниңем,өзүниңем дүнйәниң өңүнде этмиши ек,онда ол нәме дийип өлүп гидибермели?! Нәме дийип Кыныш бег өлүп гидибермели?! Бирден Кыныш бегиң гурсагында бейлеки бир пикир тисгинип турды:

--Нәме дийип өлүп гидиберҗек сен! Худай саңа келле берипдир,ойлан! Хулдай сени сынага салып гөрйәр,чыкалга тап! Өлмәни хер хачанам оңарарсың көпей оглы,ханы Кыныш бег болян болсаң,өлмезлигиң алаҗыны агтар!

Кыныш бег дилкав гаяның үстүнде айланып чыкалга агтарып башлады.Чыкалга екды,эмма ол келле дөвүп агтарярды...

Дүнйәниң бир ери бишмесе,бир ери янып ятыр.

Дүнйә гелен хер бир киши дүнйәниң екеҗе задыны дүзедип билсе.дүнйә узагындан дүзәдип гидер.

Гурбанбердилер гаты гарыпды.Өмүр кеселбент какасы яңырак егалыпды,чил-чага эҗеси гиҗе-гүндиз илиң кечесини басып,йүңүни дарап,атанак эгрип,иг эгрип,зордан гүзеранларыны гөрйәрдилер.Магтымгулы Гурбанберди билен достды,йөне хемише Гурбанбердилере баранында өзүниң байлыгындан утанярды,өзүниң тәзе гейим-геҗиминден утанярды,Гурбанбердиниң хорҗа җигилерини гөренинде өзүниң доклугындан утанярды.

Улы обада диңе Гурбанбердилер дәл,хор-хомсы яшап йөрен машгала көп.Бирничелер байлыгыны нәдерини билмесе,бирниҗелер ач ятып,ач турярлар.Бирниче байлар үч-дөрт хелей алса,бирничелер өйленип билмән мүҗеррет гечйәрлер.Өзем говы адамлар-а пакыр-пукара,гамчысындан ган,гарагындан гахар газап дамып дуранлара док яшаяр.Нәме дийип?Эйсе оларың

әхлиси бир Худаның перзентлери дәлми? Магтымгулы Хакың Ресулы барадакы бир роваяты ятлады.

Бир ела хезрети Алы Мухаммет пыгамбере ниетләп базардан бир гымматбаха көйнек сатын алып гелйәр.Пыгамберимиз көйнеги сынлап уграяр.Хезрети Алы гайын атасына көйнегиң ярамандыгыны билип”Хакың ресулы халамаса,башгасыны аларын дийип,икиучлы сөвда эдипдим” диййәр.Пыгамберимиз йөр онуң ялы болса көйнеги чалшалы дийип,хезрети Алы билен базара баряр,ол көйнеги сөвдегәре берип,ярым бахасына нах матадан дүшүмли көйнек аляр.Олар елда гелйәркә:

--Я Хакың ресулы,инди сиз уллакан мусулманлар юрдуның эеси,сизиң дергәхиңизе шалар,солтанлар,илчилер гелйәр.

--Гелйәрлер.Гой, олар гөрсүнлер Хакың ресулының патыша дәлдигини! Гой, олар гөрсүнлер, халкың өңүне дүшен адамың – ханларың,шаларың,солтанларың халкың бири ялы болмалыдыгыны.

Олар елда аглап отуран гырнак гызҗагаза душярлар.Ондан агламагының себәбини сораярлар.Гызҗагаз хожайының өзүни базара елландыгыны,йөне шу ерде пулуны йитирендигини айдяр.

--Нәче пулуңы йитирдиң?

--Пыланча.

Гызың йитирен пулы көйнекден галан пул билен барабар экен.Пыгаммберимиз оңа пулы берйәр,эмма гыз шонда-да агысыны гоймаяр.

--Мен пулумы гөзләп кән вагтымы йитирдим.Өе бардыгым хожайыным мени енҗер.

Пыгамбер билен хезрети Алы гызҗагазың өңүне дүшйәр.Гыз гаты улы байың гырнагы экен.Улы бай пыгамберимизиң өйүне баранына монча болуп,оны ниреде отуртҗагыны билмейәр.Пыгамберимиз оңа гызҗагаз билен баглы ваканы айдып берйәр.Бай:

--Мениң өйүме пыгамберимизиң гелмегине себәп боланың үчин,мен сени гырнаклыкдан азат эдип,шу гүнден башлап, сени гыз эдинйән гызым!Шу демден башлабам,Худайыма иман гетирип,пыгамбериме салават айдып,мусулман болян—дийипдир.Пыгамберимиз хезрети Ала:

--Гөрйәрмиң,бу арзан баха көйнек бир бичәре гызың йитирен пулуның өвезини долды,улы бир байың мусулман болмагына, бир

гырнак гызҗагазың азатлыга чыкмагына,улы байың оны гызлык алмагына себәп болды—дийипдир.

Магтымгулы болса гарып достуна ярдам этмәниң угруны тапман йөр..

Магтымгулы яш башындан саба-сәхерлериң пышырды ялы пынхан үмүш-тамшына ашыкды,дүйбүне гөз етмейән мавы асмана ашыкды,ерден чагбасыны сүйрәп гелйән шар гара булутлара ашыкды, байырдан байра товусян хесерлиҗе еллере ашыкды,дүнйәниң оңургасыны богунма-богун сөкүп гидйән гөклериң гүммүрдисине ашыкды,ол олары дүнйәниң әхли генҗи-хазынасындан,ханы-маныдан эзиз гөрйәрди.Магтымгула узак-узак өмрүнде етен байлыклар шолар болар! Дүнйәниң галан байлыгындан оңа берилмез,Магтымгулы оны алҗагам болмаз,себәби бу дүнйәде хер кимиң багты башга,байлык дийип уйян зады башга!..